

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

KAJA BOŠTJANČIČ

Transspolnost skozi tekst in kontekst

Suzana Tratnik: *Ime mi je Damjan*, Nataša Sukič: *Molji živijo v prahu* in

Ljuba Prenner: *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta*

Magistrsko delo

Jasen, 2020

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

KAJA BOŠTJANČIČ

Transspolnost skozi tekst in kontekst

Suzana Tratnik: *Ime mi je Damjan*, Nataša Sukič: *Molji živijo v prahu* in

Ljuba Prenner: *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta*

Magistrsko delo

Mentorica:izr. prof. dr. Urška Perenič

Študijski program: Slovenistika in
pedagogika, dvopredmetni pedagoški

Jasen, 2020

*Moji družini v zahvalo za vso podporo,
potrpljenje in predvsem za vse
spodbudne besede v času študija,
brez katerih mi ne bi uspelo.*

Iskreno se zahvaljujem tudi mentorici izr. prof. dr. Urški Perenič za vse nasvete in strokovno pomoč pri nastajanju magistrskega dela.

Izveček

Transspolnost skozi tekst in kontekst

V magistrskem delu se osredotočamo na tematiko transspolnosti v izbranih slovenskih romanih, in sicer Suzane Tratnik *Ime mi je Damjan*, Nataše Sukič *Molji živijo v prahu* in Ljube Prenner *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta*. Na začetku predstavimo teorijo spola, v nadaljevanju pa se osredotočimo na obravnavo besedil in širšega sobesedilnega konteksta, v katerega sodijo literarne producentke, literarni posredniki in literarni recipienti oz. obdelovalci. Ugotovimo, da je za ustrezno razumevanje in sprejemanje izbranih del bistvenega pomena prav literarni komunikacijski kontekst, kjer posebej važno vlogo odigrajo literarne avtorice in literarna kritika, ki skrbita za razlago del, jih ustrezno umeščajo, predstavljajo, »tolmačijo«, da bi jim tlakovale pot k publiki.

Ključne besede: transspolnost, literarna interpretacija, empirična literarna znanost (ELZ), transspolne literarne osebe.

Abstract

Transgenderism through Text and Context

The Master's thesis focuses on the topic of transgenderism in selected Slovenian novels, namely *My Name is Damjan* by Suzana Tratnik, *Moths Live in the Dust* by Nataša Sukič and *Freshman: The Novel by an Unknown Slovene Student* by Ljuba Prenner. The Master's thesis starts with the theory of gender and it later focuses on the discussion of texts and the wider context, which includes literary producers, literary intermediaries, and literary recipients. We come to the conclusion that literary communication context is essential for the proper understanding and acceptance of the selected works, where a particularly important role is played by literary authors and literary critics, who provide the interpretation of works, place them correctly and present them to pave their way towards the readers.

Keywords: transgenderism, literary interpretation, Empirical Science of Literature (ESL), transgender literary characters.

Kazalo

1 Uvod.....	1
2 Razvoj spola.....	2
3 Spol.....	4
3.1 Biološki spol ali spol, pripisan ob rojstvu	4
3.2 Družbeni spol.....	5
3.3 Oblikovanje spolne identitete	6
3.4 Spolni izraz	7
3.5 Spolne vloge	7
3.6 Število spolov	8
4 Transspolnost	9
4.1 Pravno priznanje spola v Sloveniji	11
4.2 Medicinski posegi.....	12
5 Transspolnost in literatura	13
5.1 Transspolnost v slovenski literaturi in literarni vedi	14
6 Transspolnost skozi besedilo in njegov kontekst	16
7 Podobe transspolnosti v izbranih literarnih besedilih	17
7.1 <i>Ime mi je Damjan</i>	17
7.2 <i>Molji živijo v prahu</i>	21
7.3 <i>Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta</i>	27
7.4 Transspolne osebe skozi tekst.....	33
8 Izbrani romani v kontekstu: Literarna producentka	35
8.1 Suzana Tratnik, <i>Ime mi je Damjan</i>	35
8.1.1 K »podobi« literarne avtorice v družbi	36
8.2 Nataša Sukič: <i>Molji živijo v prahu</i>	37
8.2.1 Z aktivizmom, politiko in literaturo v boj proti neenakosti	38

8.3 Ljuba Prenner: <i>Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta</i>	40
8.3.1 Prepoznavnost avtorice skozi delo.....	44
9 Literarnoposredniški vidiki	47
9.1 Založniški vidik	47
9.2 Knjižnični vidik	50
10 Literarnorecepcijski in literarnoobdelovalni vidiki.....	52
10.1 Literarnokritiški odzivi	52
10.1.1. <i>Ime mi je Damjan</i>	52
10.1.2 <i>Molji živijo v prahu</i>	57
10.1.3 <i>Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta</i>	60
10.2 Literarnovende obravnave romanov	62
10.2.1 <i>Ime mi je Damjan</i>	62
10.2.2 <i>Molji živijo v prahu</i>	64
10.2.3 <i>Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta</i>	65
11 Zaključek.....	67
12 Viri in literatura	71

Kazalo slik

Slika 1: Ljuba Prenner.....	42
-----------------------------	----

1 Uvod

V magistrski nalogi povezujemo teorijo spola, interpretativno metodo, razumljeno na način besedilne analize, in empirični sistemski pristop k literaturi. Za obravnavo smo si izbrali tri romane, ki jih povezuje transspolna tematika. Teorija spola zajema vidike razvoja spola, delitev na biološki in družbeni spol, oblikovanje spolne identitete, spolnih vlog in spolnega izraza, od koder definiramo transspolnost. Preidemo na literarno umetnost.

Zanima nas, kako se podoba transspolne osebe po eni strani oblikuje skozi samo literarno besedilo, po drugi strani pa nas zanimajo t. i. kontekstualni vidiki, in sicer (samo)podoba literarnega proizvajalca oz. literarnih avtoric, literarnoposredniški vidiki izbranih del in načini njihove recepcije oz. obdelave. Izhajamo iz teorije literarnega sistema, ki vključuje štiri delovalniške ravnine, tj. literarno proizvodnjanje, posredovanje, sprejemanje in obdelovanje (Siegfried J. Schmidt v Perenič 2014: 59, Perenič 2014).

Najprej se besedilom tako približamo z natančnim, t. i. tesnim branjem. V šestem poglavju so predstavljene zgodbe (fabule), pri čemer izpostavimo književne osebe, ki so transspolne in nastopajo v glavni in stranski vlogi. To so Damjan in Roki, neimenovana zapornica ter Lojze in Ruda. Med seboj jih tudi primerjamo.

Na ravni literarnega sistema (konteksta) s pomočjo življenjepisov in intervjujev analiziramo in predstavimo vlogo literarnih producentk oz. avtoric, njihov »imidž« v javnosti in tudi spregovorimo o tem, kaj želijo skozi svoje romane sporočiti. Gre za visoko angažirane avtorice. Na distribucijski ravni smo namenili pozornost založniškemu vidiki in angažmaju založb pri predstavljanju del. V zadnjem poglavju predstavimo kritiški in tudi literarnozgodovinski diskurz. Zlasti pomembne so kritike, recenzije, ki so pospremile izdaje romanov, pri čemer sta z njimi v dveh primerih tvorno in angažirano sodelovali tudi avtorici.

2 Razvoj spola

Biologinja Anne Fausto-Sterling v delu *Biološki/družbeni spol* (2014) biologijo povezuje s sociološkimi in kulturnimi procesi, pri čemer se osredotoča na spol. Poudarja, da ni smiselno ločevati naravo od družbe (9–11).

Če se najprej osredotočimo na ta biološki vidik, da človek sploh lahko nastane, mora priti do mejoze oz. spolne delitve celic. Med imenovanim postopkom se geni obeh staršev zamenjajo, kar pomeni, da ima vsako jajčece oz. vsaka semenčica svojo edinstveno genetsko kombinacijo. Celice se nato delijo v dveh stopnjah, najprej iz ene celice nastanejo štiri zarodne celice, vsaka ima po 23 kromosomov, kar skupaj znese 46 kromosomov. Otrokov spol določa triindvajseti par kromosomov. Ženske imajo XX kromosome, moški pa XY. Pri spočetju žensko telo tako lahko odda X kromosom, moško pa X ali Y. Zarodki z dvema kromosomoma X se razvijejo v ženske, zarodki z XY kromosomoma pa v moške. Po velikosti je Y kromosom manjši od X kromosoma (Smith 1996: 220–221).

Fausto-Sterling spol primerja z listnatim testom, ki je sestavljeno iz več plasti. Prva plast je kromosomska plast spola, sledi ji fetalni hormonski spol, ki prispeva k nastanku notranjega reproduktivnega spola (pri ženskah maternica, maternični vrat in jajcevod, pri moških semenovod, prostata in obmodek). V četrtem mesecu nosečnosti se pri zarodku razvijejo zunanje genitalije oz. genitalni spol, na podlagi česar se otroku ob rojstvu pripiše spol (2014: 16–18).

Avtorica strne, da se tako pri novorojenem otroku razvije več plasti spola: kromosomska plast, fetalno gonadni spol, fetalno hormonski spol, fetalno notranje reproduktivni spol, možganski spol in zunanji genitalni spol. Ko otrok zapusti maternico, začne razvijati občutek za lastno telo prek občutenja toplote, dotikov, zvoka, svetlobe, ko sliši svoj jok ali ob dotiku odraslih (npr. pri previjanju). Otroci oblikujejo lastno spolno identiteto (t. i. otroška spolna identiteta), v puberteti pa hormoni vplivajo na razvoj pubertetnega morfološkega spola. Skupek vseh teh spolov vpliva na razvoj t. i. odrasle spolne identitete, ko se ljudje identificirajo kot moški in ženske (2014: 22–23).

Te plasti spola se lahko razvijajo neodvisno druga od druge. To se ne zgodi pogosto, a ko se, nastanejo otroci, označeni kot medspolne osebe, pri katerih spolna identiteta ni povsem opredeljiva. Gre za otroke s kromosomi XX in moškim spolnim organom, XY z razvitimi prsi ipd. (2014: 23) Če pride do nenavadne spremembe pri razvoju plasti spola od kromosomskega

do genitalnega, se pojavijo motnje v razvoju spola, ki jih s kratico označimo kot DSD (ang. *disorder of sexual development*). Tako se rodijo otroci mešanega spola. Govori o XY otrocih, ki jim genska mutacija preprečuje, da bi njihove telesne celice prepoznale in vezale nase testosteron ali androgen, moška hormona. XY dojenčki se rodijo s feminiziranimi genitalijami in jih zato ob rojstvu identificirajo kot deklice, od tega pa sta naprej odvisni vzgoja in socializacija, medtem ko so ti otroci kromosomsko in gonadno moškega spola. Ker se med puberteto namesto na testosteron odzivajo na estrogen (ženski spolni hormon), se razvije ženska telesna oblika in začnejo jim rasti prsi (2014: 36). S tem nam avtorica želi prikazati, da je spolna socializacija, o kateri govorimo v naslednjih poglavjih, odvisna od izgleda zunanjih genitalij.

3 Spol

Izraz spol je v zbirki spletnih slovarjev Fran.si opredeljen takole:

1. *Značilnosti, po katerih se bitja delijo na moška in ženska.*
2. *Spolni nagon, spolnost.*
3. *Značilnost samostalniške besede, ki jo navadno kaže končnica pridevniške besede ob njej.*

»Termin spol se lahko navezuje na spol pripisan ob rojstvu (angl. *gender assigned at birth*), družbeni spol (angl. *gender*), spolno identiteto, spolni izraz in/ali spolne vloge.« (Koletnik idr. 2015: 12). Vse te izraze podrobneje predstavimo tekom tega poglavja.

3.1 Biološki spol ali spol, pripisan ob rojstvu

Biološki spol (ang. *sex*) je (po LGBTQ slovarju, publikaciji, kjer so zbrani, popisani in razloženi izrazi LGBTQ scene) razdelitvena lastnost, ki človeka na podlagi spolnih organov in sekundarnih spolnih znakov opredeli kot žensko ali moškega (Bibič idr. 2011: 47).

Koletnik idr. (2015) namesto izraza biološki spol govorijo o ob rojstvu pripisanem spolu, saj se z izrazom biološki spol vse bolj vzdržuje sistem spolne binarnosti, drugače rečeno, spolni binarizem. Gre za spolni sistem, ki loči osebe zgolj na moške in ženske. V tem sistemu se biološkim ženskam pripisuje stereotipno ženske družbene spolne vloge, biološkim moškim pa moške. Binarni spolni sistem je zato izključujoč do transspolnih oseb. Ob rojstvu pripisani spol je torej tisti, ki ga novorojenčku določijo zdravniki glede na anatomijo zunanjih genitalij. Nanaša se na človekovo anatomijo, spolne organe, raven hormonov spolnih žlez in kromosomov (12–14).

Od tega ob rojstvu pripisanega spola je odvisna socializacija, saj ta določitev spola namreč sproži družbeni odziv, s katerim se prične proces spolne socializacije. Posameznik, ki ima pripisan določen biološki spol, se v svojem delovanju v svetu sooča s spolnimi konvencijami. Lahko se naslanja pretežno na pripisani biološki spol, lahko pa si ustvari lastno prezentacijo spola, ki ni v skladu s spolom, ki mu je bil pripisan ob rojstvu (Fausto-Sterling 2014: 18–19). Gre za preobrat od biološkega k družbenemu spolu, ki je predstavljen v naslednjem podpoglavju.

3.2 Družbeni spol

»Družbeni spol (angl. *gender*) – vzgoja in socializacija človeka glede na njegov/njen biološki spol in družbeno določene norma, ki se jih posameznemu biološkemu spolu pripisuje.« (Bibič idr. 2011: 47)

»Teorija družbenega spola pravi, da je človek rezultat družbenih vzorcev in vlog, v katere je prisiljen.« (Anatrella 2015: 11) Pojem družbeni spol so prvi začeli uporabljati zdravniki, ki so se srečevali s transspolnimi in transvestiti (11).

Družbeni spol se torej spreminja, odvisen je od kulturnih vsebin, časa in prostora ter posameznikovega doživljanja, občutkov in potreb. Gre za družbeni konstrukt, ki razlikuje med ženskami in moškimi in jim pripisuje stereotipne značilnosti. Osnova družbenega spola je (pre)oblikovana spolna identiteta in z njo samoidentifikacija. »Družbeni spol predstavlja družbeno in individualno oblikovane karakteristike, ki izvirajo iz procesov socializacije ter deidentifikacije s spolom(i).« (Koletnik idr. 2015: 18)

Za stališčem, da sta razvoj spola in učenje spolnih vlog naučena, stojijo tudi teorije učenja in socialnega učenja. »Teorije učenja razlagajo razvoj spolnih vlog skozi načela podkrepitve, pri čemer je spolno ustrezno vedenje nagrajeno, spolno neustrezno pa kaznovano.« (Marjanovič Umek 2009: 496) Omenjene teorije pravijo, da so socialno vedenje in spoznavne sposobnosti odvisne od bioloških razlik, vendar hkrati poudarjajo, da če se lahko otroci spolno tipičnega vedenja učijo, ga lahko z učenjem tudi spremenijo. Uporabljen je izraz spolni stereotip, kar šteje vse predstave o tem, kaj pomeni biti deček in kaj deklica (od zunanjšega izgleda prek do verjetij, stališč, interesov do psiholoških značilnosti, socialnih odnosov in izbire poklicev) (Marjanovič Umek 2009: 496).

Spol je torej družbeno konstruiran, kar pomeni, da se vedenja moških in žensk naučimo preko vzgoje in socializacije (Haralambos in Holborn 1999: 598), čemur pričajo tudi izsledki raziskav, ki kažejo, da v poteku socializacije odrasli spodbujajo otroke k izbiranju spolno stereotipnih igrac; dečke npr. bolj usmerjajo h gibalnim in k aktivnim igram, deklice pa k umirjenim in domišljjskim igram, pri čemer jih pogosteje kot dečke spodbujajo k naklonjenemu vedenju, pomoči in odzivnosti, medtem ko pri dečkih izkazujejo večjo strpnost do bolj agresivnega vedenja in so bolj strpni do čustev, ki jih izražajo deklice. Pri nalogah in opravilih dečke spodbujajo k tipičnim deškim nalogam, deklice pa k tipično dekliškim nalogam (Marjanovič Umek 2009: 501).

Kot so dokazali Meyer-Bahlburg in ostali razvojni psihologi, je razvoj takoj po rojstvu najbolj odvisen od primarnega skrbnika, ki je največkrat mati. Pokazali so, da imajo matere v Zahodni Evropi in ZDA z deklicami več obrazne komunikacije, s fanti pa več fizične interakcije. Deklice pri šestih mesecih več pozornosti posvečajo predmetom in obrazom (Fausto-Sterling 2014: 64–66).

3.3 Oblikovanje spolne identitete

Izraz spolna identiteta (angl. *gender identity*) je uveljavila ameriška psihologinja Evelyn Hooker (Anatrella 2015: 12). Pomeni posameznikovo dojemanje sebe kot dečka ali deklice, kar pri otrocih opazimo v trditvah »jaz sem deček« oz. »jaz sem deklica« (Marjanovič Umek 2009: 496).

V LGBTQ slovarju je spolna identiteta (angl. *gender identity*) opredeljena kot osebna spolna opredelitev, ki ni vezana na biološki spol in spolno usmerjenost; oseba se lahko istoveti z moškim in/ali ženskim spolom, z nobenim od bioloških spolov ali z vsemi vmesnimi različicami (Bibič idr. 2011: 47).

John Money pojasnjuje razvoj spolne identitete na način, da nam ob rojstvu na podlagi zunanjih genitalij določijo spol in nas v skladu s tem vzgajajo kot dečke ali deklice. Otroci po tej poti razvijejo moško ali žensko telesno samopodobo, ki je odvisna od samoraziskovanja in prepoznavanja lastnega dotika in dotika ostalih (pri umivanju in previjanju) ter kasneje tudi od vizualne povratne informacije (ko otroci primerjajo svoje genitalije z genitalijami ostalih otrok). Povratna informacija pošlje signal možganom in ustvarijo se živčne povezave, ki nam pomagajo, da se zavedamo svojih telesnih dotikov (Fausto-Sterling 2014: 71–72).

Spolna identiteta se začne pri otroku razvijati pri približni starosti treh let, kar prepoznamo v tem, da otrok odgovori na vprašanje, ali je fant ali punca (gre za t. i. receptivno označevanje), kasneje pa se začnejo zavedati »spolno primernih« dejavnosti. Triletniki so seznanjeni s kulturno specifičnimi spolnimi stereotipi in se razvrščajo med fante ali punce. (Weinraub, Clemens, Sockloff, Ethridge, Gracely in Myers 1984 v Fausto-Sterling 2014: 69)

Kate Bornstein v delu *Spolni izobčenci – o moških, ženskah in nas ostalih* strne, da spolna identiteta odgovarja na dve vprašanji: »Kdo sem?« in »Kateremu spolu (razredu) hočem pripadati?«. Odgovor na prvo vprašanje je odločitev, ki jo mora sprejeti vsak posameznik, nanjo pa vplivajo tako vrstniški pritiski, reklamni oglasi, kulturne definicije spola itd. Spolna

identiteta je pogosto razumljena kot nekaj naravnega, kot da je v resnici samoumevno, ali se identificiraš kot moški ali kot ženska. V naši kulturi sta tako le dva spola, moški in ženske, in če se ne identificiraš z enim izmed njih, ti to dolžnost kar hitro naložijo. Preko vzgoje in socializacije te tako usmerjajo bodisi v pripadnico ženskega bodisi v pripadnika moškega spola (1999: 25–26). Z opazovanjem so tudi ugotavljali, da dojenčki že pri treh do štirih mesecih razločijo spol. Najprej so jim pokazali podobe žensk z različnimi oblekami in pričeskami. Dojenčki se pri teh podobah ne zadržijo dolgo časa, ko pa zamenjajo žensko podobo z moško, to spremembo zaznajo in se pri teh podobah zadržijo nekoliko dlje. Dečki, stari od šest do osem mesecev, ločijo ženske in moške obraze, deklice v isti starosti pa se privadijo tako na ženske kot na moške obraze (Fausto-Sterling 2014: 64–66).

3.4 Spolni izraz

Spolni izraz se nanaša na vidne, zunanje elemente posameznika: na oblačila, ličila, frizuro, telesno držo, mimiko in ne nazadnje na vedenje (tako v zasebnem kot javnem prostoru). Spolni izraz se lahko ujema s spolnimi vlogami oz. identiteto, lahko pa ne, kar pomeni, da ni v skladu z binarnim spolnim sistemom (Koletnik idr. 2015: 12).

3.5 Spolne vloge

Po Bornstein (1999) so »spolne vloge zbirke dejavnikov, ki odgovarjajo na vprašanje: Kako moram funkcionirati, da me bo družba zaznala kot pripadnika ali nepripadnika specifičnega spola?« (27). K dejavnikom spolnih vlog štejemo videz, spolno usmerjenost, načine komuniciranja, zaposlitev, ekonomsko vlogo, opravila, hobije, tj. položaje in dejavnosti, ki so kulturno pričakovani za konkretni spol (27).

Koletnik idr. (2015) se pri opredelitvi spolnih vlog osredotočijo predvsem na družbeno oblikovane in predpisane vzorce vedenja, ki temeljijo na ženskem ali moškem spolu. V naši družbi imajo spolne vloge temelj na heteronormativnosti in patriarhatu, kar pomeni, da imajo moške spolne vloge večjo družbeno moč (12).

Spoznavno razvojne teorije pravijo, da se spolne vloge razvijajo odvisno od razvoja otrokovih sposobnosti razumevanja moške in ženske spolne vloge ter odvisno od sposobnosti razvoja spolne identitete. Kohlberg (1966 v Marjanovič Umek 2009) je na podlagi Piagetove teorije spoznavnega razvoja opisal tri razvojne stopnje pri spolu: spolno identiteto, spolno stabilnost

in spolno stalnost. Pri spolni identiteti se otrok, ko ga vprašamo ali je deček ali deklica, pravilno opredeli, spolna stabilnost, ki je značilna za otroke po tretjem oz. v četrtem letu, pa pomeni, da otrok razume, da se spol v različnih življenjskih obdobjih ne spreminja. Spolna stalnost nastopi po šestem oz. sedmem letu starosti in pomeni, da se otrok zaveda, da se spol ne spremeni, četudi se npr. igra s spolno netipičnimi igračami, nosi netipična oblačila glede na spol itd. (Marjanovič Umek 2009: 497).

Kohlbergove stopnje so naleteli na številne kritike in kot odziv nanje so se povezale spoznavne teorije in teorije socialnega učenja, ki pa pravijo, da je razvoj spolnih shem v veliki meri odvisen od informiranja in poučevanja. Bauer (1993 v Marjanovič Umek 2009) ugotavlja, da se otroci veliko učijo o svojem spolu, ker so vključeni v spolno tipične dejavnosti in so v nenehni interakciji s spolno tipičnimi igračami (Marjanovič Umek 2009: 498).

3.6 Število spolov

Koliko spolov v zahodni družbi v resnici poznamo? Teorije, ki so upoštevale sorodstvene vezi, so prišle do desetih različnih spolov, teorije, ki so pri določitvi spola upoštevale le genitalije oz. biološke znake, pa do petih, in sicer »nespornega« moškega, »nespornega« ženskega, hermafrodita, transseksualne ženske, spremenjene v moškega, in transseksualnega moškega, spremenjenega v žensko. Pri upoštevanju sorodstvenih vezi pa so spoli naslednji (Zupan Sosič 2005a: 95): »prava« ženska, »pravi« moški, lezbična ženska, gejevski moški, biseksualna ženska, biseksualni moški, transvestitska ženska, transvestitski moški, transseksualna ženska in transseksualni moški.

4 Transspolnost

Če se spolna identiteta ujema s spolom, pripisanim ob rojstvu, to imenujemo cisspolnost. Takim osebam, ki brez težav v celoti sprejmejo in ponotranijo družbeno določene in predpisane spole/spolne identitete, pravimo cispolne osebe. Če pa prihaja do neujemanja med spolom, pripisanim ob rojstvu in lastnim doživljanjem spolne identitete, pravimo, da gre za transspolnost; take osebe so transspolne in presegajo, negirajo ali zavračajo družbeno določene normative in pričakovanja, ki so vezana na spol, spolne identitete in spolne izraze (Koletnik idr. 2015: 17).

Anatrella transspolne osebe in transvestite opredeli kot posameznike, ki živijo med telesom z lastnostmi ženskega ali moškega telesa in med željo, da bi bili nasprotnega spola. Pri nekaterih osebnostih se ta težava pojavi takrat, ko ne morejo ponotranjiti svojega lastnega telesa in ga sprejeti kot resničnega dejstva. Izraz je uveljavil John Money (1921–2006), ki je trdil, da je razlikovanje med moškim in žensko bolj kot od narave odvisno od vzgoje (2015: 11–12).

Če se znova navežem na plasti spola, če se torej kromosomski, gonadni, hormonski in genitalni spol ne skladajo s telesno podobo ali spolno identiteto, gre za transspolnost (Fausto-Sterling 2014: 72).

Ker je večina oseb cispolnih, se v družbi gradi sistem cisnormativnosti, ki predvideva, da so vse osebe cispolne. Tako takim osebam daje več družbene moči in jih po lestvici moči stavi pred transspolne osebe (Koletnik idr. 2016: 17).

Klasična heteroseksualna shema postaja vse bolj vprašljiva, za marginalne skupine (ženske, homoseksualci, transvestiti, transseksualci itd.) tudi preozka. Ta sistem poimenuje Butler (2001 v Zupan Sosič 2005a: 95) heteroseksualna matrica, ki družbeni spol razume napačno, kot da je nekaj trdnega (in ne spremenljivega) in mu narekuje, da le posnema biološki spol (95).

Transspolnost presega to predstavo družbenega spola, kot jo ima heteroseksualna matrica; še več – spol in spol, pripisan ob rojstvu, ter družbeni spol razumejo kot spremenljive koncepte. Transspolnost je tako definiran kot krovni pojem za vse identitete, ki so ne glede na spol, pripisan ob rojstvu, osnovane in preoblikovane tako, kot to posameznik oz. posameznica občuti. Te identitete presegajo, preoblikujejo ali zanikajo družbeno zahtevane norme v povezavi s spolom in spolno identiteto. Te osebe se ne prepoznajo znotraj binarnega sistema in se ne identificirajo s svojim ob rojstvu pripisanim spolom (Koletnik idr. 2015: 25–26).

Kako učinkovit je binarni sistem nam priča tudi rojstvo interseksualnih otrok – gre za otroke, ki nimajo jasno določljivega moškega ali ženskega biološkega spola, saj njihov genetski zapis, spolne žleze, spolni organi in hormoni niso iz medicinskega vidika značilni niti za moške niti za ženske. Ko se tak otrok rodi, se v Sloveniji izbere skupina zdravnikov (endokrinolog, ginekolog, kirurg, urolog in genetik) in v treh dneh določi spol otroka. Starši se na podlagi mnenja zdravnikov dokončno odločijo za spol in otroka čaka kirurški poseg. Le-ta ga uspešno uvrsti v binarni spolni sistem in ga spremeni v moškega ali pa v žensko ter tako skrbi za reprodukcijo tega sistema. Operacije spola naj bi bile pomembne tako za otroka kot za njegove starše, saj se s tem izognejo nelagodju ob vprašanju spola in starši lažje vzgajajo otroke, če vedo, katerega spola so (Gramc 2014).

Transspolnost zajema torej naslednje identitete (po Koletnik idr. 2015: 26–29):

- transseksualne (osebe, ki želijo medicinsko spremeniti spol, da se bo njihovo telo ujemalo z njihovo spolno identiteto; tu gre lahko za tranzicijo MVŽ (moški v žensko, torej gre za ženske, ki jim je bil ob rojstvu pripisan moški spol) ali ŽVM (ženska v moškega, potemtakem moški, ki jim je bil ob rojstvu pripisan ženski spol)),
- nebinarne (osebe, ki se ne prepoznajo v binarnem spolnem sistemu in se ne identificirajo niti kot ženske niti kot moški),
- kvirspolne (osebe, ki se ne identificirajo izključno kot ženske ali moški oz. je njihova identiteta onkraj binarnega spolnega sistema),
- bispolne/trispolne (osebe, ki čutijo, da imajo dva/tri spole oziroma dve/tri spolne identitete),
- spolno fluidne (osebe, katerih spolna identiteta ni stalna, ampak spremenljiva, lahko prehaja med raznolikimi identitetami),
- osebam brez spolne identitete pravimo, da so aspolne,
- osebe, ki čutijo, da imajo nevtrarno spolno identiteto, so neutrois,
- transvestiti_ke.

Transspolnost zajema tudi samo tranzicijo, proces, skozi katerega oseba z različnimi načini potrdi svojo spolno identiteto, ki se ne ujema s spolom pripisanem ob rojstvu. Tranzicije so različnih vrst, lahko gre za telesne/medicinske spremembe (npr. hormonska terapija, operacije

za potrditev spola itd.) ali spremembe na družbeni ravni (sprememba zaimkov, imen, pravno priznanje spola ...) (2015: 26).

4.1 Pravno priznanje spola v Sloveniji

V Sloveniji se spol otroka določi na podlagi izgleda zunanjih genitalij ter se v rojstni list in v vse dokumente, ki jih oseba ima za izkazovanje istovetnosti, se zapiše kvalifikator za spol, M ali Ž. V enotni matični številki občana oz. občanke je spol zapisan s števki 500 za moški spol in 505 za ženski spol. V kolikor se spolna identiteta posameznika in njegov ob rojstvu pripisan spol ne ujemata, si oseba želi, da bi dostojno živela v skladu s človekovimi pravicami in svojo identiteto. Da bi to uresničila ter da bi imela enake pravice in dolžnosti kot cispolne osebe in hkrati, da bi svojo lastno spolno identiteto tudi na papirju ustrezno uveljavila, obstaja postopek za pravno priznanje spola (Koletnik idr. 2016: 6).

Vsi ljudje moramo imeti dokumente, s katerimi dokazujemo istovetnost. Za transspolne osebe je neprijetno, ko so na dokumentih zapisani spolno zaznamovani podatki (ime, spolni kvalifikator, EMŠO) in ko se morajo s temi dokumenti legitimirati. Takrat so te osebe prisiljene v razkritje svoje spolne identitete, s čimer se krši 12. člen Deklaracije:

Nikogar se ne sme nadlegovati s samovoljnim vmešavanjem v njegovo zasebno življenje, v njegovo družino, v njegovo stanovanje ali njegovo dopisovanje in tudi ne z napadi na njegovo čast in ugled. Vsakdo ima pravico do zakonskega varstva pred takšnim vmešavanjem ali takšnimi napadi

Krši se, saj gre za vmešavanje v zasebno življenje posameznika, ki je pri transspolnih osebah velikokrat zasmehovano in deležno diskriminacije ter obtoževanja predstavljanja s tujimi, ukradenimi ali ponarejenimi dokumenti (Koletnik idr. 2016: 7).

Smernice za delo s transspolnimi, transseksualci in cispolno nenormativnimi osebami so Standardi zdravstvene oskrbe za transspolne, transseksualne in cispolno nenormativne osebe. Te standarde izdaja Svetovno profesionalno združenje za transspolno zdravje (s kratico WPATH). Smernice navajajo, da transspolne identitete niso ne patološke ne negativne. Zavzemajo se za to, da bi bili pravni postopki in zakoni za transspolne osebe osnovani na samoidentifikaciji teh oseb. Pri tem morajo biti upoštevane vse človekove pravice (2016: 7–8).

Po priporočilih Sveta Evrope naj bo pravno priznavanje spola hitro, transparentno in dostopno. Človekove pravice transspolnih oseb je leta 2015 z resolucijo 2048 sprejela Parlamentarna

skupščina Sveta Evrope. Resolucija prepoveduje prisilne sterilizacije, medicinske posege in/ali diagnoze s področja duševnega zdravja kot pogoj za pravno priznavanje spola, priporoča vključevanje osebnih okoliščin spolne identitete in spolnega izraza v zakonodajo, ki ureja zločine iz sovraštva in v zakonodajo, ki je proti diskriminaciji. Resolucija predlaga tudi pravno prepoznanje tretjega spola za tiste, ki si to želijo in da se v primerih, ki zadevajo tudi otroke, delujejo v največjo možno korist zanje. Zdravstvene storitve za transspolne osebe morajo biti dostopne vsem in to brez pridobitve diagnoz s področja duševnega zdravja, kot je to urejeno v mednarodnih in nacionalnih klasifikacijah. Vse strokovne skupine, ki so na kakršenkoli način vključene v delo s transspolnimi osebami, je treba nenehno izobraževati in informirati (2016: 8–9).

»Slovenija, kot mnogo drugih držav, nima posebnega zakona, ki bi urejal pravno priznanje spola in druga relevantna vprašanja s področja pravic in potreb transspolnih oseb.« (2016, str. 9) Četudi se Smernice zavzemajo, da bi bili pravni postopki in zakoni oblikovani na samoidentifikaciji, se v Sloveniji tega načela ne držijo. Za uradno spremembo spola je potrebna medicinska obravnava – diagnoza »motnja spolne identitete«, ki jo v Sloveniji običajno izda psihiater. Pravilnik o izvrševanju zakona o matičnem registru navaja, da je za spremembo spola potrebno potrdilo zdravstvene ustanove ali zdravnika. Poleg vsega je namesto izraza potrditev spola uporabljen izraz sprememba spola, ki se ga v transspolnih diskurzih izogibajo, saj narekuje, da za spremembo spola stoji genitalna operacija in s tem se širi biološki determinizem na moško-žensko. Na uradnih dokumentih ne sme nikjer pisati, da je oseba spremenila spol, kar poveča zasebnost osebe (2016: 8–9).

4.2 Medicinski posegi

V Sloveniji poznamo posege za spremembo spola že okrog 40 let; kot kaže statistika, so na leto izvedeni štiri ali manj, v ospredju pa je spreminjanje žensk v moške (ŽVM). Za spremembo spola obstaja tudi komisija pod vodstvom psihiatra in v sestavi endokrinologa, urologa, ginekologa in plastičnega kirurga. Da so osebe sploh sprejete v obravnavo, morajo najprej dve leti obiskovati psihiatra, da oceni vztrajnost in moč želje po spremembi spola. Sledi hormonska terapija, za njo pa še kirurški poseg (Planinšek v Zonta 2009).

5 Transspolnost in literatura

Zala Hriberšek v članku Transspolni in transseksualni motivi v leposlovju ugotavlja, da se bolj kot v literaturi tovrstni motivi pojavljajo v filmih, televizijskih šovih in predstavah. V leposlovju med slovenskimi romani sta najbolj poznana romana Suzane Tratnik *Ime mi je Damjan* in *Molji živijo v prahu* Nataše Sukič. Hriberšek v članku omeni druga dela s tovrstno tematiko, ki so prevedena v slovenščino, in sicer *Middlesex* (Jeffrey Eugenides), *Myra Breckinridge* (Gore Vidal), *Zadeva Twyborn* (Patrick White), *Poljub ženske pajka* (Manuel Puig), *Trobenta* (Jackie Kay) idr. (Hriberšek 2011: 112).

Sandra Krkoč obravnava zgodovino pojavljanja transspolnih oseb v literaturi. Najdemo jih lahko že v starogrških zgodbah, kjer je bil Tiresiar prvi lik, ki ga je v eni izmed različic v žensko spremenila boginja Hera. Tudi Shakespeare je ta motiv pogosto vpletal v svoje drame, npr. Porcia v *Beneškem trgovcu*, Julija v *Dveh gospodih v Veroni* in Viola v *Dvanajsti noči* so predstavljeni s svojo podobo med moškim in ženskim. V dobi Shakespeara je bilo najbolj popularno elizabetinsko gledališče, kjer je veljalo pravilo, da lahko igrajo le moški, kar pomeni, da »se je na ravni uprizoritve omenjenih del transvestitski mehanizem še podvajal.« (2011).

Vprašanje spremenljivosti spola izpostavi Virginia Woolf v noveli *Orlando*, kjer se istoimenski lik prevprašuje in opušča kategorijo spola. Avtorica namreč stoji za idejo, da je spol zamenljiv in ga obenem primerja z oblekami, ki naj bi pogosto ohranjale ženske in moške značilnost. David Ebershoff v *The Danish Girl* ponazarja resnično zgodbo danskega slikarja Einarja Wegenerja, ki so mu kot prvemu moškemu leta 1931 operativno spremenili spol. V delu *Luna*, ki ga je napisala Julie Anne Peters, zgodbo pripoveduje 15-letna Regan, sestra predoperativnega transseksualca, ki si pripiše žensko spolno identiteto in se poimenuje Luna (2011).

V 60. in 70. letih prejšnjega stoletja se je razširila t. i. transvestitska in transseksualna literatura, v kateri so glavni liki doživljali svoje sanje – žene so jim pomagale pri transformaciji v drugi spol, družba jih ni zavračala, vsi so jih občudovali in tekmovali za njihovo pozornost. Ti liki se niso soočali s krivdo in kaznijo, kot so se junaki iz literature v 80. in 90. letih (2011).

Preoblačenje v drugi spol so dodobra izkoristili v detektivskih romanih, kjer so se liki s preoblačenjem skrili pred organi oblasti. Dober primer za to je Irene Adler, ki se je s preoblačenjem izmikala slavnemu detektivu Sherlocku Holmesu. Kot zapiše Krkoč, so transspolniki postali zelo pogost lik v žanru znanstvene fantastike (2011).

Hriberšek na koncu pride do sklepa, da vse literarne osebe, ki so transseksualci ali transvestiti, živijo na robu spola, nastopajo v različnih okoljih in časih, vendar jim je skupno izražanje skozi različne obleke in glasove, s katerimi se upirajo spolu kot sistemu zatiranja; vse imajo željo po preseganju binarnega spolnega sistema, za kar so pogostoma kaznovane (2011: 118–119).

5.1 Transspolnost v slovenski literaturi in literarni vedi

S spolno identiteto in transspolnimi liki se v slovenski literarni vedi ukvarja prof. dr. Alojzija Zupan Sosič. Teorijo spola in literaturo je povezovala v članku Homoerotika v najnovejšem slovenskem romanu (2005b), v katerem pride do sklepa, da je v sodobnem slovenskem romanu, ki ga zameji z letnicama 1990 in 2005, jedro identitetne problematike spolna identiteta, binarni spolni sistem in heteronormativnost pa se vse bolj rahljata (14). V članku Pripovedi spolnih manjšin v Sloveniji po letu 2000 pa avtorica navaja, da je spolna identiteta prevladujoč motiv tako v heteroseksualnih kot tudi v neheteroseksualnih pripovedih, kar pojasnjuje s tem, da se je v obdobju 2000–2018 povečal delež pripovednih knjig predstavnikov LGBTQ skupnosti. Navaja tudi, da so se v tem obdobju pojavile transspolne literarne osebe, kot roman s temo transspolnosti pa izpostavi *Ime mi je Damjan*, ki ga opredeli kot prvi slovenski transspolni roman (2018: 4, 106). »Transspolnih likov je v slovenski književnosti malo, prisotni so samo še v romanu Nataše Sukič *Molji živijo v prahu* ter v kratkih zgodbah Oblak, Lapuh Maležič in Polajnarja (npr. *Fiknik v štiklah*, *Sramotilni steber* in *Slovenske Atene*).« (106) Transspolni literarni liki se soočajo s problematičnim odnosom okolja do njih, identitetno tesnobo, ki je povezana s spolno in/ali socialno problematiko, poleg tega pa še s stigmatizacijo in stereotipizacijo (112).

Teja Hafner (2016) je v diplomskem delu z naslovom *Motiv homofobije in transfobije v romanih Suzane Tratnik in Zuzane Brabčové* raziskovala problematiko negativnega in diskriminatornega odnosa do gejev, lezbijk in transspolnih oseb ter jo povezovala z literarnima deloma *Ime mi je Damjan* in *Leto biserov*. Prišla je do ugotovitve, da se motiva homofobije in transfobije pojavljata v romanih na več mestih; Damjan se sooča s svojimi družinskimi člani, ki se izkazujejo kot homofobni, glavni lik iz drugega omenjenega romana pa se sooča s ponotranjeno homofobijo. Damjan se z njo spoprijema tako, da resignira in se do neke mere celo akomodira. V lastnem družinskem okolju je stigmatiziran, njegovi družinski člani ga prisilijo, da obiskuje skupino za samopomoč, saj menijo, da je bolan, literarna junakinja iz *Leto biserov* pa živi s strahom pred stigmatizacijo, čeprav Hafner same stigmatizacije v romanu ni zasledila. Hafner (2016) diplomsko delo zaključuje z mislijo, da je raziskovanje homofobične in

transfobične problematike tudi v literarnih delih pomembno, saj nam sodobni romani postrežejo z aktualnimi problemi in nam hkrati dajo možnost, da o njih razpravljamo na ravni diskurza (90–93).

Diplomsko delo Romane Ane Duša (2016) *Spol in seksualna identiteta v literarnih delih Suzane Tratnik* obravnava vprašanje spola in seksualne identitete v romanih *Ime mi je Damjan* in *Tretji svet*. Osredotoča se na predsodke in stereotipe, stigmatizacijo, ki sta jo glavna lika, Damjan in Alenka, deležna, ter na vprašanje družbene konstruiranosti pojmovanj spola in seksualnosti (4–5).

Tematike transspolnosti se v magistrskem delu *Homoerotika v najnovejši slovenski pripovedi (2010–2016)* dotakne tudi Tanja Hozner (2017). V delu se ukvarja z vprašanjem zastopanosti homoerotičnih motivov, tem in vidikov v najnovejši slovenski pripovedi. Analizirala je izbrana dela, med katerimi so bila tudi dela s transspolno tematiko. Ustvarila je pregled tovrstnih del med letoma 2010 in 2016 ter zaključila, da je teh del malo, vendar je njihovo število v porastu. Hozner (2017) zapiše, da sta najbolj znana romana s transspolno tematiko *Ime mi je Damjan* in *Molji živijo v prahu*, poleg njiju pa še omeni kratkoprozna dela *Duhovi* Mihe Mazzinija, *Sinice sablje sladoled* Janeza Grma, *Kadetke, tovornjakarice in tete* Teje Oblak in *Rezervat* Suzane Tratnik (71–72).

6 Transspolnost skozi besedilo in njegov kontekst

V magistrski nalogi me je zanimalo, kako se podoba transspolne osebe oblikuje skozi izbrana literarna besedila ter širši sobesedilni, komunikacijski kontekst. Za ta namen sem tako kombinirala metodi literarne interpretacije in kontekstualni pristop, kjer sem se oprla na empirično-sistemsko literarno vedo. Pri interpretaciji gre, na kratko, za »razumevanje besedila, njegovega pomena, tem ali sporočil.« (Zupan Sosič 2014: 48) Cilj ni najti ene same, »prave« razlage besedila, temveč se je cilj prej približati samemu besedilu. Interpretacija besedila je zato zelo subjektivno obarvana (127). Kontekstualni pristopi prenašajo poudarek na obravnavo komunikacijskih kontekstov, na kratko, na razmerja med besedili, avtorji in bralci. Drugače kot klasična interpretativna metoda si empirični pristopi »prek uporabe ustreznih empiričnih postopkov zavestno prizadeva[jo] za strožjo objektivizacijo védenja o pojavih s področja literarnega komuniciranja.« (Perenič 2014: 10) Pri preučevanju literature se razen besedila pogostoma obravnavajo večji korpusi besedil, ravno tako pa se pozornost usmerja na literarne delovalniške vloge, tj. na literarno proizvajanje, literarno posredovanje, literarno sprejemanje in literarno obdelovanje (Schmidt v Perenič 2014: 59). Na naštetih ravninah so nosilci literarnih vlog, in sicer literarni avtorji, uredniki, tiskarji, literarni kritiki, literarni zgodovinarji, bralci itd. (Perenič 2014: 55). V nalogi me je torej ob izbranih literarnih besedilih, kjer sem analizirala podobe transspolnosti, prav tako zanimalo, kako je v konkretnih primerih z literarnoproduktivnimi, literarnoposredniškimi in literarnoreceptivnimi vidiki del.

7 Podobe transspolnosti v izbranih literarnih besedilih

Ime mi je Damjan je sodobni slovenski roman z intimno zgodbo, v središču katere je spolna identiteta (Zupan Sosič 2006: 329). Gre za dogajalno enostaven roman, sestavljen iz niza dogodkov (Jarh Cigler 2011: 45), ki ga pripoveduje devetnajstletni protagonist Damjan, transspolna oseba, sicer rojen kot dekle. Vprašanja spola, spolne transformacije in spolne usmerjenosti, s katerimi se sooča družba, zanj niso prednostna; Damjan opisuje svoje življenje, odnose z drugimi, se zabava in živi svoje življenje (Velikonja 2014: 257). Zupan Sosič ta roman označi za prvi slovenski transspolni roman (2018: 106).

Roman *Molji živijo v prahu* je postavljen v bližnjo prihodnost, kjer smo priča totalitarnim sistemom, gospodarskim krizam in vzponu nacionalizma (Sukič v Tratnik 2012: 199). Vladajoči imajo nad populacijo nadzor in če se v družbi pojavi »moteči« posameznik, ga doleti kazen (Vrščaj 2011). Te posameznike avtorica (2012) poimenuje »molji«, sem pa med drugim sodijo transseksualci (200). Zapirajo jih v zapore več sto metrov pod zemljo, kjer jih psihično, fizično in spolno zlorablajo. Kot varnostnik v zaporu pa nastopa Dren, ki slepo sledi sistemu in v zaporu nadzoruje tudi nepoimenovano transseksualko, ki v njem vzbudi neznana čustva (Cestnik 2012: 224–225).

Avtobiografski roman *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta* pripoveduje Lojze Pečolar, s katerim je avtorica prikazovala sebe (Makuc 2006b: 48). Literatura je Prennerjevi omogočala, da je bila lahko takšna, kakršna je – brez težav se je lahko živela v moško vlogo, kar ji je sicer slovenska družba takrat onemogočala (Štefančič 2006: 74). Pripoveduje o svojem življenju, o odnosih v družini, z vrstniki in učitelji od osnovne šole do konca prvega študijskega leta, ki se konča neuspešno (Makuc 2006b: 48). Dogajanje je sprva predstavljeno v Sračje (kar je prispodoba za Ljubin domači kraj Slovenj Gradec) in ga prikazuje kot omadeževano, Lojzeta pa vse bolj mika utrip mesta, Ljubljane (Malek 2006: 10).

7.1 *Ime mi je Damjan*

Zgodba se začne z Damjanovim tihim razmišljanjem v skupini za samopomoč. Pove, da si je spremenil ime in da v njegovi družini vlada neznosno vzdušje. Na veliko željo staršev tudi obiskuje omenjeno skupino (le pod tem pogojem ga nihče ne sili, da se predstavlja kot Vesna), kar je po njegovem nesmiselno. Starši menijo, da so solidna družina in se ga sramujejo. Izvemo, da ko si je spremenil ime, so doma noreli, »češ da bodo vsi sosedi slišali o tem škandalu«

(Tratnik 2014a: 12) in se zgražali, še posebej tisti, ki so verni. Z očetom se ne marata, velikokrat se stepeta, odkar pa se je preimenoval, ga oče nikoli ni niti poklical po imenu.

Samo z »ej, ti« me je kdaj ogovoril, pa še to le takrat, ko mi je metal v obraz, kako sem bil priden, ko sem bil majhen, zdaj sem pa tak ničvreden pesjan, najslabši v širnem sorodstvu, vsem v sramoto. (14)

Mati je le nema opazovalka dogajanja, ki skozi dogajanje velikokrat joče. Za sina jo skrbi, vendar mu ne more pomagati. Damjan ima še sestro in brata, ki živi v Nemčiji, vendar se tudi z njima ne razume več.

V prvem poglavju omeni prijatelja Rokija – žensko, ki se enako sooča z iskanjem spolne identitete. Bolj nam ga približa v naslednjem poglavju. Velikokrat skupaj hodita na zabave in popivata. Damjan se spominja, kako je bil enkrat Roki zelo pijan v nekem »kafiču«, predvsem zaradi Jane. Damjan to opiše z besedami: »Spet je travmiral zaradi Jane. Pa sem mu že stokrat in tisočkrat rekel, naj jo kar pozabi, Jana bo imela vsak teden drugega tipa, ker je pač taka.« (34) Prijatelja sta pijana pristala na barskem stranišču. Roki si je tam vrezal Janino ime na zapestje kot prisposodbo tega, da mu je segla do srca, Damjan pa je to ponavljal za njim in si vrezal ime dekleta, ki sam pravi, da mu je simpatična, ampak »pa saj nisem bil zaljubljen vanjo.« (38) Ime ji je Nela, ki se slučajno ob njenem krvavenjem znajde prav tam na stranišču. Želela si je, da tudi njo zareže. Vendar je šlo vse predaleč in je dekle pristalo na urgenci.

Ker se je doma turobno vzdušje le še stopnjevalo, se Damjan za dva meseca preseli k prijatelju Sinetu na obrobje Ljubljane. Večkrat sta k njima zahajala Brine in Joc. Ko je Damjan pred selitvijo prišel domov po stvari, ga je sestra prepričevala, naj ostane, vsaj zaradi nje in mame. Damjan ji takrat reče: »Vem pa dobro, da bo vse samo še huje, če ostanem doma. Ti ne veš, kaj mi je foter naredil!« (58) Ta izjava kaže na spolno zlorabo v otroštvu. Damjan do očeta čuti gnus in tudi ko na skupini opiše svoje sanje, se spominja, kako ga oče neprestano opazuje skozi steklo v sobi in kasneje leži pri njem v postelji, da bi skupaj gledala televizijo. »Grlo se mi je razvezalo in s piskajočim glasom, kakršnega dobimo v grdih sanjah, sem začel kričati, naj me pusti, naj mi da mir.« (48) S prijatelji, s katerimi je stanoval, so se po dveh mesecih zaradi Nele sprli in Damjan se je tako primoran vrniti domov.

Nela pa je biseksualka in postane njegova punca. Je starejša od njega, po poklicu je frizerka in si želi, da bi se več izobraževala in postala socialna delavka. Tudi za Damjana si želi, da bi dokončal kakšno šolo. Damjan jo ima rad, pravi, da je ponosen, ker je ob njem, in zelo ji zaupa.

Ona ni nič silila vame in ni mi prala možganov tako kot drugi, pa sem ji mogoče zato dosti sam povedal. Ja, ona je bila tista, ki sem ji povedal svoje krstno ime in ji kdaj pa kdaj tudi dovolil, da me je tako poklicala. (73)

Kot par sta se vseeno velikokrat prepirala in se v nadaljevanju zgodbe oddaljila, saj Nela »sploh ni kaj dosti marala za druženje« (92). Damjan se spominja zabave, s katere je odšla brez pozdrava, on pa je s prijatelji odšel na druženje h gospe Barici, ki so jo spoznali na zabavi. Zvezo z Nelo je prekinil. Spominja se tudi njenih počitnic v Londonu, kjer sta se pogostoma prepirala. »Res ne vem, kaj je tem lezbijkam, kaj, hudiča, se grejo. [...] Vse, kar je za druge normalno, njih moti.« (116) Damjan ne razume njene spolne usmerjenosti, prav tako ne njene želje po izobraževanju in prizadevanj za pravice istospolnih zvez.

Doma nima prave zasebnosti, saj ga neprestano opazujejo, od sedmega razreda osnovne šole tudi nadzorujejo, zaradi česar se od tedaj zaklepa v sobo. Ko se je nekoč vrnil iz službe in zagledal sobo brez vrat, je dejal: »Moj usekani foter je snel vrata. Ker ni mogel odkleniti, je kratko malo snel vrata.« (128) Tisti dan je Damjan snel vsa vrata v hiši, razen sestričnih, jih znesel na dvorišče ter počakal očeta, da pride iz službe: »Si že čisto čez les? Kaj bodo pa rekli sosedi?« (131) Situacija z vrati je v romanu prisposoda za njegovo razkritje, saj s tem ponudi vpogled v svojo zasebnost.

V nadaljevanju smo zopet priča njegovemu razmišljanju o zvezi z Nelo. Ko gresta na podeželje kupit jabolka in se ustavita v gostilni, se Damjan razjezi, saj ne more na stranišče. Nela prosi natakarja za ključ ženskega stranišča. Še bolj pa ga iztiri, ko mu Nela nekajkrat reče, da je lepa, saj nanj očitno gleda kot na žensko.

Zgodba se zaključi z Damjanovim popivanjem s prijatelji v Mravlji. Med zabavo mora na stranišče, vendar mu Brine v šali noče dati ključa. Damjan mu zato zagrozi, da mu bo ključ zatlačil v usta, kar dejansko stori, Brine pa ključ pogoltne. Zaradi tega pristane na urgenci, Mravljo pa zaprejo. Na koncu se znajdemo v krogu protagonistove družine, ki mu očita, kaj vse dela narobe. Damjan se odloči, da bo še naprej živel tako, kakor je živel doslej, ter obiskoval skupino za samopomoč.

Damjan, ki se je rodil kot deklica Vesna, se s spolom, ki mu je bil pripisan ob rojstvu, torej ni istovetil, zaradi česar se je pri devetnajstih letih preimenoval v Damjana. Njegova družina se s tem nikakor ni mogla sprijazniti in se ga je sramovala (pred sosedi), kar kaže na nezmožnost po sprejemanju drugačnosti.

Cela moja familija je kar naprej s prstom kazala name, še pri sorodnikih so me čisto posrali, da so bili ja vsi proti meni in da mi niti slučajno ne bi kdo kaj preveč šel na roko. (124)

Z očetom sta v incestoidnem odnosu, kar je dodatno prispevalo k njunim zaostrenim odnosom in nesprejemanju. Odkar se ga ni smel več dotikati, je oče Damjana še bolj sovražil: »Moja kariera pridnega otroka se je kaj hitro končala; čim se me foter ni smel več dotikati, nisem bil več priden.« (136) Mati je v vlogi neme opazovalke, ki stanje v hiši vsakič pospremi z jokom, na koncu pa jo sin obtoži, da je pri zlorabi celo sodelovala. Za svoje stanje Damjan krivi očeta, poimenuje ga »najhujša kronična bolezen, ki jo lahko dobiš. Če ne bi bilo njega, bi bil najbolj zdrav človek na svetu.« (111) Oče ga večkrat žali, za še najmanjšo Damjanovo napako ponori. Pravi mu, da je za samo še za v Polje oz. NLP po njegovo, »Norišnica Ljubljana Polje vabi.« (109). Damjan se pošali, da je pošiljanje v Polje pri njih doma oblika družinskega turizma.

Glavni junak s svojo dozo humorja in pozitivne naravnosti deluje simpatično pri bralcu ter mu na ta način približa življenjske situacije in marginalne teme:

Jaz znam tako povedati stvari, da se vsi zabavajo, od starih do mladih in od zelo resnih do čisto neresnih. Res, res. Najprej samo modro molčim in pretipam teren in naštudiram face, potem pa stresam okoli sebe, da se vsi držijo za trebuh. (45)

Vendar se za humorjem skriva trpeča oseba, ki je ne razumejo, kar prikaže z naslednjimi besedami:

Če tako realno pogledam stvari, bi rekel, da me še najbolj boli to, da me niti malo ne razumejo. Psihične bolečine so najhujše, res, telesne bolečine niso nič proti temu. (112)

To se odraža tudi v dejstvu, da ima težave z zaupanjem; zaupa se Neli, ker ga ne prepričuje s svojimi pogledi na svet, vendar vseeno ohranja previdnost.

Jaz sem zmeraj modro molčal, ko je prišlo do tistih debat, ko se folk začne razkrivati in si zaupati in ne vem, kaj še vse, drugi dan pa si že vse to očitajo in otesajo gobec s tujimi skrivnostmi. Moraš biti pa res neumen, da padeš na te cenene fore. (36)

Trpi tudi zato, ker ga v življenju nikoli ni imel nihče zares rad. Sebe pa sprejema, kakršen je: »Jaz sem pač takšen, kakršen sem, in mi nič ne manjka.« (144) Ob tem dodaja,

Nimam pojma, kaj si ljudje mislijo o meni, ko me vidijo in slišijo, ampak jaz se počitim normalno. Nič se ne delam in se ne preoblačim, jaz sem pač takšen skoraj od rojstva. (74)

Iskanje lastne spolne identitete imenuje Damjanova pot, po kateri pogumno stopa proti lastnemu jazu.

7.2 Molji živijo v prahu

Roman se začne s citatom Geoga Orwella iz dela *1984* »Iztisnili te bomo do praznega, nato pa te bomo napolnili z nami«. Razdeljen je na pet delov, ki so: Prihod, Električna klavnica, Drenovo skrivno življenje plazilca, Brezno in Epilog.

V prvem delu smo priča izginotju Drenovega očeta, raziskovalca v laboratoriju. Po nekajmesečnem iskanju so ga proglasili za mrtvega. Dren je bil takrat v občutljivih najstniških letih; niti z očetom niti z materjo se ni dobro razumel. Kot lahko razberemo, so bili njihovi družinski odnosi precej skrhani, materi pa je, odkar ni bilo več očeta, šlo samo na slabše, čeprav ga je varala. K njej je prihajal ljubimec, ki ga je njen sin imenoval Polž, saj je bil ves slinast. Skozi celoten roman se pojavljajo »obrabljeni« pregovori, ki mu jih je mati govorila: »vse ima svojo ceno, vzemi ali pusti.« (Sukič 2010: 108) Ti reki mu služijo kot nekakšna vodila v življenju.

Dren opravi razgovor za službo s poveljnikom Leopoldom, pri čemer izvemo, da je letnik 22 in da je moral za zaposlitev celo opraviti psihometrične teste. Leopold ga je pohvalil: »Sama dobra priporočila! In zares dobri rezultati psihometričnih testiranj!« (36) V to službo se namreč ne prebije vsak, ampak »samo najboljši, samo tisti, ki spoštujemo znanost in znamo obdržati skrivnosti.« (36)

Na razgovoru se zasliši tudi predsednikov glas, ki zbrane nagovarja, da je treba delati v dobro države, zaradi česar se moramo tudi znebiti sovražnikov, ki delujejo zunaj ali znotraj njenih meja.

Verjamem in vem, da bomo s skupnimi močmi, s predanostjo in ljubeznijo do domovine iztrebili pritlehne izdajalce! Skupaj bomo uresničili cilje, ki so pred nami! Skupaj se bomo borili za resnico! (40)

Dren nazadnje dobi službo kot paznik v zaporu, v katerem imajo opravka

z ljudmi, ki niso običajni državljani. To so zločinci najbolj zadržane sorte in družbeni paraziti, ki slabijo družbeno tkivo. V imenu solidarnosti do preostale narodne skupnosti moramo take primerke znova socializirati, na novo, jih prenoviti, narediti moramo vse, da jih vrnemo na pravo pot. Ker smo humana družba, bomo iz njih naredili lojalne državljane. (109)

Poveljnik mu ob tem pove:

Ja, fant moj, to delo zahteva od nas izjemne napore in odgovornost. Še več, to delo zahteva popolno predanost. Nobenih dvomov, nobenih oklevanj. Zahteva ljudi, ki verjamejo v prenovu družbe, v njeno moralno očiščenje. Zahteva ljudi, ki niti za trenutek ne podvomijo v cilje, ki so pred njimi. (43)

Kjer dela, so vsi pazniki zelo togi in brezosebni. »Podzemni svet živih mrličev, je tesnobno pomislim Dren.« (45) Spozna se z enim izmed njih - z Blažem, ki je zaradi izgleda poimenovan tudi Žilavi.

Za Drena je bila to sanjska služba, po dveh tednih dela pa se je le zamislil, saj je bilo mnogo stvari, ki so ga navdajale s strahom. Ko se vrača domov, se včasih počuti osamljenega in četudi je očeta sovražil, ga pogreša. Pogosto se spomni nanj, na njuno potovanje z vlakom, ko je bil star osem let in pol, ter prizora na železniški postaji. Tam na vogalu je namreč sedel moški s psom, ki je prosjačil. A oče je sinu ukazal, naj ne gleda. Radovedni Dren je vprašal, kdo je to. »Nihče – samo molj ... Ne glej!« (56) Najbolj nesmiselno pa se mu je zdelo to, da je na drugi strani postaje v rdečo blagajno za srečo vrgel kovanec. Tisti dan je neki drugi »molj« želel očetu zloščiti čevlje, ker pa se je s črno roko dotaknil njegovih hlač, ga je z vso silo brcnil v koleno. Tu lahko opazimo, kakšne vzgoje je bil deležen Dren. Ko odraste, je sovražno nastrojen do marginalnih skupin.

Drugo poglavje se začne z opisom neimenovane ženske, zapornice, ki se sooči s paznikom. Če jo sliši šepetati, ji da električni šok. V nadaljevanju dobimo vpogled v prostore zapora, v katerem so zadržani družbeni paraziti in zločinci, ki jih je treba po mnenju državnih institucij na novo socializirati.

Celice so bile kot kapsule – sive betonske stene, kovinska mreža na oknih, ki niso bila prava okna, le zamrežene odprtine k jaškom, skozi katere je nekje od daleč pronicala slabotna dnevna svetloba, za lesenimi vrati železne rešetke, ob steni vrsta belih kovinskih postelj s kamnito trdnimi žimnicami, ploščatimi vzglavniki in v svitek zvitimi odejami. V enem kotu bela kovinska mizica, aluminijast lonček, bel emajliran lijak in vodna pipa, v drugem pa motna plastična pregrada in za njo stranišče na počep. (62)

Pripoved se preusmeri na zapornico, o kateri izvemo, da je tu zaradi demonstracij, na katerih je z granitno kocko ubila policista. Postopoma izvemo tudi, da je jetnica transeksualka, njen biološki spol je moški, vendar je že kot otrok čutila, da je punčka. Spominja se prijateljice iz otroštva, Marjance, ki ji je velikokrat pravila, da je fantek. »K-ker s-si f-fan-ntek, f-fantki s-ste t-tako m-močni.« (prav tam: 66) Marjančina mati je celo menila, da bi zapornico morali vzeti staršem, ker so ji kot otroku dovolili, da nosi čop.

Pri jetnici doma

niso doma več vztrajali, da je fantek, čeprav si mama tega dolgo ni dala dopovedati. Potem pa se je po mučnih mesecih pretakanja solz in posvetovanj s psihiatri vdala v usodo. Na koncu ji je celo pustila, da je imela dolge lase, spete v čop. (67)

Celica, v kateri je bila zapornica, dobi še enega stanovalca, ekoterorista Vasilija, s katerim ravnajo zelo grdo.

Paznik je moškega s palico brutalno sunil čez prag, da se je ta opotekel in padel, očala z debelimi stekli pa so v loku zadela okvir postelje in zvonko padla na tla. (68)

V zaporu kruto ravnajo z jetniki; jih posiljujejo in zmerjajo, na njih delajo brutalne poskuse. Tudi hrane dobijo zelo malo in še ta je pusta, le nekaj zelenjave, skuhane v vodi, in skoraj nič mesa ter kruha.

»Tudi tuširanje, ki je bilo enkrat tedensko, ob sobotah dopoldne, je bilo del dobro premišljene taktike poniževanja in odvzema človeškega dostojanstva.« (70) Tuširali so jih tako, da so jih postavili v vrsto, ki se je počasi premikala proti skupinam paznikov. Prva skupina jih je zalila s curki mrzle vode, druga z dezinfekcijsko peno, ki je bila kot nekakšno tekoče milo, tretja skupina pa zopet z ledeno vodo.

Če so hodili prepočasi, so jih oplazili z električno palico,

še hujše od električne palice so bile roke paznikov, ki so zapornike grabile za splovila. [...] Najraje so se spravljali na homoseksualce in takšne, kot je bila ona. (71)

V celici se ji kmalu za Vasilijem pridružijo še profesor, študent in homoseksualka Pina. Več kot jih je, slabša je njihove higiena. Vsi pa nosijo črtaste uniforme.

Drena odpeljejo v električno klavnico, v zadnje nadstropje pod zemljo, kjer vidi, kako Doktor spušča elektrošoke na golega moškega in dela nečloveške poskuse na njem. »Od utrujenosti in mučnega dogajanja v sobi, ki je smrdela po zažganem človeškem mesu, se je v Drena plazila tesnoba.« (102) Doktor na novo zaposlenemu Drenu naposled tudi ukaže, naj počisti te naprave. »Ko je v roke prijel okrvavljene inštrumente, na katere se je lepilo ožgano meso, bi skoraj bruhal.« (103) Ponudijo mu službo v Programu HR, humana resocializacija, ki jo s ponosom sprejme. Preden privoli, mu povedo, da bo moral slepo izpolnjevati navodila, in sicer brez vprašanj, dvomov in ugovorov. Moral bo razumeti strah jetnikov in poiskati njihove najšibkejše točke. Poveljnik mu tudi pravi: »Morda boš kdaj tudi zares pomislil, da bi se usmilil katerega izmed njih, vendar tega ne boš storil. Za nič na svetu ne boš storil tega! Zato si tukaj.« (109) Ker je bil nestrpen do drugačnih, službo sprejme. To je v tem poglavju tudi prikazano v prizoru, kjer Žiletka, njegov najboljši prijatelj, Drenu prizna, da je njegov oče čefur, s čimer je na preizkušnjo postavljeno njuno prijateljstvo.

Pri zmerjanju so transseksualko poimenovali tudi pošast in plastična spaka, poglavje pa se zaključi, ko jo odpeljejo na preizkus. Medtem ko čaka, je v sobi za počitek, kjer jo v spanju tlači mora in nikakor ne more odpreti ust in zakričati; s tem je ponazorjeno, kako v zaporu (in tudi v življenju) nima besede in ni slišana. »Ust ni mogla odpreti, ni mogla zakričati, nič ni mogla. Ostajala je nema, usta pa negibna, kot bi jih kdo zalil s cementom.« (118) Po počitku jo pripeljejo v laboratorij, kjer paznik na njene genitalije priklopi bakrene žice in po njih z dozo zasmehovanja spušča električni tok. Njeno mlahavo in nemočno telo, ki valovi ob sunkih, ga močno vzburja.

Tretji del, Drenovo skrivno življenje plazilca, predstavlja Drenove ljubezenske fantazije. V zaporu ga vzburja neimenovana transseksualka, kar je zanj izredno sramotno, saj si misli: »Bila je ujetnica, še huje, bila je politična zapornica. In še huje, sploh ni bila ženska, se pravi, bila je, vendar ne prava, bila je operirana, umetno narejena ženska.« (124)

Izvemo, da je imel pri 18. letih seksualno razmerje z materjo najboljšega prijatelja Žiletke, ko je bil ta na poletni šoli veslanja. Privlačile so ga starejše ženske, ki jih je kot plazilec, skrit v visoki travi, opazoval v parku. Še pred Žiletkovo materjo pa ga je za trenutek privlačil Goli, vendar si je šele po izkušnji s prijateljovo materjo oddahnil, da ni homoseksualec, do katerih je čutil sovraštvo. »Prepovedani sadeži so najslajši« (141) – najprej Goli, potem Žiletkova mati, zdaj pa ta.

Možnosti, da bi se med njima zgodilo kaj telesnega, skorajda ni bilo. Seveda, lahko bi naredil to, kar delajo drugi, lahko bi jo odpeljal k tušem in si z njo postregel kot z ljubezenskim plenom, vendar bi si s tem zapravljal napredovanje, ki se mu je, odkar so ga razporedili v program HR, na veliko obetalo. (129)

Ona muči njega, namesto, da bi on njo. Ko je sledilo javno tuširanje zapornikov, ga je prezirljivo gledala, kar pa ga je samo še bolj vzburljalo.

Brez strahu ga je gledala naravnost v oči, njen prezir se je kot jeklena roka splazil skozi usta po sapniku navzdol, vse do dna trebuha, in ga potopila v komoro, napolnjeno z vodo in kockami ledu. (157)

V poglavju Brezno je v celici petnajst zapornikov. Zadnji se jim pridruži morilec, kar še poslabša razpoloženje v skupini. Ubil naj bi okrog deset ljudi; ko so ga nazadnje videli, je bil ves krvav.

Jetnica je tu poimenovana kot Subjekt 33; Dren jo poimenuje tudi sprevržena morilka. Ker mu je povzročala neprijetne občutke, »si je skoraj zaželel, da bi jo čim prej ubili.« (170) Ker se počuti krivega, ji želi trpljenje olajšati – priskrbel bi ji tablete, po katerih bi prej umrla, a se

boji, da ga bodo dobili in izvrgli iz sistema. Dren se znajde na predavanju profesorja Velika usta, ko podrobno opisuje znanstvene poskuse, ki jih izvajajo nad jetniki, vendar »Dren temu, kar je govoril, ni zmožel slediti, čeprav se je trudil na vso moč.« (168) Vseeno pa se čuti pomembnega, da bo lahko pripomogel k znanstvenim odkritjem.

Prvi izmed omenjenih zapornikov in v mukah umre profesor, ob strani mu stoji transseksualka, ki je trmasta in vztrajna, vendar profesorju zavida, da se je tega rešil. Na njegovem truplu opazi šive. »Razparali so ga po dolgem in počez, šivi se ponekod še niso dobro zacelili, rdeča rana se je na več mestih vnela in zagnojila.« (189) Ugotovili so, da so mu v resnici presadili organe, saj delajo poskuse, s katerimi preverjajo, ali imajo naša čustva vpliv tudi na odstranjeno tkivo.

Naposled v mukah umre tudi sama, ker so ji odstranili organe. V zadnjem delu romana njeno truplo peljejo na vozičku in Dren to tudi vidi. Ko se vrne domov, osamljen sedi na kuhinjskem stolu, »lačen sem, je pomislil, lačen« (prav tam: 212) in od tam posluša mamino vedeževalko s televizije, ki neutrudno ponuja telefonsko številko z nasveti in namigi za boljšo prihodnost.

V romanu *Molji živijo v prahu* je transspolna oseba neimenovana jetnica, ki je pristala v zaporu, ker je na demonstracijah z granitno kocko ubila policista, vendar tega na sojenju ne obžaluje in torej stoji za svojimi dejanji.

Bila je mrzla kot riba, ko si ji izrekli sodbo, nobenih čustev, le ciničen nasmešek, poln prezira, in visoko v zrak dvignjena pest, na vprašanje, ali svoje dejanje vsaj zdaj obžaluje, pa je brez besed pljunila v sodnikov obraz. Iz dvorane je odšla vzravnana kot kakšna zmagovalka. (157)

V zaporu, kjer izvajajo spolno, psihično in fizično nasilje nad jetniki, živi v nemogočih razmerah. V celici jih je na koncu petnajst, spijo na kovinskih posteljah in na trdih žimnicah, hrane dobijo zelo malo. Sanjari o bolj polnovrednih obrokih ali pa le o kocki sladkorja. »Že po enem tednu je čutila, kako šibka postaja.« (69)

Je suhe postave in ima rjave oči.

Vid se ji je tu, globoko pod zemljo, v trepetajoči svetlobi sonca neonskih luči hitro slabšal, brez očal je bila slepec, izgubljen med sencami potopljenega sveta (59),

ki jo prezira in v katerem se počuti diskriminirano.

Zapor deluje kot simbolni prostor razčlovečenja, v njem se počuti sramotno; zaporniki tam ne dobijo niti kančka dostojanstva, v celici imajo skupno stranišče na počep, ki je od ostalega prostora ločeno le s plastično pregrado, poleg tega pa je bilo tudi enkrat tedensko tuširanje »del

dobro premišljene taktike poniževanja in odvzema človeškega dostojanstva.« (70) »Kakšen smrad bo to, če ne bodo sproti vzdrževali higijene, je zgroženo razmišljala, njihovi lasje, obleke, koža, vse bo smrdelo po njihovih lastnih iztrebkih.« (69) Ko mora na potrebo, razmišlja, kako naj to čim bolj diskretno opravi.

Pazniki so se še rajši izživljali nad homoseksualci in transseksualci, »kar je krvavo občutila na svoji koži. *Ti pošast, ti plastična spaka*, so se pazniki, pa tudi kaznjenci drli za njo in Pino.« (73) Odkar je bila v zaporu, »je njen pogum z vsakim dnem plahnel.« (115) Vseeno pa je bila do paznikov, še posebej do Drena, prezirljiva, kar je denimo razvidno tule:

Stvor ga je gledal samo z enim očesom, drugo je bilo prekrito z nekakšno belo mrežo, slepo. Tisto drugo, še živo oko, ga je prebadalo s tako ostrino, kot bi laserski žarek žgal naravnost v njegovo prsno kost. (156)

Transseksualka je tu neimenovana, kar posredno kaže na odnos družbe do nje, saj je nezaželena in spregledana oz. marginalizirana. Diskriminacijo začuti že v otroštvu, ko se deklica Marjanca norčuje iz nje; z njeno spolno identiteto se težko sprijaznijo tudi njeni starši. Vseeno ima veliko prijateljev, kar izvemo iz fotografij, ki jih ima nalepljene na zaporniški steni. Najbolj se je razumela s Pepom, ki je bil prav tako kot njeni preostali prijatelji ubit na demonstracijah proti krčenju svobode državljanov in izmišljenim izrednim razmeram. Z ostalimi zaporniki se dobro razume, še posebej s homoseksualko Pino.

Drena spolno privlači in v njem vzpodbudi občutek krivde. »Počutil se je, kot da je ona njegov rabelj in ne obratno.« (123) Imenuje jo pošast, sprevržena morilka, plastična spaka in Subjekt 33.

Kot v Drenovih mislih odmeva:

Bila je ujetnica, še huje, bila je politična zapornica. In še huje, sploh ni bila ženska, se pravi, bila je, vendar ne prava, bila je operirana, umetno narejena ženska. (124)

Na vseh jetnikih izvajajo znanstvene poskuse s presaditvijo organov in jih mučijo z elektrošoki. Pazniki se pogosto dotikajo njenega »silikonskega splovila«, jo posiljujejo, višek mučenja pa je, ko ji paznik na genitalije zatakne bakrene žice in jo stresa z elektriko, kar ga navdaja z zadovoljstvom. Skozi roman izgublja pogum, voljo do življenja in se večkrat vpraša: »Kako dolgo še?« (162) Smrt pomeni zanjo odrešitev, vendar kljub temu ne želi umreti sama, kar poudarja osamljenost. »Ne morem več, je pomislila, tega res ne morem več prenašati.« (190)

V svetu, v katerem živi, je neslišana:

Že je odprla usta, da bi tudi ona kaj rekla, a je ostala tiho, ker, kaj pa sploh lahko naredijo proti vsemu temu, nič, prav nič ne morejo, povsem nemočni so bili, naj je to spoznanje še tako grozljivo, nič, tu notri razpadajo in čakajo na svojo bedno usodo. (97)

Prikazana je tudi ko spi in jo v sanjah mučijo more, ona pa ne more niti odpreti ust, da bi zakričala. Poudarjeno je, da je prezrta in neslišana. Prezirana je bila že kot otrok; prijateljica iz otroških dni jo pogosto imenuje fantek in nanjo kriči: »T-ti ž-že nis-si nn-ob-bena p-punčka!« (64) Pove ji tudi, da bi jo morali njeni materi odvzeti, saj ji dovoli, da nosi čop. Njena družina se je z njeno spolno identiteto sprijaznila, čeprav je njena mati za to potrebovala veliko časa in posvetovanj s psihiatri.

Ko je le nekaj dni pred njo umrl profesor, je pomislila, da niti ne čuti prave žalostni oz. ničesar več. V zaporu zanjo ni bilo več pravega življenja, nobene prihodnosti. Pred smrtjo ima blodnje; pred njo se kregata svetlolasi deček in punčka z gosto kito, ki imata njen obraz. Deček očita deklici, da ga je zapustila.

Hotela je zakričati, da ni res, da ni šlo za to, da bi ga zapustila, da je on tisti, ki ne razume, da je bil ves čas, odkar se je rodil, punčka, prav tista punčka, ki je zdaj mirno plavala ob njem in ga gledala z žalostnimi rjavimi očmi. (198)

7.3 Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta

Roman odpira posvetilo: *Moji mladosti je posvečena ta knjiga*. Ima sedem poglavij. V prvem poglavju (moški) pripovedovalec pripoveduje o sebi. »Jaz sem Lojze Pečolar. Rodil sem se v Sračjem v sedmi pomladi dvajsetega stoletja. Tam sem tudi doraščal poleg edine sestre, ki je bila leto dni mlajša.« (Prenner 2006: 7) Sračje opiše kot podeželski trg, marsikdo o njem pravi, da je »najbolj dolgočasno gnezdo vse slovenske domovine« (7), obdano z nizkimi griči, njivami in travniki. Pove tudi, da ima polbrata Ivana, »ki je bil materin nezakonski sin.« (9) Zelo ga je občudoval, še bolj pa svojega očeta.

Močan vpliv v njegovi vasi pušča učitelj Ante Marčić, ki »je sila vnet za vsak napredek« (7). Lojze si sprva želi postati lajtnant, poročnik, kasneje pa izrazi željo po gimnazijskem izobraževanju, saj je želel pridobiti čim več znanja, da bi postal pametnejši in čim bolj izobražen.

Gimnazija! Odkar sem bil nekje slišal to besedo in razumel, kaj pomeni, mi ni šla več iz misli in zvenela mi je v ušesu, vsa praznična in skrivnostna, v njej se je skrivalo vse, kar je imenitnega in na tem svetu vsega prizadevanja vrednega. (38)

Doma so sprva želeli, da postane profesor: »Počakaj še dve leti, tri, potem te damo na učiteljsiše. Ali ni to lep poklic, biti učitelj?« (38) Šele po pogovoru staršev z Antejem ga podprejo pri njegovi želji po gimnazijskem šolanju..

V drugem poglavju spremljamo njegovo gimnazijsko dobo. Skupaj s še štirimi dijaki je podnajemnik pri gospe Stenzel (predvidevamo, da živi na nepoimenovanem Ptujju), ki misli, da iz njega ne bo nič, saj prihaja s kmetov. Lojze je velikokrat bral leposlovje, namesto da bi se učil, in gospa Stenzel je bila takrat jezna nanj. »Babnica je kar vohala, katera knjiga je roman in katera slovnica, katera pa zgodbe svetega pisma stare zaveze.« (43) Ko je bral, je pozabil na okolico. Najbolj so ga zanimale knjige o odnosih med ljudmi.

Pri šolanju se mu zatakne v tretjem letniku. V petem letniku postaja vse bolj len in izgublja zanimanje za pouk, zanimata ga samo zgodovina in slovensko slovstvo »Včeraj, v soboto sem bral *Sosedovega sina* [...] Zaradi branja sem opustil učenje in zvečer nalagal Stenzlovko, da vse znam.« (71) Vse več ima negativnih ocen (sploh iz fizike). Da bi se zamotil, bere vse več trivialnih romanov. V gimnaziji mu družbo delajo štiri prijatelji: Gruntner, Theo, Veselič in Zajšek. Ker tudi njim ne gre prav dobro v šoli, Theo in Zajšek dobita idejo, da bi pobegnili, in sicer

Na Kitajsko! V Evropi za nas mlade ni ničesar, za kar bi se bilo vredno potegovati. Tu zahtevajo mature, doktorate in kaj vse še in to si je treba prisediti v dolgi vrsti let. Amerika je polna švindkerjev! Vse kaj drugega je Azija in sploh Kitajska. (72)

Ker sta izginila, so mislili, da sta se v Dravi utopila in zanju so pripravili mašo. Kasneje so ju našli, Zajška pa je oče zaradi incidenta v šoli hudo pretepel in tisto noč se je študent obesil.

V drugem poglavju je avtorica svojo stigmo prikazala skozi Lojzetovo sošolko, Rudo Čerče, ki je želela biti fant, »njen obraz ni bil prav nič deklinški.« (48) Učitelj Modrijan jo vpraša po rešitvi matematične naloge. Ogovori jo: »no, gospodičnica, oziroma gospod, saj ste raje gospod nego gospodična, kaj, Rudolfina Čerče, ne znate?« (54)

Vedno znova se najdejo ljudje, ki govore z njo na tak način, s takim izrazom na licu, v očeh in okrog ust, s takim malomarnim in omalovažujočim glasom, da se ji zdi, kot da je vsa umazana, razmršena in poteptana, prava ničvrednica. [...] Ruda ni dekle kakor druge, ampak da bi sama najraje bila in tudi morala biti fant, da bi bilo z njo vse v redu kakor pri vseh, ki jih srečavamo v življenju. (54)

Na koncu pravi, da je ne sovraži in ne prezira, da pa se je raje umaknil iz njene bližine. Dodaja, da bi bilo zanj boljše, če bi bila fant. Tako bi se počutila boljše. Izrazita je avtobiografskost, saj je bil dekliški priimek Ljubine mame Čerče (Rajšter 2006: 267).

Tretje poglavje predstavlja Lojzetovo ljubezen. Sprva mu je všeč Zofija Klenk, starejša poštna uslužbenka iz njegovega domačega kraja, ki ji pravijo »poštna kavka« (Prenner 2006: 96). Zaradi nje tudi obiskuje gledališke vaje pod taktirko Anteja, da bi jo lahko srečeval. Obiskal jo je tudi na pošti, vendar ga je odslovila in mu celo očitala: »... od kod jemljete denar, Lojze, da lahko toliko zapravljate? Po Sračjem govorijo, da se domači zelo pritožujejo, koliko jih stane vaš študij in ...« (115) Doma ga zmerjajo, ker se ima za izobraženca in nič ne dela, zanj pa morajo plačevati študij. Prizadene ga, ko izve, da ima Zofija drugega partnerja. Po koncu počitnic se vrne v šolo. Pospremi ga sestra Micika. Rad jo ima in strah ga je, da bi jo kdo prizadel. Opozori jo, naj bo previdna s snubci in ji velewa: »S takimi dedci ni nič. Ogoljufal bi te in nafarbal, potem pa pustil. In tisto o treh tisočakah plače na mesec mu raje sploh ne verjemi.« (131) Prejel je dve pismi od dveh fantov, ki pravita, da sta zaljubljena vanjo. V pismih mu potrdijo, da je Zofija s Pepčkom. Zaradi vsega je zelo žalosten in želi si, da bi se lahko komu izpovedal.

Ko zaključi šolanje, si starša želita, da bi šel v lemenat za duhovnika. »Ne grem – v lemenat že ne! Pustite me s tem v miru!« (142) Zanima ga pravo. Tu se vnovič spomni na Rudo in takole premišlja:

To je bilo čudno dekle. Le kakšna je sedaj? Tudi ona je morala letos maturirati. No, ta bi se najbrž prav porogljivo smejala, če bi ji povedal, da me hočejo na vsak način stiščati v lemenat. Hvala Bogu, Ruda je ženska in se ji kaj podobnega ne more primeriti, a ker je pravzaprav bolj fant nego punca, bi že razumela, da tega kratkomalo ne morem storiti in da je vsako prigovarjanje in rožnato slikanje bodočnosti odveč in zaman. (143)

Zofija se s Pepčkom razide in začne se spogledovati z Lojzetom. Vsi so se mu posmehovali, ker ni bilo nič iz njega. Dobil je službo pisarja pri lesni firmi Rakun in drug in takrat »Sračje se mi ni zdelo več tako dolgočasno – z mojo obetano zaposlitvijo je kar oživel.« (156) Vendar si je nakopal dolgove, saj si je kupal drage obleke, vino, da bi počastil kolege študente, ker je bil sam faliran študent. Privoščil si je tudi plesne vaje.

Ker sem bil na moč *avšast*, sem si brez vsake prave potrebe kupil tudi očala: tako sem imel službo, dekleta in očala in zdel sem si na moč imeniten – predvsem takrat, ko sem pozabil na zavoženo kariero in na svoje dolgove. (161)

Nazadnje je začel krasti, najprej doma, potem pri šefu Hriberniku. Ker je šla žaga v likvidacijo, je izgubil službo. S sodnije so prišli domov, da bi ga rubili, vendar je pobegnil v gozd. Naslednji dan je dobil mamljivo ponudbo – sestra Micika se je naposled le omožila s Štefanom Mrharjem in ta je od Lojzeta želel kupiti dedni delež. Tako je Lojze poplačal dolgove in celo nekaj malega prihranil za študij. Priča smo njegovi romanci z Marjanco, učiteljico s Primorske, in z Meto Škof, ki jo je spoznal na vlaku, ko se je vozil v Ljubljano. Večkrat omeni, da ima željo »po ljubiti in biti ljubljen.« (167)

Nad Ljubljano je povsem navdušen. »Ljubljana, pozdravljena!« (178) Zanj je nekakšno velemesto. Sprva je le posedal po kavarnah in Tivoliju, kasneje se je udeleževal predavanj. Ko prispe v Ljubljano, se začne postavljati na noge. Spozna Slavka Babiča in postane njegova »pomozna blagajna.« (185) Babič mu je bil velik vzor, preko njega je spoznal Majo Lorgerjevo in se vanjo zaljubil.

Udarilo je vame in kadarkoli kasneje sem že premišljeval o tem in si klical v spomin oni trenutek, nisem se mogel spomniti drugega, kot da sem ji povedal svoje ime, stresal njeno mehko, drobno roko in zijal v čudež, ki je stal pred mano. (190)

Ko izve, da dela v lekarni, jo tam tudi obišče. »Moram ji dati vedeti, da jo imam rad.« (193) Napiše ji ljubezensko pismo, a ga zavrne, saj se noče poročiti v revščino in tako izgubiti upanja v prihodnost. Lojze se posveča pisateljevanju – piše povest Trata zeleni, ki jo v dveh založbah zaporedoma zavrnejo. Stvari se mu začnejo sesuvati. Bil je reven, sestradan, osamljen, domov v Sračje se ni upal. »Še nikdar nisem bil tako sam s seboj.« (225) Nekega dne na cesti sreča gimnazijskega profesorja Aberška, ki ga spodbudi k pisanju. Pravi, da lahko piše tudi šund in umazano literaturo, saj se tudi z njo da zaslužiti. Ljudje se bodo nad njo zgražali, vendar jo bodo tudi kupovali.

Kasneje se mu končno nasmehne sreča, saj dobi »dobre inštrukcije pri gospodu Zajcu, imetniku prodajalne elektrotehniških izdelkov.« (232) Pomaga dečku in deklici pri pripravah na gimnazijo, v zameno pa mu ponudijo toplo prenočišče. Štefek od njega kupi povest Trata zeleni za tri tisočake. Večkrat omeni prijatelja Gutsla, s katerim so ga starši vedno primerjali, ker mu je šlo zelo dobro v šoli in življenju. Šel je v lemenat in od tam pobegnil. Zapletel se je z Barbaro, žensko v zrelih letih. Ker je opustil študij za duhovnika in se vpisal na medicino, so se mu doma odpovedali. Da bi se še rešil Barbare, je pobegnil v Zagreb. Kasneje gre Gutsl v Beograd in od tam piše Lojzetu, da se mu ne godi prav slabo.

Zgodba se zaključi junija. Prvo poglavje povesti *Trata zeleni* je objavljeno, Lojzetov oče, Franc Pečolar, mu piše pismo, v katerem ga vabi nazaj domov. Čez poletje se odpravlja v domač kraj,

Ljubljana se je vedno bolj odmikala in ostajala daleč zadaj. Tam sem opravil brucovski izpit svojega življenja in nikdar je ne bom pozabil, kakor ne bom pozabil teh trenutkov, ko sem se poslavljaj od svoje mladosti (261).

Med domačimi polji s soncem obsijanimi bo poiskal svojo stezo. Jeseni pa gre za devet mesecev v vojsko.

Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta pripoveduje Lojze Pečolar, ki je pravzaprav alterego avtorice Ljube Prenner, na kar namigujejo že začetnice imena in priimka. Tudi letnica in letni čas rojstva se ujemata: »Rodil sem se v Sračjem v sedmi pomladi dvajsetega stoletja.« (7) Drugače, gre za prikrit prikaz transspolne osebe – če ne bi poznali avtobiografskega ozadja, tega ne bi mogli vedeti. Po pregledu avtoričinega življenjepisa in recenzij *Bruca*, ki so jih prispevali Makuc 2006, Rajšter 2006 in Štefančič 2006, izvemo, da je Prennerjeva namreč skozi literaturo izražala svojo »pravo« osebno; skozi literaturo je bila to, s čimer se je istovetila, tj. z moškim spolom, na kar pa v romaneskni strukturi namiguje moški pripovedovalec. Štefančič (2006) ta način pisanja imenuje »prava transseksualna operacija« (74). Njeno istovetenje z moškim spolom in skozi literaturo lahko prepoznamo tudi v naslednjih Lojzetovih besedah:

Pri tem življenju mi vsaj ni bilo treba iskati poti do samega sebe. Kar nenadoma sem jo bil z nadlego vred našel. Mimo vsakega kavljja in drevesa z nizkimi, močnimi vejami sem šel s stisnjenimi ustnicami in si dopovedoval, da je škoda kravate, ker jo bom v življenju še rabil in da je škoda tudi mene, ker bom še živel, delal – ljubil. (Prenner 2006: 225)

Na moško podobo kažejo ne nazadnje njegova oblačila; vedno je imel klobuk: »pomaknil sem klobuk na levo uho« [180]), plašč in aktovko, kakor je bila vedno odpravljena tudi Ljuba Prenner (Rajšter 2000: 162–164).

Lojzetova življenjska pot ni premočrtna oz. lahka; najprej se mu stvari zapletejo doma, ker želijo, da postane profesor, kasneje pa duhovnik; potem v gimnaziji, kjer ima težave z naravoslovnimi predmeti, nazadnje še zasebno, saj ga pestita revščina in osamljenost. »Zdaj nimam nikogar, ki bi skrbel zame. Sam tudi sanj nimam več, da bi se z njimi tolažil in bodril.« (Prenner 2006: 224) Kljub temu da ima v gimnazijskih letih veliko prijateljev (Gruntner, Theo, Veselič in Zajšek), se velikokrat počuti osamljenega in ne ve, na koga naj se obrne. Ko opisuje odnose s svojo družino, ne zasledimo, da ga niso marali ali da ga zaradi spolne identitete ne bi

sprejemali. Po drugi strani so želeli, da pridobi primeren poklic, ki mu bo omogočal dostojno preživetje. Očitani so mu, da zapravi preveč njihovega denarja in da je, ko pride domov na počitnice, preveč len, da bi jim pomagal. Z vsemi se dobro razume, še posebej pa z očetom, ki mu na koncu tudi napiše pismo, v katerem ga vabi domov:

Ljubi moj sin! [...] Le pridi čimprej domov, ker nič ne veva, kako se ti kaj godi. Jesti imamo dovolj in vesela te bova po tako dolgem času. Upam, da te najde to moje slabo pisanje zdravega. Lepo te pozdravljava z materjo, če pa rabiš denarja za pot, pa piši. Tvoj oče Franc Pečolar. (261)

Sreče v ljubezni tudi ne najde, čeprav omenja dekleta, ki so mu všeč (Zofija Klenk, Marjanca, točajka, Meta Škof, Maja Lorgerjeva). Vendar ga vsa zavračajo, ker da je preraven in premlad. Deležen je številnih kritik, češ da ne dela prav veliko, enako mu očitajo, da svoji družini zapravi preveč denarja zaradi svojega študija, da je len in vzvišen, saj ne želi opravljati nobenega fizičnega dela. Sebe kot gimnazijca izjemno ceni in želi si postati veliki gospod. Številni se mu posmehujejo. Poskuša se v pisanju literature, kjer se mu posreči objava prvega poglavja povesti *Trata zeleni*.

Ne mara svojega domačega kraja, kar pove z mislimi:

Po kaj naj bi še hodil po Sračjem? Kar sem izvedel od Bajsovega Tončka, bi slišal tudi od drugih. Ne marajo me, jaz pa sem verjel, da me imajo vendarle radi, kakor jih imam kljub vsemu rad tudi jaz. (42)

Veliko bolj je navdušen nad veliko Ljubljano, kjer se počuti svobodnejše, saj se lahko izgubi v množici neznanih ljudi; »Že popoldne sem ugotovil, da se Ljubljana za *bruca*, kakršen sem, nič kaj ne zmeni.« (180)

Odkrita transspolna oseba v romanu je gimnazijka Rudolfina Čerče (z njo je v avtorica pravzaprav želela prikazati svojo stigmo, naredila ji je tudi materin dekliški priimek Čerče), ki se ne identificira z ženskim spolom, ki ji je pripisan ob rojstvu, ampak »bi sama najraje bila in tudi morala biti fant, da bi bilo z njo vse v redu kakor pri vseh, ki jih srečavamo v življenju.« (54) To opazijo njeni sošolci in profesor Modrijan, ki se z njo grdo pogovarja: »no, gospodičnica, oziroma gospod, saj ste raje gospod nego gospodična, kaj, Rudolfina Čerče, ne znate?« (54) Ima na kratko postrizene svetle lase, ne oblači se v tipično ženska oblačila. Nosi poflekano krilo, srajco brez gumbov in okovane čevlje, ki se jih sramuje. Profesor Modrijan, ki jo rad ozmerja, jo vpraša, koliko gumbov ji manjka na bluzi, kasneje pa ji očita: »vi, zorna Rudica, bi bili najbolje storili, ako bi se dali angažirati za planinskega pastirja, ne pa da silite v šole. [...] Kakšno dekle!?« (52) Ne mara je in do nje ni niti pravičen.

Sploh se tudi ostali do nje vedejo nesramno in jo diskriminirajo. Je osamljena, v klopi sedi sama, dekleta jo izločajo iz družbe, ker ne more biti njihova prava ženska prijateljica, saj ni takšna, kot so same. Opisana je kot »zanikrna, glasna, lena, divja in predrzna« (55), vendar jo profesor Hanjšek pohvali in reče, da bo iz nje še nastala »osebnost« (56), saj je pametna. Sama pa se počuti, kakor »da je vsa umazana, razmršena in poteptana, prava ničvrednica« (54). Zaznamo njeno sovraštvo in prezir do okolice. Rada se zateka v branje nemških romanov, ki jih prebira vse noči.

Pripovedovalec o njej pove samo: »Sam sem se raje umaknil iz njene bližine, čeprav je nisem niti sovražil niti preziral.« (54) V nadaljevanju zgodbe, ko ga starši prepričujejo, naj se vpiše v lemenat, pa se zopet spomni nanjo in se sprašuje, kje je sedaj, po maturi. »To je bilo čudno dekle.« (143)

7.4 Transspolne osebe skozi tekst

V vseh treh romanih srečamo transspolne osebe, ki se ne identificirajo s spolom, ki jim je pripisan ob rojstvu. Damjan, Roki, pripovedovalec Lojze v *Brucu* in Ruda se identificirajo z moškim spolom, neimenovana zapornica pa z ženskim. Ta je edina spol tudi spremenila z operacijo. To, da nima imena, namiguje na njen marginalni položaj v družbi.

S strani okolice oz. družbe je čutiti prezir, posmeh, osebe so deležne grdih pogledov in sovraštva, kar pa se pogostoma začne že v družini. Damjana se družina sramuje in ga ne sprejema. Želijo si, da bi bil še vedno mala Vesna, saj je bil tedaj priden in z njim niso imeli nobenih težav. Mati, ki je večinoma nema opazovalka dogajanja, ga prosi, naj se poboljša, oče pa do njega čuti gnus in se velikokrat z njim grdo pogovarja. Tudi pretepta se. Želijo si, da bi »ozdravel«, zato na njihovo željo obiskuje skupino za samopomoč, ki jo vodi Vlado. Družina nepoimenovane zapornice se dolgo ni sprijaznila s tem, da se njihov sin identificira kot dekle, vendar je njena mama po večkratnih posvetovanjih pri psihiatrih to vseeno sprejela. Lojze se predstavlja kot sin oz. moški. Še posebej je izpostavljen njegov odnos z očetom, ki mu na koncu napiše pismo, v katerem ga povabi domov. O Rudini družini ne izvemo praktično ničesar.

Zunaj družine Damjana zavračajo sosede, jetnico pa v zaporu, kjer želijo s psihičnim, fizičnim in spolnim nasiljem spremeniti zapornike. Pazniki so predstavljeni kot nekakšna razčlovečena bitja, ki se še najraje spravljajo na homoseksualne in trans osebe. Tudi jetnica je žrtev posiljevanja, višek mučenja je, ko jo stresajo z elektriko preko genitalij. Med bivanjem v zaporu se spominja deklice iz otroštva, ki ji je večkrat rekla, da je fantek. V zaporu spoznamo paznika

Drena, ki prezira »molje«, tj. drugačne ljudi, in misel na to, da ga jetnica spolno vzburja, je zanj sramotna. Vsaka misel nanjo ga muči, najbolj pa jo sovraži, ko ga med tuširanjem prezirljivo gleda. Lojze neodobranje okolja čuti na vasi Sračje, vendar ne toliko zaradi svoje podobe, temveč zaradi svojega obnašanja. Vaščani mu očitajo, da si želi biti velik gospod, velja za zapravljevalca družinskega denarja, s katerim se izobražuje. Ruda pa močno stigmo občuti v gimnaziji, posebej pri urah Modrijana, ki jo sovraži, zmerja in se z njo grdo pogovarja. Ni sprejeta ne od fantov ne od deklet. Damjan ne mara, ko ga kdo ogovori kot žensko (npr. ko mu Nela reče »Lepa si.«), v romanu *Molji živijo v prahu* pa je izpostavljena situacija iz jetničinega otroštva, ko jo deklica Marjanca »zmerja« s fantkom. Da bi se ji maščevala, ji je s škarjami razrezala novo rožnato obleko z volančki, poleg tega pa jo je še udarila, da se ji je kri ulila iz nosa. Za razliko od ostalih protagonistov je edina nepoimenovana, kar še poudarja njen obrobni položaj. Profesor Modrijan pa Rudo sprašuje, ali ima raje, da jo ogovori z gospodična ali z gospod. Ruda s sramom gleda v tla.

Navkljub svojim marginaliziranim položajem so protagonisti »močne« osebnosti. Damjan z dozo humorja in posebnim izražanjem (uporablja sleng, nižji pogovorni jezik, šaljive izraze, kletvice) približa svojo zgodbo. Pravi, da se počuti, kot da je normalen. Jetnica je značajske pogumna in ponosna; čeprav je na demonstracijah ubila policista, za dejanjem stoji in ga ne obžaluje. Iz sodne dvorane stopi z dvignjeno glavo. Čeprav si Lojzetova družina želi, da bi šel v lemenat ali postal profesor, njega zanima pravo, njegova največja želja pa je, da bi se izobrazil. Ruda se na profesorjeve besede večkrat odzove tako, da osramočena gleda v tla, vendar po drugi plati presenetljivo profesorja pred sošolci tudi opravičuje (češ da ni slab).

Na kratko, želi družba transspolne like »preobraziti«: Damjanova družina to želi doseči s tem, da ga prisili k obiskovanju skupine za samopomoč, pri jetnici to poskušajo v zaporu, kjer ji dan za dnevno plahnila obupa in volja do življenja, Rudin »vzgojitelj« pa poskuša biti profesor.

Nasprotno širši družbi imajo transspolni liki tudi svoje manjše kroge. Damjanov najboljši prijatelj je Roki, ki je tudi transspolna oseba, tu je še Nela, ki ji povsem zaupa, vendar ga jezi, ker ga dojema kot žensko. Iz fotografij na steni zapora izvemo, da je imela jetnica svoje prijatelje, ki so se udeleževali demonstracij. Med njimi je izpostavljen homoseksualec Pepe, s katerim je živela dva meseca v Makarešu. Lojze ima prijatelje iz Sračjega, s Ptujca in iz Ljubljane, vendar to ne zmanjšuje njegovega občutka osamljenosti. Še najbolj sama je Ruda, ki ji družbo delajo romani.

8 Izbrani romani v kontekstu: Literarna producentka

K literarnoproducentski oz. -proizvajalni ravnini sodijo vloge literarnega avtorja oz. avtorice, prevajalca, prirejevalca. Ker je v poteku dejanskih literarnih procesov težko začrtati ostre ločnice med posameznimi fazami, Urška Perenič opozarja na prehode med vsemi tremi oz. štirimi ravninami, tako denimo tudi ob primeru ravnin literarnega proizvodjanja in distribuiranja (posredovanja literature), kjer se srečujejo najrazličnejše vloge, od lektorja, prek urednika pa (nazaj) do avtorja oz. avtorice (Perenič 2010: 175).

V tem poglavju se osredotočam na tri literarne producentke oz. avtorice: Suzano Tratnik, Natašo Sukič in Ljubo Prenner. Roman *Ime mi je Damjan* je bil preveden v češčino, italijanščino, nemščino, slovaščino in srbsščino, medtem ko preostala romana zaenkrat ostajata v slovenskem jeziku. *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta* je ostal v tipkopisu, ki ga je jezikovno uredil, dodelal in dopolnil Andrej Makuc.

8.1 Suzana Tratnik, *Ime mi je Damjan*

Suzana Tratnik je rojena aprila leta 1963 v Murski Soboti. Odraščala je v narodnostno pisani družini, saj je bila njena mama po narodnosti Srbkinja, oče pa Slovenec. Ker so bili starši ateisti, ni bila deležna verske vzgoje. Ko je bila stara deset let, so se starši ločili, po ločitvi pa je živela z materjo. Po opravljeni maturi se je kljub zanimanju za film in gledališče vpisala na Fakulteto za sociologijo, politologijo in novinarstvo, na kateri je diplomirala kot sociologinja. Študij je nadaljevala na ISH – Fakulteti za podiplomski študij, kjer je magistrirala iz antropologije spolov (Tratnik 2014b: 306–308).

Spominja se svojega pisanja v dnevnik, v katerega je po obisku Srbije, ko je bila stara 12 let, prvič zapisala, da je morda lezbijka, saj se je takrat navezala na neko dekle. Konec osemdesetih let je postala lezbična aktivistka in od takrat se aktivno udeležuje vseh tovrstnih srečanj, konferenc itd. Bori se za pravice lezbične skupnosti. Skupaj z Natašo Sukič sta ustanovili prvo lezbično skupino v Jugoslaviji in Vzhodni Evropi, imenovano Škuc-LL, ter video festival v Galeriji Škuc. Tekom njenega življenja se je počasi razvijala tudi lgbt-scena, brez katere bi bilo, kot sama pravi, življenje v tej državi zanjo neznosno in za človeka nedostojno. Že 19 let ima status samozaposlene v kulturi; napisala je več leposlovnih in nekaj esejističnih del. Poleg tega je še prevajalka, publicistka in organizatorica kulturnih dogodkov, sodeluje pa tudi pri Festivalu lezbičnega in gejevskega filma (2014b: 306–308).

Izdala je tudi dve strokovni deli o lezbičnem gibanju v Sloveniji in o lezbični literaturi ter memoare *Lezbični aktivizem po korakih* (Tratnik 2019).

Zase pravi, da ni slovenska pisateljica, saj je takšna oznaka preveč ideološka, potrdi pa, da je pisateljica lezbične literature; nagrada Prešernovega sklada, ki jo je za kratkoprozno zbirko *Vzporednice* prejela 2007, ji je dodatno potrdila, da je njeno delo kljub temu, da zajema teme s t. i. roba, dovolj prepoznavno. V dela vnaša elemente avtobiografskosti; svoje spolne usmerjenosti ne skriva in vse, kar počne, počne z zavestjo, da je to del nje (Jereb: 3).

Izdala je sedem kratkoproznih zbirk, in sicer *Pod ničlo* (1997), *Na svojem dvorišču* (2003), *Vzporednice* (2005), *Česa nisem nikoli razumela na vlaku* (2008), *Dva svetova* (2010), *Rezervat* (2012) in *Noben glas* (2016), tri romane: *Tretji svet* (2007), *Tombola ali življenje!* (2017) in roman ter istoimensko monodramo *Ime mi je Damjan* (roman je bil objavljen 2001, monodrama pa leto zatem). Leta 2010 je napisala tudi otroško slikanico *Zafuškana Ganca* in radijsko igro *Lep dan še naprej* (leta 2011) (Tratnik 2019).

8.1.1 K »podobi« literarne avtorice v družbi

Suzana Tratnik se v širši javnosti predstavlja kot pisateljica, prevajalka, publicistka, lezbična aktivistka, diplomirana sociologinja in magistra antropologije spolov (Hriberšek 2012: 190). V svojih literarnih delih prepleta vsa našeta področja delovanja; kakor pove sama: »kadar pišem, tega ne počnem samo kot pisateljica, ampak tudi kot prevajalka, sociologinja, aktivistka, udeleženka vsakdanjega sveta« (Tratnik v Vrbnjak 2007). Svojo prvo knjigo je celo izdala z namenom, da bi javnosti nekaj sporočila. Brez laganja, ker če lažeš bralcem, lažeš tudi sebi (Tratnik v Dora 2018). Gre za prepoznaven in močan angažma.

Pri dvanajstih letih je prvič začutila, da je istospolno usmerjena, kar je zapisala v svoj dnevnik. Tega ne skriva pred javnostjo (Tratnik 2014b: 306). Je lezbična aktivistka, kot je še povedala v intervjuju z Andrejem Zavrlom (2007), se to njeno stališče, zavest in reflektiranje o tem vpleta v prav celotno njeno življenje, tako torej tudi v njeno literaturo. To bi pomenilo, da »je na osnovi biografije možno marsikateri tekst tudi tako interpretirati« (2007). *Ime mi je Damjan* je roman s homoerotično tematiko (Zupan Sosič 2006: 330), sprva je bil tudi označen za lezbični roman (Zupan Sosič 2018: 106). Tratnikova se bori za pravice homoseksualcev (Tratnik 2014b: 306), prav takšen lik je v romanu *Damjanova punca Nela*, ki rada zahaja na lezbično in gejevsko sceno. Tudi Damjana vidi kot žensko, kar ga jezi.

Skozi čas se je vse bolj razvijala tudi LGBT scena, brez katere, kot poudarja pisateljica, ne bi mogla preživeti (306). Je aktivistka LGBT-skupnosti in vseh »različnih« ljudi, zaradi česar so »iskanje identitete v času odraščanja, zlasti strah, negotovost in hkrati neizmeren pogum iščočih se ljudi, ki so drugačni« (Horvat: 2017) vedno prisotni motivi v njenih knjižnih delih (2017). Transspolna tematika je značilna tudi za roman *Ime mi je Damjan*, v kateremu je bil Damjanu ob rojstvu pripisan ženski spol, sam pa se z njim ne identificira in zato nujno skozi celotno zgodbo išče svojo spolno identiteto, pri čemer se sooča s težavami, ki jih njegova »preobrazba« prinaša (npr. spori v družini). Šele na sredini se njegova transspolna identiteta razkrije, predvsem zato, da ga vnaprej ne presojamo, saj gre za družbeno težko temo (Velikonja 2014: 257). Zupan Sosič (2018) ta roman označi tudi za prvi slovenski transspolni roman (106).

Pojav *queerovstva* ima avtorica za družbeno pomembno temo, saj se tako širijo meje spola in seksualnosti, hkrati pa se lahko marsikdo v tem prepozna. V svoja dela vključuje precej avtobiografskosti, a »to ne pomeni, da gre za preprosto popisovanje lastnih življenjskih izkušenj« (Jereb: 3). Pri pisanju izhaja iz svojih izkušenj, doživetij in poznanstev, ki jih z domišljijo še dodatno opremi (3), fikcionalizira oz. ustvarjalno preoblikuje. Na vprašanje Zavrla (2007), ali bi lahko v njenih zgodbah iskali njeno življenje, odgovarja, »da je veliko napačnih informacij« (2007), saj teme iz svojega življenja dodatno predela: »Brez neke predelave ali presežka je avtobiografija lahko le terapevtsko poročilo, morda kljub temu dobro, a brez duha« (Tratnik v Hriberšek 2012: 190). Pri tem, da je mogoče avtorico »skozi tekst tudi začutiti«, opozarja, da ona ni Damjan, saj to ni njena življenjska zgodba, ni transspolna oseba in da takšnega otroštva, kakor ga je imel Damjan, sama ni doživela (Tratnik v Gombač 2016).

V romanu *Ime mi je Damjan* nastopajo liki z obrobja: Damjan in Roki sta transspolni osebi, Nela je lezbijka. Vendar avtorica pripominja, da to zanjo niso obrobni liki, saj jih namreč sama vidi kot »univerzalne«, ko jih gleda iz svojega in specifičnega zornega kota; »sama te meje med prilagojenimi in neprilagojenimi ljudmi ne vidim in ne postavljam tako ostro, ker se mi to zdi preprosto neživljenjsko« (Tratnik v Hriberšek 2010).

8.2 Nataša Sukič: *Molji živijo v prahu*

Nataša Sukič se je rodila 1. junija 1962 v Ljubljani. Po končani I. gimnaziji v Mariboru je študij nadaljevala na Fakulteti za elektrotehniko Univerze v Ljubljani, kjer je leta 1996 tudi diplomirala. Od leta 1987 deluje kot lezbična aktivistka; najprej je skupaj s Suzano Tratnik ustanovila sekcijo Škuc-LL pri Društvu ŠKUC, kateri je bila tudi koordinatorica naslednjih

deset let. Med letoma 1998 in 2001 je bila urednica knjižne zbirke Škuc/Vizibilija, od 1998 do 2015 pa urednica radijske oddaje Lezbomanija na Radiu Študent. Od 2004 do 2018 je transnacionalna koordinatorica in voditeljica mednarodnih evropskih projektov s področja nediskriminacije in upravljanja raznolikosti v zaposlovanju pri Društvu ŠKUC (Državni zbor 2015).

Leta 2014 se je začela ukvarjati tudi s politiko, saj je pod stranko Združena levica kandidirala za županjo Mestne občine Ljubljana. V mandatu 2014–2018 je zasedala položaj mestne svetnice nekdanje koalicije Združena Levica v Mestni občini Ljubljana kot članica Odbora za zdravstvo in socialo ter kot članica mandatno-volilne komisije. Je tudi poslanka v Državnem zboru (2015).

Kljub aktivnemu udejstvovanju v politiki njena največja strast še vedno ostaja pisanje. V njenih delih pogosto nastopajo marginalne skupine (največ lezbične, gejevske, androgine in transspolne identitete), ki jih spremlja družbeno nasilje in tesnoba. Leta 2005 je izdala zbirko kratke proze *Desperadosi in nomadi*, leta 2008 pa *Otroci nočnih rož*, s katero je bila nominirana za nagrado Fabula za najboljšo zbirko kratke proze. Prvi roman *Molji živijo v prahu* je izdala leta 2010, štiri leta kasneje pa roman *Kino*, ki jo je uvrstil med deseterico za nagrado Kresnik. Z romanom *Piknik* pa se je leta 2016 uvrstila med peterico za Kersnikovo nagrado. Med enako deseterico jo je leta 2018 pripeljal tudi roman *Bazen* (2015).

8.2.1 Z aktivizmom, politiko in literaturo v boj proti neenakosti

Natašo Sukič poznamo kot diplomirano inženirko elektrotehnike, lezbično aktivistko, zadnja leta tudi kot političarko na strani Levice. Javnosti je postala znana »po tem, ko je odkrito spregovorila o svoji homoseksualni usmerjenosti« (H. M. 2018), čeprav je to precej časa prekrivala. S Suzano Tratnik sta kot študentki ustanavljali lezbično skupino LL, bili sta še ekonomsko odvisni od štipendij in bala se je nasprotovanja javnosti (Sukič v Kuhar 2008). A danes za tem razkritjem stoji pogumna ženska, ki pravi, da se ne smemo potlačevati in skrivati. S svojim razkritjem je želela zaživeti svobodno in tudi druge opogumiti, da bi se razkrili tudi sami. Javne osebe imajo po njenem mnenju še več moči, da pri razkritju pomagajo drugim (Sukič v Fetih 2018). Ana H. Fetih, ki je avtorico intervjuvala, je zapisala, da ima že samo dejstvo, da je na funkciji nekdo, ki je istospolno usmerjen, velik vpliv, saj družbi sporoča, da se bori za enakopravnost, enake možnosti, človekove pravice ne glede na spol, spolno usmerjenost itd. (2018). Avtorica se s tem strinja, pravi, »da mora razvoj iti v smeri, da se ljudi

ozavesti in naredi bolj občutljive za ranljive skupine, družbene manjšine, marginalizirane, izključene.« (Sukič v Fetih 2018) O takih skupinah ljudi, nepravčnosti in krivičnem svetu pogosto govori v svojih proznih delih. Danes ji je podana oznaka »lezbična avtorica«, na kar odgovarja, da je ne skrbi, še več, celo sprašuje se, kaj je pravzaprav definicija take avtorice. Obenem pa dodaja svoje mnenje, da je potrebno pisati o sebi, svoji seksualnosti in se hkrati skozi pisavo »upreti različnim oblikam cenzure« (Sukič v Tratnik 2012: 197).

Vedno so jo zanimale socialne teme, »zmeraj me je bolela krivičnost družbenega ustroja sveta.« (Sukič v Fetih 2018). Bori se proti družbeni neenakosti in zavzema se, da bi bila enakost med spoloma večja. To dela na več nivojih, tako v politiki, kot tudi v kulturi (Sukič v Poglajen 2018). Mojca Pišek v intervjuju s Sukičevo navaja, da je literatura »gotovo eden od načinov »boja« proti sovražnim diskurzom, neznanju« (2010), s čimer se avtorica vsekakor strinja; pravi da lahko vsako deluje »kot aktivist znotraj svojih okvirjev« (Sukič v Pišek 2010). Ona deluje kot aktivistka, političarka, v boj za enakost izraža tudi skozi svojo literaturo.

V svoje zgodbe tako velikokrat vpelje »doslej skorajda neznane književne junake/junakinje, in sicer transspolne ljudi.« (Tratnik 2012: 198), saj deluje na LGBT-sceni. Suzana Tratnik jo je v intervjuju vprašala, zakaj se ji prav ta snov zdi literarno zanimiva (2012: 198), na kar postreže z odgovorom, da jo zanima predvsem »razmišljanje o ujetosti v družbene matrice in o nelagodju, ki izvira iz tega.« (Sukič v Tratnik 2012: 198) Z likom transseksualke v romanu *Molji živijo v prahu* se loteva »analize sovraštva do vsakršne drugačnosti, naj gre za spol, raso, spolno usmerjenost« itd. (198), ukvarja se z vzroki in posledicami družbenega nasilja nad marginalnimi skupinami (198). Drugačne ljudi v romanu poimenuje *molji*, kamor sodijo »čefurji, pedri, nigri, cigani, brezdomci, transseksualci, politični oporečniki, vsi, ki odstopajo od večinske norme ali predstavljajo grožnjo obstoječemu sistemu.« (200) Transseksualka v romanu nastopa kar brez imena, »kar še dodatno ponazarja brezimnost oziroma nevidnost spolnih izobčencev« (Tratnik 2012: 196), z Drenom kot glavnim likom pa simbolizira tiho večino, ki je pasivna in ne dopušča razmisleka, s svojim neukrepanjem takšno nasilje celo dovoljuje (196). Avtorica kritično prikazuje populistično in primitivno sovraštvo »do vsakršne drugačnosti ter s prikazom nemoči tistih, ki sovražijo.« (196) To sovraštvo je sama tudi konkretno doživela, in sicer ko so napadli kavarno Open, kar štejejo kot prvi organizirani napad na kulturni dogodek LGBT-skupnosti (Pišek 2010). Z literaturo želi avtorica tudi pustiti sled v zgodovino, »ki odseva realnost nekega časa.« (Sukič v Pišek 2010)

8.3 Ljuba Prenner: *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta*

Ljuba Prenner se je rodila 19. junija 1906 na Fari pri Prevaljah. Njen oče Jože je bil kočevski Nmec in dacar, mati Marija (roj. Čerče) pa je prihajala iz Slovenskih goric. Bila je prvorojen otrok, ki so jo poimenovali Amalija Marija. V svojih zapisih zase uporabi izraz *zakonska hči*, saj je imela starejšega polbrata Ivana, zaradi katerega je bila njena mati na vasi prezirana. Imela je še dve leti mlajšo in zakonsko sestro Josipino. Kljub temu, da so jo krstili kot Amalijo, se je sama podpisovala kot Ljuba in tudi v uradnih dokumentih najdemo zapisano to ime. Znanci iz Slovenj Gradca in okolice so jo klicali Mala, Malči ali Malčka, za sorodnike in bližnje prijatelje pa je bila Puba, saj se je kaj kmalu začela oblačiti kot deček in igrati fantovske igre (Gabrič 2000: 11–12).

Njen oče je bil kočevski Nmec, ki je govoril le nekaj slovenskih besed, mati pa je bila Slovenka, ki ni znala nemško. Ljuba je tako že od malih nog znala slovensko in nemško (Rajšter 2006: 275).

Osnovno šolo je obiskovala najprej v Rušah, potem pa še v Slovenj Gradcu. Leta 1919 se je vpisala na gimnazijo na Ptuju, kjer je uspešno naredila tri razrede, četrtega pa je opravila na gimnaziji v Celju. Zaradi pomanjkanja denarja je delala kot tipkarica v pisarni dr. Ferda Pirnata v Slovenj Gradcu, leta 1927 pa je odšla v Beograd, kjer se je sama preživljala in naredila še peti in šesti razred gimnazije (Pregelj in Ksaver Lukman v SBL).

1929 se je vrnila nazaj v Slovenijo, dokončala Mestno žensko realko v Ljubljani, naslednje leto pa se je vpisala na ljubljansko Pravno fakulteto, kjer se je njej študij zaradi finančne stiske kar precej zavlekel. Po študiju se je najprej zaposlila kot odvetniška pripravnica v Slovenj Gradcu, kasneje pa v Ljubljani (Tratnik 2007a: 436–437).

V pisarni dr. A. Mojzerja v Ljubljani je opravila rigorozne in leta 1941 je bila promovirana za doktorja prava. Med letoma 1943 in 1947 je imela samostojno pisarno; še posebej se je osredotočala v kazensko zagovorništvo (Pregelj in Ksaver Lukman v SBL).

Starši so jo vzgajali na tradicionalen način in v duhu krščanske vzgoje z vrednotami pobožnosti, marljivosti, ljubezni do sočloveka, pravičnosti in enakosti pred Bogom. Ne moremo zaobiti njenega obiskovanja cerkve in praznovanja katoliških praznikov v družinskem krogu (Gabrič 2000: 13).

Tratnikova (2007a) zapiše, da je bila Prennerjeva kristjanka, a ni marala agresivnega katolicizma, in levičarka, ki ni pripadala nobeni politični stranki (437). Kot je sama dejala, je

po mišljenju demokrat, v praksi po delovanjih pa socialist. Takoj po razdelitvi Slovenije leta 1941 se je pridružila odporniškemu gibanju in tam kot pravnica reševala slovenske domoljube. Bila je trikrat aretirana, in sicer zaradi neprilagojenosti povojnemu režimu. Bila je članica Komunistične partije Slovenije, ki ji je zamerila, da ni dopuščala neodvisnosti sodstva. Po aretaciji 1947 se je zaposlila na Akademiji znanosti in umetnosti, kasneje pa jo je uprava državne varnosti najprej poslala v žensko taborišče Verdreng pri Kočevju, potem še v zapor na škofjeloški grad, kjer je bila prisiljena opravljati družbenokoristno delo. Ko so jo izpustili iz zapora, so jo znova vpisali v Odvetniško zbornico (436–438).

Ljuba Prenner je bila kakopak tudi pisateljica; začela je s krajšimi črticami in spisi, ki so bili objavljeni v dnevniku *Jutro* (1928–1930) in v reviji *Ženski svet* (1930), 1929 je izdala roman z dijaško tematiko *Trojica*, 1936 pa povest *Življenje za hrbtom*. Med letoma 1936 in 1938 je po delih objavljala roman *Mejniki ali kronika malega mesta*. Leta 1939 so jo ob izidu kriminalne povesti *Neznani storilec* nemudoma sprejeli v Društvo slovenskih književnikov, iz katerega pa so jo 1947 izključili, ker naj bi s premiero svoje komedije *Veliki mož* kršila kulturni molk, ki ga je ukazala Osvobodilna fronta (436–437).

Znana je bila po smislu za humor in po drugačni zunanosti, saj »je svoj družbeni spol doživljala kot moškega, v zasebnih pogovorih in pismih se je izražala v moškem slovničnem spolu, podobno je tudi prvoosebni pripovedovalec njenih proznih del moški.« (438). Čeprav se je pogosto pritoževala nad komunisti, so ji prav ti dovolili nekaj svobode; prav oni so ji dovolili nositi hlače. Le pred sodiščem in pred mamjo je govorila v ženski, drugače pa v moški osebi; pri tem je zanimivo, da so jo tudi prijatelji naslavljali kot moškega. Nosila je srnjak s kravato, klobuk, hlače, imela je na kratko postrizene lase in tudi kadila je, kar je bilo za ženske v tistem času precej nenavadno, pa kosila travo. Imela je nizek glas in tako je v zboru lahko pela tenor. Njena življenjska ljubezen Štefka Vrhnjak jo je imenovala kar »Strička« (Smajila 2014: 10).

Kljub tradicionalni vzgoji ni bila vajena slediti pravilom; veljala je za samostojno osebnost in ni pristajala na konformizem. Ni marala predpisanih pravil, še posebej pa ne tistih glede delitve spola na moškega in ženskega ter delitve na moški in ženski videz, delitev obnašanja, dela, zaposlitve po spolu. Nikoli se ni sprijaznila z zapostavljanjem žensk. Svojo samostojnost in moč je kazala navzven, tako da je prevzemala vlogo in podobo moškega (Gabrič 2000: 15).

Glede na to, da je živela v okolju, ki jo je kar naprej skušalo oklestiti in spremeniti, ji vsiliti svoje tradicionalne vrednote, je ostala trmasta, pogumna in zvesta sami sebi. Svojo identiteto je iskala že od otroštva, začelo se je že pri imenu; sicer krčena kot Amalija Marija, se je, kot

pravi, ko je začela misliti s svojo glavo, preimenovala v Ljubo. V zgodnjih mladostniških letih si je tudi na zunanji ravni nadela moške attribute, kar je bilo v skladu z njenimi notranjimi občutenji (Makuc 2006b: 48).

Ko je prvič vstopila v kazensko pisarno kranjskega sodišča, se je predstavila kot dr. Ljuba Prenner, ne moški ne ženska (Tratnik 2007a: 436).

Konec druge svetovne vojne je prinesel tudi nov družbeni red, socializem, ki je imel drugačen pogled na ženske. Te so se lahko uveljavljale v družbi in prevzele moški slog oblačenja, kar je Ljubi omogočilo, da je bila lahko to, kar je želela biti. Na fotografiji iz leta 1956 ne moremo spregledati njenega moškega videza; nosila je namreč moško obleko, hlače in klobuk, v roki pa je imela aktovko. Klobuk in aktovka sta takrat postala njen prepoznavni znak (Rajšter 2000: 162–164).

Slika 1 Ljuba Prenner

S Francem Ksaverjem Meškom, katehetom, pesnikom in pisateljem, je v svojih mladih letih stkala dobro prijateljstvo. Ko je začela s pisateljevanjem, je bil Meško njen mentor. Zanja je bil prava avtoriteta. V pismu, ki ga je naslovila nanj, se mu je razpisala o svoji zunanji podobi. Zapisala je, da je imela občutek, da ga nekaj na njej moti, in najverjetneje je bil to njen videz. Pojasnila mu je, da je odkrita oseba, da se noče pretvarjati in da nosi hlače zato, da lažje živi.

¹ Vir slike: Gabrič, A., Kekec, P. in Rajšter, B. (2000). *Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner: Pogumna, da je bila drugačna*. Ljubljana: Nova revija.

Odkar je socializem, zapiše, da je lahko končno tisto, kar je. V naslednjih pismih Mešku zunanje podobe več ne pojasnjuje, iz česar lahko sklepamo, da jo je kot takšno tudi toleriral (147, 164).

Po smrti učiteljice Štefke Vrhnjak se je Ljuba zblížala z družino Štefkine nečakinje Marije Mrzel Krenker, ki je kmalu ovdovela. Ljuba ji je pomagala in ena izmed Marijinih hčera, Jerica, pravi, da je bila Ljuba kot njen nadomestni oče in da je imela zelo pomembno vlogo v njenem življenju (Tratnik 2007a: 439).

Zaradi bolezni se je morala predčasno upokojiti. Ker je imela le 36 let delovne dobe, je na Republiško komisijo naslovila prošnjo po priznavanju delovnih obveznosti v času pisateljavanja. Takrat jo je, brez posebne prošnje, podprlo Društvo slovenskih pisateljev in jo znova sprejelo medse. Leta 1975 se je uspela z ustreznim številom let delovne dobe, kar je dosegla s prošnjo, upokojiti. Njeno pisarno je prevzel nečak Vojmil Šerbec. Ljuba je leta 1977 zaradi hude bolezni umrla. Gabrič (2000) navaja, da so ji bile zasluge za njeno delo priznane prepozno, tako kot številnim drugim Slovincem (81–83).

Pokopana je skupaj s staršema v družinskem grobu na pokopališču na Starem trgu v Slovenj Gradcu. Na grobu je na napis »tu je ljubezen pokopana – naš dragi oče, ljuba, mama«. Vejico med Ljuba in mama so dodali po njeni smrti, kot je to sama naročila (Rajšter 2000: 182–183).

S hčerko M. Mrzel Krenker, igralko Jerco Mrzel, je stopil ob 20. obletnici smrti Prennerjeve v stik Andrej Makuc, ki je imel v rokah tipkopolis njenega romana iz leta 1977. Od Mrzelove pa so dobili tudi pisateljčin kovček z literarno zapuščino. Njegovo vsebino so fotokopirali in znova v roke vzeli leta 2005, da bi naslednje leto, ko bi bila 100. obletnica njenega rojstva, roman v ponatisu tudi objavili. Tipkopolis je bil narejen z vsaj tremi različnimi pisalnimi stroji. Pisateljica je s strojem ali na roko popravljala pravopisne, slovnične, slogovne in vsebinske pomanjkljivosti. V besedilo je posegal tudi urednik, in sicer z vidika besedja, ko je spremenil nekatere dialektizme in arhaizme, ki bi znale bralce motiti, črtal pa je tudi zgodbo o starih Karnerjih, ki bi lahko samemu romanu dodala posmehljivo noto. Pri slogu je želel biti čim bolj naklonjen avtorici; dramatični sedanjik, ki je bil takrat zelo zaželen, je tu dosledno prestavil v preteklik. Kot piše urednik, se je večkrat znašel v zagati, vendar je imel vedno občutek, da nad njim bdi avtorica in šele ko se je strinjala z njegovo odločitvijo, ga je spustila naprej (Makuc 2006a: 263–265).

Ljubi so ob 100 letnici rojstva tako meščani Slovenj Gradca, v katerem je prebela nekaj let svojega življenja, namenili največ, kar so lahko, in sicer ponatis njenega še neobjavljenega literarnega dela (Makuc 2006b: 48).

8.3.1 Prepoznavnost avtorice skozi delo

Ljuba Prenner je bila transspolna oseba, njen biološki spol je bil ženski, a se z njim ni poistovetila. Že kot otrok se je začela oblačiti kot deček in igrati fantovske igre (Gabrič 2000: 11–12). Začelo se je že pri imenu; Amalija Marija se je, kot pravi sama, tedaj, ko je začela misliti s svojo glavo, preimenovala v Ljubo. Nadaljevalo pa z zunanjimi atributi, obleko. V zgodnjih mladostniških letih se je začela oblačiti in obnašati kot moški, kar je bilo v skladu z njenimi notranjimi občutenji (Makuc 2006b: 48).

V intervjuju je Jerica Mrzel, katere članica družine je bila tudi avtorica in jo je res dobro poznala, povedala, da je bilo to za Prennerjevo težka izkušnja, saj je že v šoli doživljala diskriminacijo; morala je »petkrat več znati, da je izdelala razred, večkrat se je prešolala« (Mrzel v Tratnik 2007b). Tratnik (2007b) izpostavi njeno izkušnjo, ko je neke nedelje obiskala sveto mašo v moški obleki in s klobukom,

Jerica Mrzel (v Tratnik 2007b) jo opisuje kot krasno osebo, ki je s svojo neverjetno energijo spremenila ozračje, kljub temu pa je prav zaradi stigme, ki jo je občutila, znala tudi globoko jokati. »Z moško podobo, pa tudi z izjemno duhovitostjo in humornostjo, je hotela ustvariti vtis neranljivosti, a se je za krepko postavo skrivala nežna in ranljiva duša, ki je pogosto trpela zaradi razočaranj in žalosti ter neuslišanih ljubezni.« (Kotnik 2016) Svojo osebnost je dolgo časa gradila, postala je doktorica prava, »z videzom je vzbujala pri ljudeh večinoma nelagodje« (2016), o opravljalcih pa je izjavila: »Kdor za mojim hrbtom govori, se z mojo ritjo pogovarja.« (Mrzel v Tratnik 2007b) Predstavljala se je kot »ne moški, ne ženska« (2007). A vseeno je bila deležna vseh mogočih čudnih pogledov, ki se jim je z literaturo izognila. Skozi samo delo *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta* je lahko izražala pravo sebe, v kateri se ji ni bilo potrebno pretvarjati, kar Štefančič (2006) poimenuje »prava transseksualna operacija« (74). V zasebnih pogovorih in pismih je prav tako govorila v moškem slovničnem spolu, v njenih proznih delih so prvoosebni pripovedovalci moški (Tratnik 2007a: 438–439).

Med romanom in avtoričinim življenjem najdemo številne povezave, predvsem je hotela avtorica v njem zaživeti kot oseba moškega spola. Ker pa vseeno ne more iz svojih okvirjev, s transspolno osebo prikaže tudi svojo stigmo oz. odziv sovražne in zaničevalne okolice nanjo. Bruc je v resnici Lojze Pečolar, njegovi začetnici imena in priimka pa se ujemata z avtoričinima, torej se za Lojzetom skriva Ljuba (Makuc 2006b: 48). Sračjega kot podeželja ne mara, prav tako kot avtorica ne mara Slovenj Gradca, želi si ven iz ruralnega okolja (Rajšter 2006: 286). Samo podeželje kot tudi mesto uporabi za prikaz družbenokritičnega slikanja. Prezirljivo okolico prikaže tudi v odnosu do transspolne osebe, sošolke Rude Čerče (Čerče je bil dekliski

priimek avtoričine matere), s katero je avtorica želela prikazati svojo stigmo (Makuc 2006b: 48). Iz intervjuja Suzane Tratnik z Jerico Mrzel (2007) tako izvemo, da je Prennerjeva morala prav zaradi svoje podobe pri učiteljih več znati, kakor tudi Ruda, ki jo še posebej zaničuje profesor Modrijan (Prenner 2006: 54). Jerica Mrzel je v resnici doživela to njeno stigmo, zato je v intervjuju poudarila, da jo veseli, da se piše o Prennerjevi, predvsem zato, ker je treba »opozarjati na take ljudi, tudi zato, da se bodo opogumili še drugi in da bodo naši zanamci lažje živeli. Ne gre samo za tiste, ki so drugačni, ta odprtost duha mora biti popolnoma razumljiva vsem.« (2007)

Suzana Tratnik je po izobrazbi diplomirana sociologinja, magistra antropologije spolov, sicer pa jo javnost pozna kot pisateljico, prevajalko in publicistko, Nataša Sukič pa je diplomirana inženirka elektrotehnike, ki se predstavlja kot pisateljica in političarka na strani Levice. Obe sta lezbični aktivistki; sta istospolno usmerjeni in tega pred javnostjo ne skrivata. Še več, borita se za pravice LGBT skupnosti, želita prispevati k odpiranju družbe ter razbijanju stereotipov in predsodkov o marginalnih skupinah. To poskušata doseči tudi skozi literaturo – v njunih delih tako nastopajo osebe, ki so večkrat žrtve diskriminacije -, kar pomeni, da je literatura tudi prostor boja, angažiranega nastopa za pravice istospolnih. V romanih *Ime mi je Damjan* in *Molji živijo v prahu* se srečamo s transspolnimi osebami in homoseksualci. Priče smo njihovim stiskam, iskanju identitete in zatiranju s strani družbe, ki sta ga tudi sami kot aktivistki in članici LGBT skupnosti občutili.

Ljuba Prenner, po izobrazbi doktorica prava, pa je živela in delovala pred Suzano Tratnik in Natašo Sukič. Živela je v času, ko so bile te teme transspolnosti širše manj poznane (in morda zato še občutljivejše). Literatura ji je omogočala, da je lahko to, kar je bila (mislimo na njeno pravo spolno identiteto), odstirala brez pretvarjanja. V *Bruču: Roman neznanega slovenskega študenta*, se je preobrazila v dijaka in študenta Lojzeta Pečolarja, ki pa se ne sooča z iskanjem svoje spolne identitete. To je morda najočitnejša razlika s Sukičevo in Tratnikovo, saj se pravzaprav postavi v vlogo moškega oz. fanta. Če ne bi poznali avtobiografskega ozadja, bržda ne bi vedeli, da se za njim »skriva« Ljuba, ki se s svojim biološkim spolom ni poistovetila. Je pa svojo stigmo po drugi plati prikazala skozi Lojzetovo sošolko Rudo, ki se ni identificirala s svojim ob rojstvu pripisanem ženskem spolu. Dovolimo si trditi, da je tudi Ljuba na nek način, kot Tratnik in Sukič, želela prikazati stisko in prispevati k razbijanju stereotipov in predsodkov do transspolnih oseb, o katerih se takrat še ni veliko govorilo ali vsaj ne na tak način.

V vseh treh primerih je literatura prostor boja, razbijanja predsodkov in stereotipnih predstav o marginalnih skupinah. Avtorice skozi dela pravzaprav razvijejo strategije za prikazovanje in

skrivanje pravih spolnih identitet. Njihova literatura v tem smislu postane ne samo prostor angažiranega boja, temveč tudi »eksperimentiranja« s t. i. robnimi identitetami (z vidika večinske družbe). Z deli prikazujejo stiske, ki so jih te osebe deležne, z namenom, da se jih bralci čim bolj zavemo in jih poskušamo reflektirati. In predvsem zato, da bi bilo »porogljivih pogledov«, zasmehovanj in diskriminacije v prihodnje čim manj.

9 Literarnoposredniški vidiki

K literarnemu posredovanju oz. distribuciji sodi »organizirano oblikovanje, zalaganje, posredovanje literature na kapitalskem knjižnem trgu ter organizirano zbiranje in hranjenje« (Perenič 2010: 176). Nosilci teh dejavnosti so založbe, stavci, tiskarji, knjigovezi, drugi zaposleni pri založbah, organizacijah, društvih ter knjigarnarji in knjižničarji (176–77).

9.1 Založniški vidik

Romana *Ime mi je Damjan* in *Molji živijo v prahu* sta prvič izšla pri založbi ŠKUC. Gre za nevladno, neprofitno in prostovoljno organizacijo kulturno umetniške produkcije v Sloveniji. Pod statusom društva deluje v javnem interesu in pokriva področje kulture. Društvo je bilo uradno ustanovljeno marca 1972, njegovi začetki pa segajo v čas študentskega gibanja leta 1968 (ŠKUC).

Vizija društva je združevanje in spodbujanje alternativne kulture. Dejavnosti ŠKUC-a so informiranje in svetovanje za mlade, izobraževanje, knjižničarstvo, arhiviranje, razne socialne in raziskovalne dejavnosti. Društvo spodbuja alternativne umetnike na različnih področjih, kot so likovna umetnost, glasba, film, gledališče in nenazadnje tudi literarno pisanje. Pod okriljem tega društva tako delujejo Galerija ŠKUC, glasbeni program društva, filmska redakcija ŠKUC FILM, ŠKUC Gledališče itd. Društvo skrbi za socializacijo, ozaveščanje in informiranje seksualnih manjših, ki so odrinjene na družbeni rob, zato deluje kot podpora LGBTQ skupnosti (prav tam).

Založništvo deluje v dveh knjižnih zbirkah, in sicer ŠKUC-Vizibilija in ŠKUC-Lambda. ŠKUC-Vizibilija izdaja knjige z izključno lezbično tematiko ter leposlovje in eseje s področja lezbičnih in feminističnih študij, literarne in filmske teorije, diskurzov in politik telesa, teorije spola in seksualnosti ipd., Zbirka Lambda pa literaturo z LGBTQ vsebino (prav tam).

Roman *Ime mi je Damjan* je izšel leta 2001 pri Zbirki Lambda, *Molji živijo v prahu* pa devet let kasneje, 2010, pri Zbirki Vizibilija. Založba je v duhu časa in razpoložljivosti tehnologij poskrbela za predstavitev na spletišču založbe.

Jedrnato je predstavljena zgodba romana *Ime mi je Damjan*. Izpostavljen je lik devetnajstletnega transspolnika Damjana, ki se je preimenoval iz Vesne. Izvemo, da je postavljen v skupino za samopomoč, kjer pripoveduje o svoji spremembi imena, napetih odnosih doma, spolnih zlorabah v otroštvu, nerazumevanju z očetom, pa tudi o lepši plati življenja – o prijateljih, popivanju in preživljanju časa pri Mravlji.

Založba ŠKUC je izčrpnje predstavila roman *Molji živijo v prahu*; izvemo o avtorici, kje je črpala navdih za delo, zatem pa je roman predstavljen v prvi vrsti kot kritika slovenske družbe, s čimer gre za jasen angažma. Beremo, da »v slovenski literarni prostor prinaša družbeno kritiko in nelagodje ter prodorno, inovativno, pretajeno in pogumno pisavo, s čemer avtorica ostro zareže v družbene samoumevnosti in hipokrizijo« (ŠKUC). Nato se predstavitev založnika osredotoči na temo dela, ki je povzeta kot sovraštvo do marginalnih skupin. Še posebej je izpostavljen lik transseksualke, ki je neimenovana, kar še bolj ponazarja nevidnost spolnih izobčencev. Vanjo se zaljubi Dren, ki je opisan kot simbol za tiho, molčečo in pasivno večino, ki ne ukrepa in dovoli, da se dogajajo družbene grozote (ŠKUC). Nataša Sukič je vse svoje knjige izdala pri zbirki Škuc-Vizibilija, kar ji je pomagalo nadeti oznako »lezbične avtorice«. V intervjuju s Suzano Tratnik pove, da je ta oznaka ne skrbi, celo sprašuje se, kdo sploh je avtorica s tako oznako. Smisla v ločevanju na žensko in moško literaturo pa ne vidi (Sukič v Tratnik 2012: 197).

Roman *Ime mi je Damjan* je bil v šolskem letu 2014/15 izbran za projekt Rastem s knjigo, zaradi česar je Založba Mladinska knjiga leta 2014 poskrbela za ponatis. Projekt Rastem s knjigo je nacionalni projekt, katerega namen je spodbujanje bralne kulture; osnovnošolce in srednješolce želijo motivirati za branje mladinskega leposlovja izpod rok slovenskih avtorjev, s tem pa bi učence in dijake tudi spodbudili, da bi večkrat obiskali knjižnice. Poleg tega želijo vplivati tudi na založnike, da bi sodobne slovenske pisce bolj vključevali v založniške programe za mladino in posledično bi se tudi delež izdanih izvornih slovenskih leposlovnih del za mladino povečal. Projekt poteka tako, da se najprej preko razpisa nanj prijavijo mladinska dela, strokovna komisija pa med vsemi prijavljenimi izbere dve deli, eno za sedmošolce, eno pa za dijake prvih letnikov. Tako torej vsak sedmošolec in vsak dijak prvega letnika prejmeta brezplačen izvod izbranega dela, vendar ob organiziranem obisku splošne knjižnice, na katerem učencem oz. dijakom predstavijo delovanje knjižnice. Za obe deli izdajo tudi promocijsko gradivo in predstavitvena filma (Javna agencija za knjigo Republike Slovenije: 2015). V tem kontekstu je Mladinska knjiga kot založnica tudi pristavila svoje pri predstavljanju dela na knjižnem trgu.

Roman je s strani založnika opisno označen kot »presunljiva zgodba o iskanju identitete«, sledi kratka obnova vsebine, v katerem je Damjan podobno opisan kot marginalna oseba, ki jo nihče ne razume in se upira ljudem in njihovim pričakovanjem. Ker je večkrat osamljen, se zateka k drogam in alkoholu. V opisu ni omenjeno, da gre za transspolno osebo, vendar je navedeno, da se mora boriti proti družbenim predsodkom in iskati svojo pot. Predstavitvi sledi še kratki film,

ki je nastal v okviru projekta. V njem nastopa avtorica, ki pripoveduje, kakšen je Damjan in kje je sploh dobila navdih za pisanje. Prikazani so tudi izseki iz zgodbe, v kateri lahko zares vidimo Damjana, ki pripoveduje prav tako kot v knjigi. V nadaljevanju so opisana mnenja o delu in nekaj besed o avtorici. Na koncu lahko uporabnik v maniri spletnih oz. digitaliziranih izdaj prelista prvih 15 strani knjige. V okviru Založbe Mladinska knjiga je nastala tudi kratka publikacija Ane Jereb, v kateri so predstavljeni avtorica, delo in problematika transspolnosti (MK).

Tako Založba ŠKUC kot Mladinska knjiga angažirano predstavi tematiko del, in sicer iskanje spolne identitete, transspolnost in odzive okolice na te osebe. V opisu izpostavi odnos širše družbe do marginaziranih skupin oz. »spolnih izobčencev«, ki kot protagonista nastopata v obeh romanih. Obe transspolni osebi, Damjan in jetnica, se borita proti stereotipom in predsodkom ter pričakovanjem družbe.

Ljuba Prenner romana v času svojega življenja ni nikoli objavila. Skupaj z drugo literarno zapuščino je ostal v kovčku, ki ga je hranila Jerica Mrzel. Ob 100. obletnici pisateljčinega rojstva so Slovenjgradčani začutili potrebo, da se ji poklonijo, saj je bil Slovenj Gradec njen domači kraj, v katerega se je vedno znova vračala zaradi svojih prijateljev. Ta želja je bila tudi realizirana – tipkopolis, dolg 267 strani, je jezikovno uredil, dodelal in dopolnil urednik Andrej Makuc – in v tem smislu opravil nekakšno vlogo založnika in urednika oz. posrednika. V spremni besedi roman tudi nadrobno predstavi, izvemo, kako je urejanje potekalo. Spopasti se je moral z različnimi avtoričinimi popravki, besedilo je tudi posodabljal. Izrazil je prepričanje, da roman »več kot sedemdeset let po njegovem nastanku odslikava in razkriva neko skupnost, čas in posameznika sredi njiju na način, ki je še vedno vreden branja« (Makuc 2006a: 265).

Luč sveta je roman *Bruc* ugledal (še) leta 2006 pri Založbi Cerdonis iz Slovenj Gradca, ki je pisateljčino rojstno mesto. Z domače spletne strani se poučimo zgolj, da gre za časopisno založniško družbo, ki obstaja od 2006 in uporabnikom nudi storitve na področju oblikovanja, priprave za tisk in digitalni tisk. Za razliko od ŠKUC-a je njihov program drugačen, od koder je mogoče pojasniti tudi manjši angažma pri predstavljanju specifične tematike. Izdaja romana na aktualnem spletišču sploh ni omenjena.

Leta 2006 so ob izidu romana poročali *Dnevnik*, *Mladina* in RTV Slovenija. V *Dnevniku* so objavili napovednik dogodka, na katerem bo roman tudi predstavljen, in sicer v slovenjgraški Knjižnici Ksaverja Meška. Članek govori o jezikovni ureditvi in dopolnitvah romana ter napove odprte spominske sobe v Šmiklavžu, uprizoritev njene igre *Vasovalci* in omeni

spominsko razstavo v Prevaljah. Predstavljena sta avtoričino življenje in delo, zraven je omenjena njena spolna identiteta (2006). Na spletišču RTV Slovenija preberemo poročilo ob 100. obletnici rojstva, ki bo pospremljena z objavo romana Ljube Prenner, v katerem je opisano njeno šolanje. Omenjeno je, da je avtorica prevzela moško zunanost in obnašanje (2006). Roman ob izidu dobi svojo omembo tudi v *Mladini*, kjer je v prvi vrsti predstavljen kot avtobiografska zgodba, v kateri je bilo Prennerjevi dovoljeno biti moški in s čimer se je identificirala. Zapisano je, da ni nobenega dvoma, da se za pripovedovalcem Lojzetom skriva avtorica. Izpostavljeno je, da je bila v slovenski družbi v času avtoričinega življenja to motnja, zato je avtorici ta roman predstavljal pobeg iz realnosti (Štefančič 2006: 74).

9.2 Knjižnični vidik

Po pregledu v kooperativnem informacijskem sistemu Cobiss lahko ugotovimo naslednje:

- roman *Ime mi je Damjan* iz leta 2001 hrani 73 knjižnic, ponatis iz leta 2014 pa 183 knjižnic (razlog, da je ponatisov več, predvidevam, ker je bilo delo izbrano na projektu Rastem s knjigo – med pregledom knjižnic, bistveno več knjižnic iz osnovnih šol hrani ta ponatis), v zadnjih dveh letih je bil roman izposojen 781-krat (do datuma 4. 6. 2020)
- roman *Molji živijo v prahu* hrani 49 knjižnic, v zadnjih dveh letih je bil izposojen 18-krat (do datuma 4. 6. 2020)
- roman *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta* pa 34 knjižnic v Sloveniji in je bil v zadnjih dveh letih izposojen 42-krat (do datuma 4. 6. 2020).

Bruc je sicer na razpolago tudi Brailovi pisavi, *Ime mi je Damjan* pa je digitaliziran in do njega lahko dostopamo kot do elektronskega vira². V letošnjem letu je izšel tudi kot zvočna knjiga. Besedilo bere Marjana Ocvirk³.

Informacijski sistem Cobiss omogoča tudi vpogled v število izposoj v zadnjih dveh letih in s tem ponuja podatek o uspešnosti kroženja knjig med bralstvom. *Ime mi je Damjan* (2001) je bil izposojen 207-krat, izvod pod okriljem Mladinske knjige iz leta 2014 pa kar 574-krat. Skupno torej 781 izposoj v zadnjih dveh letih. Bistveno manj pa sta med bralci krožili ostali preostali

² Suzana Tratnik: *Ime mi je Damjan*, elektronski vir: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-RUG2KORA> (pridobljeno 5. 6. 2020).

³ Suzana Tratnik: *Ime mi je Damjan*, zvočna knjiga: https://www.audibook.si/?download=&_branch_match_id=729707922257230912 (pridobljeno 5. 6. 2020).

deli, *Bruc* je bil izposojen samo 42-krat, kar je mogoče povezati z dejstvom, da gre za tekst starejšega datuma, *Molji živijo v prahu* pa (presenetljivo) 18-krat.

Založbe prispevajo k prepoznavnosti izdanih del, njihove tematike in sooblikujejo imidže posameznih avtorjev. Založba ŠKUC je kot izdajatelj skušala čim boljje pojasniti simbolni pomen Drena, ki torej ponazarja slovensko stereotipno družbo, in jetnice, ki predstavlja marginalizirane skupine, natančneje, transspolne oseb. Čeprav je Mladinska knjiga po svojem programu izdajanja orientirana drugače oz. širše, je v predstavitvi ponatisa velik poudarek dala vsebini romana *Ime mi je Damjan*, s kratkim filmom in publikacijo, v kateri so pojasnjena vprašanja spola, pa je skušala izdajo še bolj približati mlajšim bralcem. Založba romana Ljube Prenner za razliko od preostalih založnikov po dostopnih virih ni vložila pretiranega truda v promocijo in predstavljanje dela, kar je mogoče delno povezati z dejstvom, da gre za starejše delo. Nekaj pozornosti so izidu namenili *Dnevnik*, RTV Slovenija in *Mladina*, vendar razen Mladine o tematiki transspolnosti ni bilo pretiranega govora.

Uspešnost kroženja literature med bralci je gotovo odvisna tudi od promocije s strani založb. Najbolj izposojeno delo v zadnjih dveh letih je *Ime mi je Damjan*, kar je mogoče povezati tudi s strategijami predstavljanja romana, zlasti Mladinske knjige. Presenetljivo malokrat je bil v javnih knjižnicah izposojen roman *Molji živijo v prahu*, samo nekaj več pa jih beleži *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta*, kar si upam pojasnjevati s tem, da gre za starejše besedilo slovenske književnosti, ki utegne prej zanimati poznavalce.

10 Literarnoreceptijski in literarnoobdelovalni vidiki

K recepcijsko-obdelovalni ravnini pa sodijo bralci, poslušalci, gledalci, recenzenti, literarni kritiki in literarni znanstveniki, tudi vloge, povezane s posredovanjem in recepcijo literature v vzgojno-izobraževalnem sistemu (učitelji na različnih stopnjah šolanja), kjer gre v glavnem za recepcijo kanonskih besedil, predvidenih v učnem načrtu (Perenič 2010: 178–179).

Sandra Krkoč v *Dnevniku* objavi članek *Moški s prsmi bralcev ne privlačijo* (2011) in ugotavlja, da bralci ne kažejo pretiranega zanimanja po literaturi, v kateri nastopajo osebe z raznolikimi spolnimi identitetami. To ugotovitev tudi pojasni, in sicer tako, da so transspolniki manjšina znotraj manjšine in populacija, ki zaenkrat ostaja še skrita. Še vedno gre za tabu teme, poleg tega ljudje transspolne osebe še vedno zelo povezujejo z gnusom in perverznostjo. Članek zaključí z mislijo, da so filmi s tako tematiko precej lažje uzrli luč slave, saj pozornost gledalcev pritegnejo z vizualnim momentom, pri branju pa se ta lahko izriše le v bralčevi domišljiji.

10.1 Literarnokritiški odzivi

10.1.1. *Ime mi je Damjan*

Roman je ob izdaji sprožil veliko nejasnosti, kar lahko razberemo iz kritik Mihaela Breganta in Kristine Sluga, in polemik, na katere se odziva kar avtorica sama, s čimer se v kontekstu literarne komunikacije povezujeta recepcijsko-obdelovalna in produkcijska raven. Recepciji pomagajo tlakovati pot Derek Rebro, Nataša Velikonja in Roman Kuhar.

Ob izdaji romana, tako leta 2001 kot ob ponatisu 2014, je izšlo nekaj recenzij. Videti je, da je roman sprožil tudi nekaj nejasnosti oz. da bralci oz. recenzenti v njem niso našli pravega »bistva«. Primer tega je v mojem pogledu recenzija v *Mladini*, objavljena tik po izidu leta 2001. Mihael Bregant se v njej namreč osredotoča na o zgodbo in na Damjana, ki je v članku opisan kot devetnajstletnik z neznano srednješolsko izobrazbo in prav tako neznano poklicno potjo. Izvemo še, da je v nenehnih sporih in pretepih z očetom ter da si zaradi tega spremeni ime. Gre za roman o odraščanju, Bregant pa tu ne omeni, da se v resnici Damjan sooča z iskanjem svoje spolne identitete, zaradi česar je tako odtujen od nesprejemajoče okolice (Bregant 2001). Kristina Sluga, ki je recenzijo objavila v *Bukli*, enako omeni in opozori bralce, da naj ne bodo presenečeni, če za Damjana ne bodo našli razumevanja, kot ga ni našla niti sama. Omeni, da je v središče postavljena tema iskanja spolne identitete in da je knjiga pospremljena z besedo

Romana Kuharja o transseksualnosti, neposredno pa izvemo, da se z iskanjem pravega jaza sooča prav protagonist Damjan. O njem izvemo, da je hitre jeze, se omamlja in je njegovo vedenje posledica nesprejemanja okolice.

Zaradi številnih nejasnosti je o delu takoj po ponatisu pri Mladinski knjigi leta 2014 in 2015 spregovorila avtorica sama. Roman je sprožil veliko polemik glede tematike in primernosti za mladino⁴. Avtorica v enem izmed svojih zapisov razpravlja o tem, ali gre za roman za mladino ali je to roman za odrasle. Dokončnega odgovora ne poda. V romanu sicer nastopajo najstniki oz. adolescenti, ki so mlajši od 20 let, z izjemo Nele, ki ima 24 let. Mladost in z njo tudi vsa iskanja se dandanes vse bolj podaljšujejo v puberteto, avtorica pa je v roman umestila like, ki so se že našli, ali v dobrem ali slabem smislu. Damjan je s šolo zaključil, šolanje je pravzaprav opustil, o njegovem nadaljevanju pa razmišlja kot mladi odrasli. Mogoče so roman označili za mladinski tudi zato, ker so mu bile prilepljene oznake »mladostniki«, »spolna zloraba«, »homoseksualnost« itd. in ker je bila v slovenskem knjižnem prostoru potreba po mladinskem romanu z lgbt-tematiko. Tu se ta tematika pojavi, vendar kot navaja avtorica, ta tema ni predstavljena pedagoško. Skratka, avtorica (v svojem pogledu) ni napisala romana za določeno publiko, je pa domnevala, da bo po njem bolj posegala lgbt-publika, saj ji je ta tematika precej bližje (Tratnik 2015: 84).

Avtorica meni, da vprašanje, ali gre za mladinski roman v zadnji vrsti niti ni tako pomembno kot vprašanje, kaj je smisel tovrstnega leposlovja. Ali da potrjuje in utrjuje, kar že poznamo in kar v družbi velja za pravilno, ali pa da se s pomočjo tovrstnega čtiva odpirajo razprave o nepoznanih, zahtevnejših in neprijetnih temah (84–85).

Veliko vprašanj je avtorica dobila tudi glede Damjana, o katerih spregovori v članku, objavljenem v reviji *Otrok in knjiga*. Recenzenti so jo namreč spraševali, kdo v resnici je Damjan, ali je homoseksualka, ki tega ne more priznati in raje sprejema moško vlogo, ali

⁴ Ob prvi izdaji je bil roman le opažen, pri drugi izdaji pri večji založbi pa je požel kar precej zanimanja, kar avtorica razlaga takole: »Dokler ostaneš na obrobju, še gre, ko pa stopiš proti središču, iz mnogih takoj butne skrb, da bo taka literatura zapacala naše otroke.« (Tratnik v Gombač 2016) V okviru projekta Rastem s knjigo so med slovenske dijake razdelili 20.000 izvodov romana *Ime mi je Damjan*, avtorico so gostili po šolah, kot je povedala v enem izmed intervjujev, mnoge šole pa z njo niso želele sodelovati, saj je njena knjiga, kot tudi pove sama, marsikoga zmotila. Ob izidu je v njenem pogledu prevladoval predvsem strah odraslih v šolstvu, da roman propagira transspolnost, transseksualnost ali celo homoseksualnot, Damjanov neprimeren življenjski slog pa popivanje, upiranje itd. Avtorica tako v intervjuju kot tudi v enem od svojih zapisov postreže z lastno presojo, in sicer da je ta strah neutemeljen, saj dijaki, s katerimi se je pogovarjala na obiskih po šolah, nimajo vprašanj v zvezi s spolno identiteto, usmerjenostjo ipd. Bolj kot s tem so se ukvarjali z Damjanovim življenjskim slogom; menili so namreč, da bi moral manj popivati, bolj poslušati starše itd. (Tratnik 2015: 84–85; Tratnik v Gombač 2016).

Damjan, čigar biološki spol je ženski, sam se pa počuti kot moški. Avtorica pravi, da odgovora na to ne more in tudi noče dati; vsak bralec posebej mora začutiti Damjana, njegove stiske, vprašanja, kako ga sprejema okolje itd. Morda prav z mešanimi občutki, prav takšna je tudi njegova spolna identiteta (fluidna, nedoločena) sam niti noče pripadati nobeni marginalni skupini (Tratnik 2014c: 60–61). V enem izmed intervjujev ga opiše takole: »Damjan hoče biti Damjan in to poudarja, ker je biološko nekaj drugega, najbolje pa se počuti v svoji koži prav takrat, ko si reče Damjan in se direktno ne ukvarja z vprašanjem spolne identitete.« (Tratnik v Zavrl 2007)

Tudi nadaljevanje recenzije se vrti okoli protagonista. Avtorica pojasnjuje, da je želela bralcem že od začetka romana omogočiti, da začutijo Damjana takšnega, kot je, sicer pa je tekom zgodbe dajala namige, da ni običajen fant – ni bilo naključje, da se prav lezbijka Nela zaljubi vanj. Za nekatere bralce, ki so te namige spregledali, je ključen dogodek razkritja, ko Damjan zboli na jajčnikih in nam da vedeti, da je njegov biološki spol v resnici ženski. Prav zaradi tega nenadnega razkritja, ki je v resnici bil nenačrtovan, »je [roman *Ime mi je Damjan*] obveljal za roman s preobratom.« (Tratnik 2014c: 61)

Vprašanjem spola se največ posveča tudi Nataša Velikonja v recenziji *Od refleksa k spoznanju*: Spol ne bo več določevalna lastnost. V središču je protagonist Damjan. Velikonjeva najprej pojasni nekatera vprašanja spola, mdr. tudi, da se rodimo v določeno anatomsko stanje (družba to poimenuje moški ali ženski spol), kako naj se potem v skladu s tem spolom obnašamo (se vedemo, oblačimo, koga in kako naj ljubimo), pa nam narekujejo razni družbeni sistemi, kot so družina, prijatelji, vzgoja, šola, mediji itd. V kolikor želimo temu svojemu anatomskemu stanju oz. spolu pobegniti ali ga presegati, nas doletijo sankcije, smo kaznovani, stigmatizirani ali celo izključeni iz družbe. Avtorica pojasni, da nekateri spol tudi operativno spremenijo, drugi pa si ta spol spremenijo na zunanji ravni, torej da so čim bolj podobni tistemu spolu, za katerega menijo (čutijo), da mu pripadajo (2014: 256).

Znotraj vprašanj spola in spolne identitete opredeli tudi Damjana, rojenega kot dekle z imenom Vesna, ki svojo žensko spolno identiteto zavrača in se preimenuje v Damjana. Njegova transspolna identiteta se v romanu razkriva postopoma, na začetku nam samo pove, da se je pri sedemnajstih letih preimenoval v Damjana, šele na sredini romana pa bralci izvemo, da je z zamenjavo imena spremenil tudi spol. Velikonja navaja, da je ta postopnost v romanu ključna – šele na sredini se »izda«, predvsem zato, da ga vnaprej ne presojava, saj gre za družbeno zelo obremenjujoče teme. Roman pripoveduje prvoosebni pripovedovalec – Damjan, s katerim pisateljica želi prikazati, da se je Damjan vzel v svoje roke, da svoje napetosti, vprašanja in

stališča razrešuje sam. Njegova beseda je najmočnejša; je pred besedami staršev, psihologa in prijateljev. Družba se ozira na vprašanja spola in travmatičnosti, Damjan pa temu ne posveča posebne pozornosti. Že na začetku romana nam pove, da se imenuje Damjan in to nakazuje na njegovo emancipacijo in osvoboditev, ki pa slej ko prej naleti na ovire v življenju. Najprej mu oviro predstavlja družina, ki ne sprejme njegove nove spolne identitete, nasproti družine so prijatelji, ki pa ga sprejmejo (tudi njegov dober prijatelj Roki je transspolna oseba), vse dokler ne pride do prvega konflikta, v katerem mu, ker naj bi bil ženskega spola, »zmago« odzamejo. Damjan je zmeden, pove, da živi kot v centrifugi, vendar ga vprašanja spolov ne zanimajo. Prav tako kot Roki zavrača transspolnost in čuti normalnost. Damjan niti ne pomisli, da bi prevzel transseksualno identiteto, ki bi ga mogoče bolj osvobodila (2014: 257–258).

Velikonja v recenziji postavi tudi vprašanje seksualne identitete in pojasni, da Damjan ni homoseksualno usmerjen. Zaljubljen je namreč v žensko, v punco Nelo, vendar ker se sam čuti in identificira z moškim spolom, to ljubezen razume kot del heteroseksualne matrice med žensko in moškim. V pogovorih z Nelo razberemo, koliko svojih priložnosti je zamudil, ker ni mogel početi določenih stvari (npr. športa), ker je bil ženska. Njegova punca Nela je lezbijka, lezbična aktivistka in rada zahaja na lezbično in gejevsko sceno. Razume položaj spolnih nekonformistov, pogosto o tem razmišlja in razglablja, kar Damjana dodatno razjezi – tu nam spet pokaže, da se nima za transspolnika (258–259).

Velikonjeva (2014) ni prepričana, da Damjan ve za svojo travmatično izkušnjo. Razberemo lahko, da je bil del očetovega seksualnega nasilja, kar se kaže skozi njegove številne ljubezenske prepire z Nelo. Ker Damjan svoje prepire rešuje refleksno in ne s spoznanjem, svoje osvobajanje prikaže z vrati, ko pove, da je vedno hotel ven, a je samo gledal v vrata. V predzadnjem poglavju se zgodi nekakšen prelom, ko Damjan vsa vrata v hiši (razen sestrih), sname in jih odnese na dvorišče. To pojasnjuje kot prisposodbo za Damjanovo razkritje (259). V recenziji je opisana še Damjanova emancipacija, vendar Damjan ne naredi zadnjega koraka k njej, saj noče priti »do spoznanja, do razumevanja izvorov njegovih konfliktov in trkov s svetom, do doumetja vzrokov in posledic v zapleteni mreži njegove lastne zgodbe.« (260). Namesto da bi to sprejel, kjer mu tudi Nela nudi pomoč, jo raje pusti in se zopet zateče v prijateljske kroge, zabave in brezmejno popivanje. Namesto emancipatornega koraka, menjave spola, še vedno ostaja znotraj družbene matrice, beži od spolne vloge in se z malimi individualiziranimi koraki vleče iz dneva v dan in skuša zaobiti in prebroditi konflikte z družbo, ki se pojavljajo znova in znova. S sprejetjem spolne vloge bi se izognil tudi družbenemu nasilju,

a to nasilje in samouničevanje raje sprejme kot del življenja in takšno življenje bo živel še naprej (260).

Velikonjeva opozori tudi na dogajalni prostor Ljubljane, saj prestolnica doda sporočilnosti romana tudi lokalno razsežnost. V Ljubljani obstajajo številna gibanja za marginalne skupine (261).

Vprašanja spola jasno razloži tudi Roman Kuhar v spremni besedi, ki je nastala z namenom, da bi mladi bralci, ki so dobili izvod ponatisa, bolje razumeli, kaj se pravzaprav dogaja z Damjanom. Najprej bralcem razloži potek spolne socializacije, vzgoje v smeri spola, ter eksperiment, ki so ga opravili v 70. letih, ki je pokazal prav to, da se ljudje različno odzivamo na spol otroka. Bralcem razloži, da nam zdravniki ob rojstvu na podlagi zunanjih genitalij določijo biološki spol, od njega pa je odvisen družbeni odziv. Oblikuje se t. i. družbeni spol, ki ga oblikujeta družba in kultura. Pri nekaterih osebah, ki jim pravimo transspolne osebe, se ta dva spola ne ujemata. Bralcem pojasni, da je tak tudi Damjan. V nadaljevanju predstavi tudi nekaj resničnih zgodb transseksualcev (2014: 159–169).

Literarni kritik Derek Rebro v recenziji Pogledati se v svoj ogorčen obraz ob prevodu romana v slovaščino zapiše, da »besedilo nepoenostavljeno reflektira spolna in *queer*-vprašanja« (2009: 249), ki bralcu, bolj kot je poučen, bolj dajo misliti. Zapiše, da roman govori o pojmu »normalen« in o pretresanju njegovega pomena; še več: Tratnikova zabriše številne meje, ki se pojavijo v življenju, med spolom in družbenim spolom, med moškim in ženskim, otroštvom in odraslostjo. Damjana imenuje »žareča kroglja«, zaznamovana s travmo iz otroštva in družbenimi predsodki, ki drvi skozi življenje. Pri tem si prizadeva, da bi bila njegova identiteta nedotakljiva in nenadzorovana. V recenziji se avtor najbolj naslanja na Damjana, ki nosi tudi sporočilo dela. Razbija stereotipe neheteroseksualne skupnosti in nam želi pokazati notranjost ranjenih in zaznamovanih marginalnih skupin; pokaže nam tudi, da ni nujno vedno pravilno tisto, kar je večinsko, ampak da je lahko pravilno tudi tisto, kar sami menimo, da je. Damjan se ne more premakniti naprej, dokler se ne bo premaknilo tudi njegovo okolje (249–250).

Po avtoričinih besedah so bili ob ponatisu romana leta 2014 odzivi v šolstvu do knjige precej negativni, odrasli so vanjo zrl s strahom, češ da propagira tabu teme, tj. transspolnost, transseksualnost, celo homoseksualnost, Damjanovo neprimerno obnašanje, popivanje, agresivnost in nerazumevanje s starši. Odrasli so se bali, da bi takšna literatura lahko pokvarila njihove otroke, zaradi tega so se tudi šole izogibale literarnim obiskom avtorice. Tudi literarni kritiki Breganta v *Mladini* in Sluge v *Bukli* kažeta na neustrezno razumevanje romana.

Avtorica se je na mnoga vprašanja recenzentk in recenzentov ter nelagodje odraslih pred knjigo odzvala z dvema zapisoma, v katerih v bistvu korigira kritiko in pojasnjuje, kaj sta tema in namen tega besedila. Literarna kritika je zelo pomembna, saj namreč pospremi roman med bralstvo, mu ga pomaga razumeti, zaradi česar se je avtorica odzvala na kritike in polemike. Opazimo konstruktivno povezovanje kritiško-obdelovalne in produkcijske ravnine v literarnem procesu, kjer avtorica v bistvu vidno poseže v tolmačenja, razlage svojega romana, da bi odpravila nerazumevanja.

Rebro (2009), Velikonja (2014) in Kuhar (2014) so na podoben način prispevali k razumevanju poante oz. sporočilnosti romana.

10.1.2 *Molji živijo v prahu*

Recenzije romana Nataše Sukič so objavile Tina Vrščaj, Jasna Vombek, Mare Cestnik in Suzana Tratnik, zgodbo in njeno sporočilnost pa v enem izmed intervjujev podobno pojasnjuje avtorica.

Tina Vrščaj (2011) recenzijo začne z opisom dogajalnega časa. Roman umešča v bližnjo prihodnost, kar podkrepi s sestavkom iz romana, da je čas dogajanja takrat, ko se svetovna populacija zaradi vojne in ekološkega onesnaženja razpolovi. Vsepovsod ljudi spremljajo organi nadzora, predsednik pa nad državljanji bdi in jih poziva, naj tistega, ki bi motil varnost, srečo in mir, brž izdajo. Roman z antiutopično vsebino Vrščaj spominja na Orwellom roman *1984* in na *Odlagališče* avtorice Vesne Kemaic.

Oriše družbo, zatem pa se osredotoči na antagonista in protagonistko. V okvir zgodbe so postavljene vladne organizacije, ki predvsem na političnih zapornikih izvajajo krute znanstvene eksperimente, nad homoseksualci in transseksualci pa izvajajo celo spolno nasilje. Vse to poteka v prostorih globoko pod zemljo, ljudje, ki niso zaporniki, pa živijo v prepričanju, ki jim ga je vsilila država, da so za lakoto in brezposelnost krivi zunanji sovražniki.

Antagonist Dren je zaposlen pri Domovinski varnostni službi, sicer pa sovraži vse »drugačne«, geje, brezdomce, čefurje. To, da ljudje trpijo, v njem ne sproža negativnih čustev. V zaporu je neimenovana protagonistka, transseksualka, ki Drena spolno vzburja, kar ga še posebej spravlja v neprijeten položaj. Po mnenju Vrščajeve Dren zastopa homofobno in nestrpno družbo, transseksualka pa je v nasprotju z njim človeška, uporniška, dostojanstvena in se bori za resnico ter svobodo. Glavna namera romana je po njenem, da v bralcu vzbuja odpor do takih ljudi, kot

je Dren, do homofobov in nestrpnih. Transseksualka na koncu umre, za Drena in bralca pa to ne pomeni ničesar usodnega, kar bi pripeljalo do sprememb.

Fabula je v pogledu Vrščajeve zastavljena ambiciozno, vendar se ji zdijo liki psihološko premalo utemeljeni. Sporočilnost romana povzema kot svarjenje pred nepravično oblastjo. Recenzija pokaže na šibkosti dela, recenzentka ga označi kot »idejno okostje«, očita mu pomanjkanje umetniške moči, zaradi česar ne more prepričati bralcev.

Jasna Vombek v recenziji *Centrifuga sistema* pojasni delovanje družbe; na eni strani je družba s svojim družbenim nadzorom, s katerim vzpostavlja družbene standarde, na drugi strani pa so marginalci, istospolno usmerjeni, transseksualci, politični uporniki itd., ki se jih družba želi znebiti oz. jih preko nasilnih ukrepov preobraziti, da bi ji ustrezali. To v njenem pogledu dobro ponazorita Dren in transseksualka, vendar recenzentka opozori, da je tudi Dren zmanipuliran s strani družbe, samo da za razliko od transseksualke na precej bolj prikrit način. Deluje namreč v službi tega neizprosnega sistema. Tudi sama opozori na nepoimenovanost transseksualke, kar povezuje z njeno nezaželenostjo v družbi. Omeni Drenovega očeta in njegovo sumljivo izginotje. Meni, da gre Dren po isti poti kot oče, s tem da Dren premaga krizo vesti in ostane v sistemu, oče pa iz sistema izstopi; organi oblasti so se ga želeli rešiti in zato je tudi izginil. Drenova istospolna usmerjenost, ki jo skuša zakriti, je v recenziji omenjena bolj ob robu (2012).

Vombekova dopušča možnost dogajalnega časa bližnje prihodnosti ali sedanjosti, saj ta »nova« družba, ki izvaja nadzor nad posameznikom, lahko pritlehno deluje tudi v današnjem času.

Mare Cestnik svojo obravnavo imenovanega romana imenuje *Videnja v črno-beli tehniki*. Začne z dogajalnim krajem in časom; zgodbo postavi v poznani svet, sredino 21. stoletja, kar sklepa po namigu, da je Dren letnik 22. Čaka nas svet, ki mu vladajo totalitarizmi, odtujenost in ekološki problemi. Od tega se usmeri v dogajalne osebe, najprej v transseksualko (ki je na tem mestu napačno poimenovana, in sicer kot Pina, kar pa ni, je neimenovana). Opiše jo kot trdno, uravnano in močno osebnost, ki stoji za svojimi načeli in ječo prenaša z dozo poguma. Ni zaprta zaradi svoje spolne identitete, ampak ker se je na protestu vidno uprla totalitarnemu sistemu in z granitno kocko ubila policista. Tudi proces razosebljanja, ki je za »spolne izločence« še težji, saj se pazniki spravljajo predvsem nanje, prenaša z neverjetno zadržanostjo (2012: 227–228).

Cestnik se sprašuje, kako lahko sistemi družbenega nadzora zatirajo manjšine. »Mar ni kapitalsko-korporacijski establišment že dokaj dobro in spretno dojel, da je lahko tako imenovana kulturnost prav bogat porabniški rudik?« (228) Ugotavlja, da je za družbo važno

samo to, ali si porabnik ali ne; če nisi, te izločijo. Dren je zanj čustveno nezrel in ambivalenten, ubogljiv lik, ki dela v Ministrstvu za domovinsko varnost. Samega sebe prepričuje, da dela dobra dela in ima strah pred tem, da bo ob vsaki še najmanjši napaki izgubil službo. Vse se še dodatno zaplete, ko se zaljubi v jetnico. Zanj je to nedovoljena ljubezen, saj je vedno zavračal vse, kar je drugačno. Težko se sooča z njenim propadanjem (2012: 228–229). Žakelj (2012) jetnico razglasi za moralno zmagovalko, saj v Drenu spodbudi dvom o obstoječem družbenem sistemu, a se mu na koncu le podredi, saj meni, da ji ne more pomagati (225).

Cestnik zraven opozori še na nekatere nedodelanosti v romanu. Umanjka točnejša opredelitev atmosfere oz. prostora, saj bralec ne ve, kje se nahaja. Lahko je to Amerika, lahko Evropa ali celo Slovenija. Izpostavi problem preigravanja tem, ki so bile uporabljene že velikokrat, npr. iskanje navdiha pri Orwellu, Huxleyu in Zamjatinu (229).

Suzana Tratnik za uvod v intervju s Sukičevo nameni nekaj besed dogajalnemu okviru romana; piše, da delo vsebuje elemente futurizma in socialne srhljivke, dogajanje postavi v bližnjo prihodnost, kot osrednji temi pa navaja nadzorovanje in kaznovanje. Omeni oba protagonista, Drena in neimenovano transseksualko, pri kateri poudari, da je edina v romanu, ki ostane brez imena, s čimer avtorica ponazarja nevidnost »spolnih izobčencev«. V nadaljevanju se osredotoči na Drena in ga označi kot slabiča, strahopetca, polnega predsodkov do drugačnih. Tudi ko se mu ponudi možnost za izstop iz sistema, je ne izkoristi. Ostane njegov suženj, ki se bori s prepovedano ljubeznijo do transseksualke (Tratnik 2012).

Avtorica pa v intervjuju pojasnjuje, da roman je in ni postavljen v prihodnost, saj se te stvari, ki jih opisuje, dogajajo že sedaj. Meni, da že sedaj vladajo zaostrene razmere; gospodarske krize, vzpon nacionalizmov, politične nestabilnosti, ki bodo pripeljali do novih totalitarizmov. »Skratka, prihodnost, ki jo opisujem, je že tukaj.« (Sukič v Tratnik 2012: 199)

Pojasnjuje tudi vlogo protagonista, Drena, ki po njenem ni zdrav kot Dren, zavoljo sistema, kateremu služi, pa mora ostati trden kot Dren. Primerja ga s človeško lupino, gre za izpraznjenega človeka, ki lahko deluje le na fiziološki ravni, skozi njegove misli pa lahko švigajo le klišejski pregovori. V resnici ni popolnoma izpraznjen, globoko v njem se vseeno porajajo dvomi v obstoječi sistem, vendar nikakor ne morejo privreti na plano. A Dren ni le ta posameznik, avtorica je v njem našla prisposodbo za kogarkoli, »ki ga je sistem zmanipuliral do te točke, ko se mu kljub dvomom in pomislekom, ki se porajajo v njem, ne ljubi narediti nič, da bi kaj spremenil.« (199) Dren je simbol za tiho in pasivno večino, ki je le priča družbenim krutostim in kljub temu, da se grozote dogajajo pred njenimi očmi, ne ukrepa (199).

Recenzije romana *Molji živijo v prahu* se osredotočajo na protagonistko in antagonista oz. na to, kar ponazarjata, tj. marginalne skupine v nasprotju s širšo družbo. Dotaknejo se dogajalnega časa, ki sta bližnja prihodnost ali sedanost. Vrščajeva (2011) je v recenziji roman tudi negativno ovrednotila, označila ga je kot delo brez prave umetniške vrednosti, kar je utemeljila s premalo psihološko poglobljenimi liki, ki v bralcu ne morejo vzpodbuditi pravega zanimanja. Tudi v primeru tega romana pride do stikov med recepcijsko-obdelovalno in produkcijsko ravno v literarni komunikaciji, zlasti ko avtorica skozi intervju pojasnjuje, kaj je pravzaprav imela v mislih s samim dogajalnim časom ter koga v resnici ponazarja Dren.

10.1.3 Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta

Roman Ljube Prenner ne izide takoj ob nastanku, ampak šele 2006, ko so praznovali 100. obletnico avtoričinega rojstva, kar pomeni, da naknadno izidejo tudi recenzije. Zgodovinarka in etnologinja, ki dobro pozna avtoričino življenje, je prispevala spremno besedo k romanu, v *Večeru* pa so svoje recenzije predstavili Andrej Makuc, Helena Malek in Karin Potočnik. Roman je na kratko napovedal Marcel Štefančič v *Mladini*.

Makuc najprej predstavi pisateljico, njeno življenje in literarni opus, zatem pa se osredotoči na izbrani roman. Opredeli ga kot razvojni ter družbeni in (avto)biografski roman. Osrednja literarna oseba je Lojze Pečolar; njegovi začetnici imena in priimka se ujemata z avtoričinima. To je pomemben namig, da gre za avtobiografsko zgodbo. Zgodba se odvija v Sračjem, kar je prisposoda za Slovenj Gradec, drugi del se dogaja na nepoimenovanem Ptujju, tretji pa v Ljubljani (Makuc 2006b: 48).

Dogodki v delu si sledijo v logičnem sosledju; Lojzeta spremljamo od osnovne šole do konca brucevstva, ki se konča neuspešno. Priča smo njegovemu dozorevanju, odraščanju, hkrati pa nam avtorica postreže z vpogledom v predvojni, medvojni in povojni čas ter nam preko razmerij učitelj-učenec, profesor-dijak, docent-študent ponudi vpogled v tedanjo šolo in učni sistem, ki je se kaže precej nehumano (2006b: 48).

»Osrednja literarna oseba v Brucu se skozi roman trga iz moralne in sploh vrednotenjske, torej iz nazorske ozkosti podeželsko-vaškega okolja«, piše Makuc (2006b: 48), poskuša se uveljaviti v Ljubljani, ki velja za odprt in urban prostor. Tako podeželje in mesto izkoristi za družbenokritično slikanje, pri čemer se usmeri v družine in medčloveške odnose. Priča smo tudi študentovim ljubezenskim doživetjem: med njim in do učiteljice, do poštno uslužbenke Zofije,

do Marjance, točajke in Maje Lorger. Prikazan je tudi družinski spor, ko mati želi, da bi šel Lojze v lemenat, kjer je študij brezplačen in zaradi socialne varnosti. Sam se temu upira, želi si biti zvest ne glede na ceno. Tudi Ljuba je diplomirala šele pri tridesetih letih. Vsekakor je avtorica z Lojzetom ponazarjala svojo mladostniško pot, pa naj bo to v romanu prikrito ali odkrito, svojo stigmo pa prikazala s sošolko Rudo Čerče, ko jo učitelj pokliče k tabli in nagovori z gospodična ter vpraša, ali je ljubše, če bi jo poklical gospod (2006b: 48).

Brigita Rajšter recenzijo nameni vzporejanju romana z življenjem Ljube Prenner. V romanu torej išče avtobiografske prvine. Sklepanje, da je ozadje zgodbe upravičeno, dokazuje s samim posvetilom romana – avtorica ga posveti svoji mladosti. Predvideva se, da je roman napisala, ko je svojo učno pot že zaključila in se je lahko z zrelejšo osebnostjo obrnila nazaj nanjo (2006: 267).

Prav tako kot Lojze, si tudi Ljuba želi s podeželja, zato začne 1930 s študijem na pravni, tedaj Juridčni fakulteti Univerze Kralja Aleksandra I. Nekaterih študijskih obveznosti sprva ni uspešno opravila, ravno tako se ovire pojavijo tudi pri Lojzetovem študiju, pri čemer ga ovirata socialna stiska in težke razmere (286). Rajšter spregovori tudi o razmerju med Ljubo in očetom, ki ga je spoštovala, bila sta v izjemno dobrih odnosih, prav tako tudi Lojze s svojim očetom. Skozi celotno zgodbo je oče vseskozi prisoten in je tisti, ki nudi oporo. V pismu Lojzetu tudi napiše, naj se vrne domov (2006: 273).

Ljuba Prenner je imela prav tako močno željo po izobrazbi kakor Lojze, pri čemer jo je pri doseganju cilja oviralo to, da je bila ženska. Leta 1919 se ji je želja po izobraževanju izpolnila, saj so jo vpisali na ptujsko gimnazijo, podobno velja za Lojzeta. Njegovemu šolanju je nasprotovala družina; zaradi pomanjkanja denarja so ga želeli poslati v lemenat. Tekom šolanja sta se tako Ljuba kot Lojze soočala z različnimi profesorji, ki so na njiju puščali različne vtise. Ljuba je občudovala dva profesorja slovenščine, Josipa Komljanca in Antona Sovreta, na Lojzeta pa je dobro vplival profesor Hanjšek, za katerim se skriva prej omenjeni Komljanec (2006: 276–279).

Rajšter (2006) opozori tudi na dejstvo, da je moč prepoznati avtorico ne samo skozi podobo Lojzeta, temveč tudi skozi dijakinjo Rudo Čerče, »ki ima resnične osebnostne značilnosti in zunanjo podobo takratne dijakinje Ljube Prenner« (281).

Zgodba se zaključi, ko se Lojze vrne domov, v Sračje; prav tako kot Ljuba, ko zaključi šolanje in se za nekaj let vrne v Slovenj Gradec (2006: 289).

Tudi Malek (2006) izpostavi, da gre za avtobiografsko zgodbo. Omeni učenko Rudo, ki ima zaradi drugačnosti težave s sošolci in profesorji, pri katerih poudari njihovo neizprosno, tiransko in sadistično. Pečolarjevo šolanje, za razliko od Ljubinega, poteka neprekinjeno, na težave naleti le po maturi, ko noče v bogoslovje. Zanj je zmaga to, da se ne vda materinim pričakovanjem in ostaja zvest svojim. Lojzeta vidi kot trmastega, vzvišenega, saj noče opravljati nobenega fizičnega dela, se pretirano ceni; ne želi si postati učitelj ali uradnik, ampak velik gospod. Mika ga utrip »velemesta«, Ljubljane, ki je daleč od tega v tridesetih letih 20. stoletja, Sračje pa je omalovaževano. Je naiven optimist, ki nima sreče v ljubezni. Čeprav se pogosto zaljublja, njegovo ljubezensko življenje ni razvratno (10).

Potočnik (2006) navaja, da je bila Ljuba prav tako ambiciozna kot Lojze, s čimer so enako poudarjene avtobiografske vzporednice. Prav tako kot Lojze si je tudi ona želela šolanja v gimnaziji, svojo stigmo pa je ponazorila z dijakinjo Rudo Čerče (19).

Ljuba je živela v času patriarhalnih razmerij, transspolnost je bila obravnavana kot motnja, zaradi česar se je počutila zatirano. Literatura ji je omogočala, da je to, kar v resnici je. Marcel Štefančič (2006) v *Mladini* zapiše, da je v romanu takoj jasno, da se za Lojzetom skriva Prennerjeva. Roman »ni le transvestija, ampak prava transseksualna operacija – literatura Prennerjevi omogoči, da legalno zaživi kot fant« (74).

Postrecenzije, ki so pospremle natis romana *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta*, se osredotočajo predvsem na iskanje avtobiografskih prvin. Takoj je jasno, da za Lojzetom Pečolarjem stoji Prennerjeva. Recenzenti iščejo vzporednice med avtoričinim in protagonistovim življenjem, prav tako avtorico v romanu prepoznajo za dijakinjo Rudo Čerče. Ni mogoče pojasniti, kakšno bi bilo branje romana, če bi izšel v času, ko je bil napisan, bržda pa tedaj ne bi mogli brati kritik, ki bi skušale na tak način pojasniti jedrno tematiko. Postrecenzije, ki so spremljale jubiljeno izdajo romana, podobno kot v predhodnih primerih pomagajo ustrezno razumeti roman v spremenjenem oz. povsem drugem času, ki je oddaljen od časa nastanka romana.

10.2 Literarnovende obravnave romanov

10.2.1 *Ime mi je Damjan*

Roman Suzane Tratnik so obravnavale Alojzija Zupan Sosič, Barbara Jarh Ciglar in Silvija Borovnik.

Alojzija Zupan Sosič v članku Pripovedi spolnih manjšin v Sloveniji po letu 2000 roman *Ime mi je Damjan* imenuje prvi slovenski transspolni roman, saj je Damjan transspolnik ali moško čuteča ženska (2018: 106). Sprva je bil roman zaradi Damjanovih identitetnih zmed označen za lezbični roman, Zupan Sosič pa ga umesti med romane s homoerotično tematiko (2006: 9). Za prvi slovenski lezbični roman ga je označila Jarh Ciglar (2011), in sicer na podlagi ljubezni med Nelo in Damjanom. Damjana je označila kot moškega, ujetega v ženskem telesu (44).

Vsekakor pa gre po času nastanka za slovenski sodobni roman (1990–2005), za katerega je značilna intimna zgodba, jedro katere je spolna identiteta. Sodobni slovenski romani se postavljajo po robu spolni binarnosti in presegajo načela heteronormativne družbe (Zupan Sosič 2006: 329–330).

Jarh Ciglar v članku Lezbična ljubezen v sodobnem slovenskem romanu zapiše, da je delo Suzane Tratnik nezapleten roman, sestavljen iz nizanja dogodkov. V vsako poglavje nas uvaja kratek povzetek. Ker lahko tudi v resničnem življenju srečamo »Damjane«, je roman v članku označen kot realistični roman z verističnimi prikazi. Za zgodbo se torej skriva kritika slovenske družbe, ki zaradi svoje majhnosti in omejenosti ne sprejema drugačnih ljudi. Nesprejemanje se začne že v Damjanovi družini (2011: 45–46).

V prispevku Razbijanje stereotipov v prozi Suzane Tratnik Silvija Borovnik Damjana opiše kot osebo z nenavadno spolno identiteto, o kateri izvemo iz zgodbe o njegovem odraščanju. Bori se za osebno in spolno avtonomijo, je upornik, ki ne spoštuje pravil, družbenih navad, pogosto pobegne od doma, ima prezirljiv pogled na družino, zlasti na očeta. Na željo staršev, ki ga skušajo spraviti na »pravo pot«, obiskuje terapevtsko skupino, v kateri sprva noče sodelovati. Ne identificira se s homoseksualci, čeprav zahaja v njihove klube. Zase pravi, da čuti, kot da je moški, in da ima pravico tako tudi živeti (2007: 82).

Za Jarh Ciglarjevo pa je »bolj kot zgodba o odraščanju [...] zanimiva tema iskanja in izbire spolne identitete« (2011: 44). Delo obravnava vprašanja spola, spolnosti, iskanja spolne identitete, s katerimi se sooča Damjan. O njem zvemo, da je bil rojen kot deklica Vesna, ki jo je oče v otroštvu zlorabljal. Zaradi spremembe imena oz. spolne identitete večkrat občuti negativen odziv okolice, kar v njem sproži negativna čustva. Na željo družine obiskuje psihiatra, a je tudi tam skrivnosten, saj svojih globljih čustev ne želi razkriti. Avtorica na tem mestu izpostavi še kraj dogajanja: mesto razume simbolično – tu ni prostora za naravo, s katero povezujemo romantična čustva, tako kot zanje ni mesta v Damjanovem življenju. Odnosi v njegovi družini se kar naprej rušijo (44–45).

Na Damjanovo družino se osredotoči Zupan Sosič (2011). Označi jo kot patriarhalno in dvostarševsko, v njej prevladuje tradicionalna represivna vzgoja. Ta družina je prostor nasilja in nezadovoljstva; v njej mati nima nobene besede, kar opravičuje z očetovo agresivnostjo. Vse, kar izvemo o tej družini, izvemo iz Damjanove perspektive in četudi ima zelo odklonilen odnos do nje, si po drugi strani želi, da bi ga sprejela. Edino zavetje najde pri starejšem bratu, a še to je izgubil, odkar se je brat odselil. V družini ne vzdrži niti komunikacija, kar je posledica tega, da Damjana ne sprejemajo kot drugačnega, saj so tradicionalna družina, ki se ravna po heteronormativni matrici, in tako zavrača vse, kar je drugačno in kar jo lahko ogroža. Drugi vzrok pa je Damjanova travmatična izkušnja iz otroštva, ki je ne zna niti sam poimenovati, opiše pa jo kot kepo v grlu ali v želodcu (52–53). Silvija Borovnik (2007) ga opiše kot »problematičnega mladostnika, ki ne spoštuje nobenih družbenih in družinskih norm, zato bi ga starša rada ponovno usmerila na pravo pot.« (82)

Zupan Sosič (2006) kot pomemben dejavnik v romanu omeni komunikacijsko blokado med Damjanom in okolico. Ker je blokada tako močna, mora celo na psihiatrično zdravljenje. Blokada v zgodbi pušča vtis dramatičnosti in nam do polovice ne dopusti, da bi lahko določili spolno identiteto osrednjega lika. Šele proti koncu romana nam postane jasno Damjanovo razumevanje svojega lastnega spola – kot moško čuteča ženska pravi, da ne sodi k lezbijkam, prav tako pa zavrača transvestite. Komunikacijska blokada je izrazita tudi med družinskimi člani, še posebej ko se iz Vesne preimenuje v Damjana. Zupan Sosič dodaja, da je ta blokada posledica življenja v heteronormativni družbi, ki zavrača spolne manjšine, do njih samih pa v ljudeh vzbuja nelagodje, strah in odpor (328–329).

Literarnovedne obravnave se osredotočajo na tematiko dela, uvrščajo ga med tipe romanov s homoseksualno tematiko, Zupan Sosič (2018) pa ga označi za prvi slovenski transspolni roman (106). Vse tri avtorice obravnavajo Damjana kot osebo, ki se ne identificira s svojim ob rojstvu pripisanem spolu in kot osebo, ki ima težave z iskanjem spolne identitete. Omenjene so tudi Damjanove težave z družino.

10.2.2 *Molji živijo v prahu*

Žakelj (2012) Drena sicer opiše kot »konformističnega podrejenca družbenemu sistemu, ki v najbolj okrutni obliki nasprotuje vsakršnemu odstopanju od predpisanih norm« (223). Od družbeno pričakovanih norm odstopajo »molji«, na katere je usmerjen tudi socialni sistem, ki jih lovi in zapira v futuristične zapore, več sto metrov pod zemljo, kjer so izpostavljeni različnim vrstam nasilja. Dren kot paznik sledi navodilom sistema. Omeni njegovo odraščanje

v družini z ravnodušno materjo in skrivnostnim očetom. Družinskega življenja se spominja z grenkim priokusom (223–224).

Žakelj poda zanimive prispodobne z žuželkami; Drenovega očeta primerja s škorpijonom, ki se je bil sposoben hitro izluščiti iz svojega oklepa, njegov dih se vrti med Drenovimi vretenci, z molji pa poimenuje vse družbeno »nezaželene« posameznike. Omenja Drenove sanje, kjer se večkrat kot Kafkove preobrazbe Dren spremeni v veliko žuželko in se ne more rešiti iz pajkove mreže. Skozi sanje je prikazana junakova nerešljivost, nemoč, sam sebi pa se dokazuje s seksualnim razmerjem s prijateljevo mamo in z brezbriznim nasiljem do zapornikov. Njegov položaj je brezizhoden (2012: 224–225).

Po mnenju Žakelj (2012) je torej sporočilo romana prikazovanje nepravčnosti sveta, označi ga kot antiutopijo prihodnosti, ko v svetu živijo ljudje kot lupine, psihološko izpraznjeni in napolnjeni z idejami, ki jih od njih pričakuje družbeni sistem – ta jih tudi nadzoruje. Gre za »svet naše prihodnosti kot brezbrizen prostor, kjer vlada popolna družbena delitev na večvredne in nevredne, svet naše prihodnosti kot svet neenake prihodnosti« (226).

Žakelj (2012) se tako v svoji razpravi osredotoča na antijunaka Drena, pojasni njegov položaj, primerja ga z žuželko in v razmerju do njega bralce sooči tudi z nepoimenovano transseksulko, ki je moralna zmagovarka. Delo označi kot antiutopijo prihodnosti.

10.2.3 *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta*

Ljuba Prenner ima odmerjeno svoje mesto v nekaterih literarnozgodovinskih pregledih oz. obravnavah. Opredeljena je kot večstranska ustvarjalka, pisateljica, dramatičarka in publicistka (Kos in Dolinar ur. 1982: 280). Izvemo, da so njena dela ostala tudi v rokopisih, saj so bili založniki in literati neodzivni (Kekec 2000: 85). Zadavec (1999) jo umešča v obdobje ekspresionizma in socialnega realizma (310).

Janež (1957) njeno delo opredeli tematsko; črpala je predvsem iz kmečkega, malomeščanskega in študentskega življenja (571), kamor sodi tudi *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta*. Po slogu so njene pripovedi opredeljene kot realistične in naturalistične, izpostavljeno je dogajališče, ki je dežela pod Pohorjem (Janež in Ravbar 1978: 318), kar velja tudi za obravnavani roman. V središču njenih zgodb pa so ljudje, »prikaz njihovih usod je zelo živopisen, realističen, pa tudi obarvan z ironijo in satiro« (Kekec 2000: 87), saj se je pri opravljanju svojega odvetniškega poklica srečevala z mnogimi ljudmi z različnimi

življenjskimi zgodbami in iz tega črpala snov za literarna dela (prav tam: 87). Dobro je poznala njihova življenja, tegobe in notranje boje, ki jih je prav tako tematizirala. Očitne so avtobiografske prvine, kar »lahko razumemo tudi kot izpovedovanje njenih upov in razočaranj« (35). Njeni liki se soočajo s težavami, na kakršne je naletela sama; to so zapleti s šolanjem, pisanjem in objavljanim tekstov, pa tudi soočanja z ljudmi iz malomeščanskega sloja (Kekec 2000: 135)

Za njeno najpomembnejše delo navajajo kriminalko *Neznani storilec*, v kateri je avtorica bralce prepričala z napeto zgodbo iz sveta odvetništva, v katero je dodala dozo ironije in parodije na malomeščansko življenje (135). *Neznani storilec* »velja za prvo slovensko kriminalko, objavljeno v knjižni obliki« (Borovnik 2001: 148).

Na dramskem polju je izpostavljena njena komedija v treh dejanjih *Veliki mož*, prvič uprizorjena leta 1943. V njej je napadala podrejanje slovenskega ljudstva pred vsem tujim. Smolej delo opredeli kot spretno napisano, vendar presplošno, zaradi česar ga mnogi gledalci niso prav razumeli (1971: 374). Poniž (2001) pa zapiše, da je Prennerjeva s svojo komedijo *Gordijski voz* (1957) uveljavila poseben tip komedije, »ki se naslanja v jedru na srednjeveško farso o jezičnih doktorjih« (260). Z vložnimi pesmimi je razbila formo komedije. V delu se avtorica pojavlja tudi sama, in sicer kot dr. Justi Jezik, odvetnica (260).

Literarnovedne obravnave Prennerjevo označujejo kot vsestransko pisateljico, ki je snov za svoja dela črpala iz svojega poklica. Na tem mestu, kar se tiče dela *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta*, menimo, da so kritike, ki so pospremle izdajo romana leta 2006, bolj izčrpne; obravnavajo namreč sam roman in hkrati iščejo avtobiografsko ozadje, pri čemer nam ponudijo vpogled v samo avtoričino življenje.

11 Zaključek

Novorojenčkom ob rojstvu na podlagi izgleda zunanjih genitalij določijo spol, moški ali ženski, od tega ob rojstvu pripisanega oz. biološkega spola pa je odvisen družbeni pogled nanj na človeka. Starši oz. pomembni Drugi torej sprožijo proces spolne socializacije, saj otroka vzgajajo kot deklico ali dečka. Pri otroku se razvije spolna identiteta, sebe doživlja kot deklico ali dečka. Ko se posameznikov biološki in družbeni spol ne ujemata, naletimo na »problematiko« transspolnosti oz. transspolnimi osebami, ki predstavljajo eno od robnih identitet.

Z njimi se pogosteje srečamo v filmu in redkeje v literaturi. V magistrski nalogi obravnavam tri izbrane romane, to pa tako na ravni teksta kot konteksta. To so romani Suzane Tratnik *Ime mi je Damjan*, Nataše Sukič *Molji živijo v prahu* in Ljube Prenner *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta*. Vsem trem romanom je skupni imenovalec prav transspolna tematika. V nalogi me je po eni strani zanimalo, kako se podoba transspolne osebe oblikuje skozi sama literarna besedila, po drugi strani pa sem natančno pogledala, kaj se s temi besedili pravzaprav dogaja na ravni literarnega sistema oz. literarnega komunikacijskega konteksta, ki ga tvorijo literarne producentke, literarni posredniki ter literarni recipienti oz. obdelovalci. V vseh treh primerih se pokaže, kako pomemben je za ustrezno razumevanje in sprejetje teh del med bralskim občinstvom prav kontekst oz. razlagalni diskurz, v katerem pomembno vlogo opravijo dejavnosti na ravni recepcije in obdelave. V primeru obeh sodobnih avtoric je prav tako nespregledljiva njuna aktivna vloga pri »pojasnjevanju« svojih romanov.

V romanu *Ime mi je Damjan* je transspolna oseba pripovedovalec, 19-letni Damjan, ki se je rodil kot deklica Vesna. Tudi njegov prijatelj Roki se sooča z iskanjem prave spolne identitete. V romanu *Molji živijo v prahu* nastopa transseksualka brez imena, ki se znajde v zaporu, v romanu *Bruc* pa se srečamo s prikrito in odkrito transspolno osebo. Za prvo se skriva avtorica sama, ki se ni istovetila s svojim biološkim spolom in je skozi literaturo lahko zaživela kot moški. Odkrita trans oseba je dijakinja Ruda Čerče.

Vse osrednje osebe so s strani širše družbe po pričakovanjih deležne odklonilnega odnosa. Prezir in posmeh pa se začneta že doma. Damjana zavrača lastna družina, še posebej oče, ki ga je kot deklico spolno zlorabljal. Damjanova mati je nekakšna nema opazovalka, ki sina večkrat prosi, naj se poboljša. Tudi družina nepoimenovane zapornice se dolgo ne more sprijazniti, da se njihov otrok identificira z ženskim spolom, vendar se mati po posvetovanjih s psihiatrim vda v usodo.

Stigmatiziranje pa se nadaljuje zunaj družine. Jetnica je nesprejemanje začutila že kot otrok, ko se je iz nje norčevala prijateljica Marjanca, na še hujšo diskriminacijo pa naletela v zaporu, kjer so nad njimi izvajali fizično, psihično in spolno nasilje. »Spolne izobčence« so si radi privoščili pazniki. Večkrat je bila žrtev mučenja in posiljevanja, kar je nazorno prikazano. Posebna čustva vzbuja v pazniku Drenu, ki je izpraznjena človeška lupina in slepo sledi sistemu. Jetnica ga po eni strani privlači, po drugi pa v njem zbujajo gnus. Tudi Lojzeta okolica oz. Sračje ne sprejema, kar pa je bolj kot z njegovo spolno identiteto povezano z njegovo »nedelavnostjo«, saj želi postati izobražen gospod. Imajo ga za zapravljevalca družinskega denarja. Je pa zato v romanu Prennerjeve zaradi spolne identitete deležna odklonilnega odnosa dijakinja Ruda Čerče, ki se počuti kot fant. Najbolj jo sovraži profesor Modrijan. Od Lojzeta izvemo, da se sošolci ne želijo družiti z njo, saj ni ne fant ne dekle. Družina in družba (starši, šola, zapor) si želita te »drugačne« posameznike preobraziti.

V takih poskusih zato te osebe delujejo močno in pogumno; Damjanu denimo nikoli ne zmanjka šal, zaradi katerih je priljubljen, sam zase pravi, da je pač Damjan in da je normalen. Tudi jetnica pogumna in ponosna, uboja policista na demonstracijah ne obžaluje. Lojze se ne pusti prepričati družini, naj postane duhovnik, medtem ko Ruda ob besedah profesorja le osramočeno zre v tla.

Obkroženi so z manjšimi prijateljskimi krogi, ki jih edini sprejemajo takšne, kakršni so. Damjan se veliko družijo z Rokijem, ima tudi punco Nelo, ki mu prva izpove ljubezen. Zapornica ima precej prijateljev, o čemer pričajo fotografije na steni zapora. Lojze pa ima prijatelje tako iz Sračjega, s Ptujja in iz Ljubljane, vendar se večkrat počuti osamljenega. Rudi so najboljša družba romani.

Poleg literarnih besedil se je tako pri razlaganju transspolne tematike kot sporočilnosti romanov v vseh treh primerih za izjemno pomembnega – morda celo pomembnejšega – izkazal literarni komunikacijski kontekst. K njemu najprej sodi vloga literarne producentke oz. avtorice oz. njena podoba v družbi. Ljuba Prenner je za razliko od Tratnikove in Sukičeve živela v času, ko se o temah transspolnosti ni govorilo na enak način in v enaki meri kot danes, Vemo, da je bila moški, ujet v ženskem telesu. V mladosti se je preimenovala v Ljubo, družila se je predvsem s fanti in nosila je moška oblačila: srajco s kravato, klobuk in aktovko, kar so bili njeni zaščitni znaki. Svojo pravo spolno identiteto je brez pretvarjanja lahko izživela skozi umetnost, kar izpričuje roman *Bruc*, v katerem jo na podlagi poznavanja avtobiografskih dejstev lahko prepoznamo v Lojzetu. O Suzani Tratnik in Nataši Sukič pa vemo tudi, da sta lezbični aktivistki, kar tudi pomeni, da angažirano delujeta v javnosti, to pa prispeva tako k njuni prepoznavnosti

v širši družbi kot tudi k prepoznavnosti lezbične scene širše. Samo predstavljamo si lahko, kako bi danes v javnosti nastopala in bila sprejeta Ljuba Prenner. Za razliko od nje Sukičeva in Tratnikova zagovarjata pravice LGBT skupnosti, poskušata razbijati stereotipe in predsodke o marginalnih skupinah, kot del boja pa torej angažirano uporabljata prav literaturo. Pri Prennerjevi pa je ta boj veliko bolj omejen na literaturo oz. se dogaja skorajda samo znotraj nje.

K literarnemu komunikacijskemu kontekstu sodijo literarnoposredniške dejavnosti, kjer smo zlasti obravnavali založniški in knjižnični vidik. Romana *Ime mi je Damjan* in *Molji živijo v prahu* sta izšla pri Založbi ŠKUC, ki deluje pod okriljem istoimenskega društva in želi biti angažirana. Vizija društva je spodbujanje alternativne kulture. Založništvo deluje v dveh knjižnih zbirkah: ŠKUC-Lambda, pri kateri je izšel roman *Ime mi je Damjan* in pokriva izdajanje literature z LGBT vsebino, in ŠKUC-Vizibilija, ki izdaja izključno knjige z lezbično tematiko. Pri njej je izšel roman *Molji živijo v prahu*. Že ob izidu je založba vložila nekaj pomembnega truda v predstavitev knjig; izpostavljeni so liki transspolnikov oz. oseb z marginalnimi spolnimi identitetami, pozornost je posvečena avtorskim figuram, prav tako pa zgodbi in virom za snovanje. Roman *Ime mi je Damjan* je bil 2014 celo izbran za projekt Rastem s knjigo in ponatisnjen pri Mladinski knjigi, ki ga je obširno predstavila z namenom, da bi bilo ustrezno sprejeto tako pri mladini kot tudi širši publiki. Čeprav ni tolikšen poudarek na Damjanovi transspolnosti, pa je podčrtano, da se bori proti družbenim predsodkom in išče svojo pot. V tem kontekstu je nastal kratki film in predstavljena je bila tudi avtorica. V posebni publikaciji pa je Ana Jereb bralcem na preprostejši način skušala predstaviti problematiko transspolnosti in vanjo umestiti Damjana. Vse drugačna je bila situacija v primeru romana Ljube Prenner, ki je obležal v literarni zapuščini in ga je jezikovno uredil šele Andrej Makuc. Luč sveta je ugledal leta 2006 ob 100. obletnici avtoričinega rojstva pri založbi Cerdonis iz Slovenj Gradca. O izidu romana so na kratko poročali nekateri mediji, ki niso pozabili omeniti pisateljčine nenavadne zunanje podobe. Vendar ni mogoče govoriti o istovrstnem angažmaju kot v preostalih dveh primerih. Gotovo tudi zato, ker gre za starejšo avtorico.

Kar se tiče kroženja romanov med publiko, pa se je izkazalo, da je bil roman *Ime mi je Damjan* izmed vseh treh najbolj izposojan, kar je najbrž v veliki meri treba pripisati tako angažmaju (promociji) literarne avtorice kot izdajatelja. Presenetljivo malokrat je bil po podatkih v Cobissu v javnih knjižnicah izposojen roman *Molji živijo v prahu*, nekaj več izposoj beleži roman Ljube Prenner.

Ko govorimo o kontekstu literarnih besedil, prav tako ne moremo mimo dejavnosti literarne recepcije in literarne obdelave, ki tvorita tretjo od delovalniških ravni v literarnem sistemu. Še

več, izkaže se, da prav literarna kritika odigra pomembno vlogo pri sprejemanju besedil. Roman *Ime mi je Damjan* je ob drugem ponatisu leta 2014 mdr. sprožil nekatere polemike glede primernosti romana za mladino, saj prikazuje tabu teme in bi lahko marsikoga spravil na kriva pota. Tu se je na odzive in kritike odzvala tudi avtorica, ki je pravzaprav skušala kritiko dopolniti, korigirati (in kar kaže na njeno aktivno vlogo pri posredovanju romana). Predstavila je zgodbo in (snovno) ozadje svojega dela. Sicer pa so sporočilnost romana razlagali Rebro (2009), Velikonja (2014) in Kuhar (2014). Podobno lahko ugotovimo za roman *Molji živijo v prahu*. Recenzije so prispevali Vrščaj (2011), Vombek (2012), Cestnik (2012) in Tratnik (2012), ki so enako skušali romanu tlakovati pot k bralcem, podobno pa se je »vmešala« avtorica, ki je temo in problematiko pojasnjevala v intervjuju, odgovarjala na vprašanja in tolmačila »poanto« dela. *Bruc: Roman neznanega slovenskega študenta* med bralce ob jubilejnem izidu pospremijo nekakšne postrecenzije, ki se trudijo, da bi v odsotnosti literarne avtorice bralcem predstavile predvsem avtobiografske vzporednice. S tega stališča opozarjajo, da se za Lojzetom Pečolarjem skriva sama avtorica.

Ima pa zato najboljše mesto v literarni vedi Ljuba Prenner, s čimer mislimo na to, da je ne glede na širino obravnave njenega dela (že) vpisana v literarnozgodovinski pregled.

Ko vzporejamo »prispevek« posameznih literarnih besedil in literarnega komunikacijskega konteksta za sprejemanje in umevanje izbranih romanov, lahko brez večjih zadržkov ugotovimo, kako prepotreben je zanje diskurz oz. razlaga s strani literarnih avtoric, posrednikov in ne nazadnje kritike, ki predstavlja most med avtorjem, delom in bralcem.

12 Viri in literatura

Anatrella, T. (2015). *Teorija spola: kulturni izziv*. Ljubljana: Novi svet.

Bornstein, K. (1999). *Spolni izobčenci: o moških, ženskah in nas ostalih*. Ljubljana: Založba ŠKUC.

Borovnik, S. (2007). Razbijanje stereotipov v prozi Suzane Tratnik. *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj*, 78–85.

Bregant, M. (2001). *Ime mi je Damjan*. Dostopno na: <https://www.mladina.si/100047/ime-mi-je-damjan/> (pridobljeno 15. 6. 2020).

Cerdonis. (2016). Dostopno na: <http://www.cerdonis.si/> (pridobljeno 15. 1. 2020).

Cestnik, M. (2012). Videnja v črno-beli tehniki: Nataša Sukič: Molji živijo v prahu. *Apokalipsa: revija za preboj v živo kulturo*. Letnik 2012, številka 158/159/160, stran 227–229.

Cobiss. (2020). Dostopno na: <https://plus.si.cobiss.net/opac7/bib/search> (pridobljeno 15. 1. 2020).

Dora, M. (2018). *Suzana Tratnik: Kot pisatelj ne moreš lagati – če lažeš sebi, lažeš tudi bralcem*. Dostopno na: <https://mariborinfo.com/novica/lokalno/suzana-tratnik-kot-pisatelj-ne-mores-lagati-ce-lazes-sebi-lazes-tudi-bralcem/182832> (pridobljeno 18. 5. 2020).

Duša, R. A. (2016). *Spol in seksualna identiteta v literarnih delih Suzane Tratnik*. Diplomsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Fausto-Sterling, A. (2014). *Biološki/družbeni spol: biologija v družbi*. Ljubljana: Krtina.

Fetih, A. H. (2018). *Nataša Sukič: Naša poslanka, ki ne skriva svoje spolne usmerjenosti*. Dostopno na: <https://www.zurnal24.si/magazin/vip/natasa-sukic-nasa-poslanka-ki-ne-skriva-svoje-spolne-usmerjenosti-313945> (pridobljeno 20. 5. 2020).

Fran: Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. (2019). Dostopno na: <https://fran.si/> (pridobljeno 15. 1. 2020).

Gabrič, A., Kekec, P. in Rajšter, B. (2000). *Odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner: Pogumna, da je bila drugačna*. Ljubljana: Založba Nova Revija.

Gombač, A. (2016). »Borci za pravice nikoli niso priljubljeni. Mogoče so le po smrti.« Dostopno na: <http://www.primorske.si/plus/vilenica/borci-za-pravice-nikoli-niso-priljubljeni-mogoce-s>. (Pridobljeno 20. 6. 2020).

Gramc, M. (2014). *Otroci nekje vmes*. Dostopno na: <https://www.mladina.si/159106/otroci-nekje-vmes/> (pridobljeno 15. 1. 2020).

H. M. (2018). *Skrito življenje Nataše Sukič: Ko ni poslanka Levice, je didžejka Kamasutra!* Dostopno na: <https://nova24tv.si/slovenija/politika/skrito-zivljenje-natase-sukic-ko-ni-poslanka-levice-je-didzejka-kamasutra/> (pridobljeno 20. 5. 2020).

Hafner, T. (2016). *Motiv homofobije in transfobije v romanih Suzane Tratnik in Zuzane Brabčové*. Diplomsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Haralambos, M. in Holborn, M. (1999). *Sociologija, teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.

Horvat, M. (2017). *Suzana Tratnik, pisateljica in borka*. Dostopno na: <https://www.mladina.si/182806/suzana-tratnik-pisateljica-in-borka/> (pridobljeno 18. 5. 2020).

Hozner, T. (2017). *Homoerotika v najnovejši slovenski pripovedi (2010–2016)*. Magistrsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Hriberšek, Z. (2010). *Pogovor – Suzana Tratnik*. Dostopno na: <https://narobe.si/pogovor-suzana-tratnik/> (pridobljeno 18. 5. 2020).

Hriberšek, Z. (2011). Transspolni in transseksualni motivi v leposlovju. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 39, številka 245, str. 112–119.

Hriberšek, Z. (2012). Definicij LGBT-literature je najbrž nešteto: Pogovor s Suzano Tratnik ob izdaji zbirke kratkih zgodb Dva svetova. *Apokalipsa: revija za preboj v živo kulturo*. Letnik 2012, številka 158/159/160, stran 190_195.

Izšel je roman Bruc Ljube Prenner. (2006). Dostopno na: <https://www.rtvsllo.si/kultura/knjige/izsel-je-roman-bruc-ljube-prenner/144176> (pridobljeno 4. 6. 2020).

Janež, S. (1957). *Zgodovina slovenske književnosti*. Maribor: Založba Obzorja.

Janež, S. in Ravbar, M. (1978). *Pregled slovenske književnosti*. Maribor: Založba Obzorja.

Jarh Ciglar, B. (2011). Lezbična ljubezen v sodobnem slovenskem romanu. *Jezik in slovstvo*, letnik 56, številka 5/6, 39–56.

Jereb, A. *Suzana Tratnik: Ime mi je Damjan*. Dostopno na: https://www.mladinska.com/_files/24875/Ime-mi-je-Damijan_Odisej.pdf (pridobljeno 15. 1. 2020).

Koletnik, A., Grem E. A. in Gračanin, E. (2016). *Pravno priznanje spola v Sloveniji*

Koletnik, A., Grm, E. in Gramc, M. (2015). *Vsi spoli so resnični: transspolnost, transseksualnost in cispolna nenormativnost*. Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra.

Kos, J. in Dolinar, K. (ur.). (1982). *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Kotnik, M. (2016). *Ljuba Prenner: »Hlače nosim, da lažje živim«*. Dostopno na: <https://www.delo.si/kultura/knjiga/ljuba-prenner-hlace-nosim-da-lazje-zivim.html> (pridobljeno 20. 5. 2020).

Krkoč, S. (2011). *Moški s prsmi bralcev ne privlačijo*. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042416519> (pridobljeno 15. 1. 2020)

Kuhar, R. (2008). *Prečuta noč za lezbični manifest: Dvajset let lezbične skupine Škuc LL: Intervju z Natašo Sukič in Suzano Tratnik*. Dostopno na: <https://narobe.si/intervju-z-natao-suki-in-suzano-tratnik/> (pridobljeno 20. 5. 2020).

Kuhar, R. (2013). *Damjanova pot*. V: S. Tratnik: *Ime mi je Damjan*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 159–173.

LGBTQ slovar: slovar lezbičnih, gejevskih, biseksualnih, transspolnih, transseksualnih in queer besed. (2011). Ljubljana: Kulturni center O (klub Tiffany), Društvo ŠKUC.

Makuc, A. (2006). O genezi tipkopisnega Bruca Ljube Prennerjeve. V. L. Prenner: *Bruc: roman neznanega slovenskega študenta*. Slovenj Gradec: Založba Cerdonis, 263–265.

Makuc, A. (2006, maj. 27.). Ljubin spopad s sabo in s stvarnostjo. *Večer*, leto 62, številka 120, str. 48.

Malek, H. (2006, avgust. 7.). Slovo od mladosti: Ljuba Prenner: *Bruc – Roman neznanega slovenskega študenta*. *Večer*, leto 62, številka 181, stran 10.

Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (ur.). (2009). *Razvojna psihologija: izbrane teme*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Nataša Sukič: Molji živijo v prahu. (2010). Dostopno na: <https://www.skuc.org/izdelek/natasasukic-molji-zivijo-v-prahu/> (pridobljeno 15. 1. 2020).

Novi Slovenski biografski leksikon – Slovenska biografija. (2018). Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/nsbl/> (pridobljeno 15. 1. 2020).

Ob 100-letnici rojstva Ljube Prenner izdan njen še neobjavljen roman. (2006). Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/178137> (pridobljeno 4. 6. 2020).

Perenič, U. (2010). *Empirično-sistemsko raziskovanje literature: konceptualne podlage, teoretski modeli in uporabni primeri.* Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

Perenič, U. (2014). *Empirija v literarni vedi.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Pišek, M. (2010). *Nataša Sukič: Ko Andy Warhol in Lou Reed »izpadeta« iz kanona.* Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042660888> (pridobljeno 20. 5. 2020).

Pogačnik, J., Borovnik, S., Dolinar, D., Poniž, D., Saksida, I., Stanovnik, M., Štuhec, M. in Zadavec, F. (2001). *Slovenska književnost III.* Ljubljana: DZS.

Poglajen, Č. (2018). *Nataša Sukič: Od 2000 ljudi s statusom samostojnega umetnika je večina prekarcev.* Dostopno na: <https://www.spehnakruhu.com/politika/natasa-sukic> (pridobljeno 20. 5. 2020).

Portal DZ – poslanec. (2015). Dostopno na: [https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/ODrzavnemZboru/KdoJeKdo/PoslankeInPoslanci/poslanec?idOseba=P334\)4](https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/ODrzavnemZboru/KdoJeKdo/PoslankeInPoslanci/poslanec?idOseba=P334)4) (pridobljeno 15. 1. 2020).

Potočnik, K. (2006). *Bruc, roman neznanega slovenskega študenta. Večer, leto 62, številka 1012, stran 19.*

Prenner, L. (2006). *Bruc: roman neznanega slovenskega študenta.* Slovenj Gradec: Založba Cerdonis.

Rajšter, B. (2006). *Mladapota Ljube Prenner. V. L. Prenner: Bruc: roman neznanega slovenskega študenta.* Slovenj Gradec: Založba Cerdonis, 267–297.

Rastem s knjigo. (2015). Dostopno na: <https://www.jakrs.si/bralna-kultura/rastem-s-knjigo/> (pridobljeno 15. 1. 2020).

Rebro, D. (2009). Pogledati se v svoj ogorčen obraz. *Apokalipsa: revija za preboj v živo kulturo*. Št. 158/159/160, 249–250.

Sluga, K. (2014). *Recenzija Bukla*. Dostopno na: <https://www.bukla.si/knjigarna/otrosko-in-mladinsko/od-13-let-dalje/mladinsko-leposlovje/ime-mi-je-damjan-trda-vezava-2.html> (pridobljeno 15. 6. 2020).

Smajila, B. (2014, november. 21.). Ljuba Prenner: jeklena odvetnica, ki je pogumno nosila hlače. *Dnevnik*, leto 64, številka 270, stran 10.

Smith, T. (ur.). (1996). *Vodnik po telesu*. Ljubljana: DZS.

Smolej, V. (1971). *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.

Splošna deklaracija človekovih pravic. Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/splosna-deklaracija-clovekovih-pravic/> (pridobljeno 15. 1. 2020).

Sukič, N. (2010). *Molji živijo v prahu*. Ljubljana: Založba ŠKUC.

Suzana Tratnik. (2019). Dostopno na: <http://suzanatrtnik.si/#bio> (2019) (pridobljeno 15. 1. 2020).

Škuc. Dostopno na: <https://www.skuc.org/domov/> (pridobljeno 15. 1. 2020).

Štefančič, Marcel jr. (2006). Ljuba Prenner, Bruc: roman neznanega slovenskega študenta: Cerdonis, Slovenj Gradec, 2006. *Mladina*, letnik 2006, številka 24, str. 74.

Tratnik, S. (2001). *Ime mi je Damjan*. Ljubljana: Založba ŠKUC.

Tratnik, S. (2007a). Ljuba Prenner. V Šelih, A., Antić Gaber, M., Puhar, A., Renner, T., Šuklje, R., Verginella, M. in Tavčar, L. (2007). *Pozabljena polovica: portreti ženska 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Tuma: SAZU.

Tratnik, S. (2007b). *Ko se je pojavila dr. Prennerjeva, se je spremenilo ozračje: INTERVJU: Intervju z Jerico Mrzel*. Dostopno na: <https://narobe.si/intervju-z-jerico-mrzel/> (pridobljeno 20. 5. 2020).

Tratnik, S. (2011). *Prihodnost, ki jo opisujem, je že tukaj: Pogovor z Natašo Sukič*. Dostopno na: <https://narobe.si/pogovor-z-natao-suki/> (pridobljeno 20. 5. 2020).

- Tratnik, S. (2012). O moljih, ki ogrožajo obstoječi sistem: pogovor z Natašo Sukič ob izdaji romana Molji živijo v prahu. *Apokalipsa: revija za preboj v živo kulturo*, številka 158/159/160, str. 196–200.
- Tratnik, S. (2014a). *Ime mi je Damjan*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Tratnik, S. (2014b). Suzana Tratnik. V: : B. Mozetič (ur.). *Grmade, parade in molk: prispevki k neheteroseksualni zgodovini na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ŠKUC, 306–308.
- Tratnik, S. (2014c). Po Damjanovi poti preko tabujev in predsodkov. *Otrok in knjiga*, letnik 41, številka 91, 60–62.
- Tratnik, S. (2015). Ime mi je Damijan med mladinskim romanom in romanom za odrasle. *Mentor: revija za literaturo in mentorstvo*, letnik 36, številka 2, 84–85.
- Velikonja, N. (2014). Od refleksa k spoznanju: spol ne bo več določevalna lastnost. O romanu *Ime mi je Damjan* Suzane Tratnik. *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 42, številka 256, 255–262.
- Vombek, J. (2011). *Centrifuga sistema*. Dostopno na: <https://www.dnevnik.si/1042432356> (pridobljeno 15. 1. 2020).
- Vrbnjak, E. (2007). *Intervju: Suzana Tratnik o svojem novem romanu, homoseksualnosti in umetniškem izražanju*. Dostopno na: <https://www.bukla.si/revija-bukla/intervju-suzana-tratnik-o-svojem-novem-romanu-homoseksualnosti-in-umetniskem.html> (pridobljeno 18. 5. 2020).
- Vrščaj, T. *Homofobi, raus!* Dostopno na: <https://pogledi.delo.si/kritika/homofobi-raus> (pridobljeno 15. 1. 2020).
- Zadavec, F. (1999). *Slovenska književnost II*. Ljubljana: DZS.
- Zavrl, A. (2007). *Ljudje so sami sebi največja kazen: Intervju s Suzano Tratnik*. Dostopno na: <https://narobe.si/intervju-s-suzano-tratnik/> (pridobljeno 18. 5. 2020).
- Zonta, S. (2009). *Spremembe spola v Sloveniji že 40 let*. Dostopno na: <https://www.rtv slo.si/zdravje/novice/spremembe-spola-v-sloveniji-ze-40-let/218193> (pridobljeno 15. 1. 2020).
- Zupan Sosič, A. (2005a). Spolna identiteta in sodobni slovenski roman. *Primerljajna književnost*, letnik 28, št. 2, 93–113.

Zupan Sosič, A. (2005b). *Homoerotika v najnovejšem slovenskem romanu*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

Zupan Sosič, A. (2006). *Robovi mreže, robovi jaza*. Maribor: Litera.

Zupan Sosič, A. (2011). Družina v sodobnem slovenskem romanu. *Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 49–56.

Zupan Sosič, A. (2014). Literarno branje. *Jezik in slovstvo*, letnik 59, št. 4, 47–65.

Zupan Sosič, A. (2018). Pripovedi spolnih manjšin v Sloveniji po letu 2000. *Jezik in slovstvo*, letnik 63, številka 4, 101–113, 127.

Žakelj, Š. (2012). Ironija nasilja: Nataša Sukič: Molji živijo v prahu. *Apokalipsa: revija za preboj v živo kulturo*. Letnik 2012, številka 158/159/160, stran 223–226.